ANDRÉ GIDE

Şcoala femeilor

Robert

ANDRÉ GIDE ● ȘCOALA FEMEILOR ● ROBERT

ANDRÉ GIDE

ŞCOALA FEMEILOR

ROBERT

Traducere şi postfaţă de
IRINA ELIADE

Bucureşti — 1968
Editura pentru Literatură Universală

Coperta de *D. Ionescu*

ANDRÉ GIDE

L'ÉCOLE DES FEMMES

ROBERT

GENEVIÈVE

© Librairie Gallimard, 1944

Şcoala femeilor

Lui
Edmond Jaloux
în amintirea convorbirilor
noastre prieteneşti din 1896

PARTEA ÎNTÎI

1 august 1928.

Stimate domn,

După ce am şovăit mult, m-am hotărît să vă trimit aceste file, care reprezintă copia dactilografiată a Jurnalului lăsat mie de mama. A murit la 12 octombrie 1916 în spitalul X., unde de cinci luni de zile îngrijea bolnavi care sufereau de boli contagioase.

Mi-am luat îngăduinţa de a schimba numele proprii, dar este singura schimbare pe care mi-am permis s-o fac. Dacă sînteţi de părere că aceste pagini ar putea fi citite cu folos de un public feminin, sînteţi liber să le publicaţi. În acest caz, titlul pe care l-aş propune ar fi Şcoala femeilor, *dacă socotiţi că poate fi din nou utilizat după Molière. Este oare nevoie să adaug că împărţirea manuscrisului în trei capitole : „partea întîi, partea a doua şi epilog" mi se datorează ?*

Nu încercaţi, vă rog, să aflaţi cine sînt şi, ca atare, îngăduiţi-mi să nu semnez această scrisoare cu adevăratul meu nume.

GENEVIÈVE D...

7 octombrie 1894.

Dragul meu,

Am impresia că ţie îţi scriu. N-am ţinut niciodată un jurnal. N-am luat niciodată condeiul în mînă decît pentru a scrie cîteva scrisori. Şi ţi-aş scrie desigur şi ţie, dacă nu ne-am vedea în fiecare zi. De-mi va fi dat să mor eu prima (lucru pe care mi-l doresc, căci fără tine viaţa nu mi se mai înfăţişează decît ca un pustiu fără margini), vei citi aceste rînduri ; şi eu voi putea nădăjdui, lăsîndu-ţi-le, că nu te părăsesc cu totul. Dar cum mă pot oare gîndi la moarte, cînd în faţa noastră se aşterne întreaga viaţă ? De cînd te cunosc, adică de cînd te iubesc, viaţa mi se pare un lucru atît de frumos, de folositor şi de preţios încît nu vreau să irosesc nici o clipă din ea ; voi aduna în acest caiet cît mai multe firimituri din fericirea mea. De altfel, ce-aş putea face serile după ce ne despărţim, decît să retrăiesc ceasurile petrecute împreună, ceasuri ce trec prea repede, şi să evoc prezenţa ta ? Înainte de-a te fi întîlnit sufeream, ţi-am mai spus-o, simţind că viaţa mea nu e folositoare

nimănui. Nimic nu mi se părea mai fără rost decît să colind acele reuniuni mondene unde mă tîrau părinții mei și care constituie unica plăcere a prietenelor mele. O viață fără țel și în care nu știi pentru ce trăiești nu mă putea satisface. Ți-am spus că m-am gîndit serios să mă fac infirmieră sau să-mi închin viața săracilor. Părinții mei ridicau din umeri cînd le vorbeam despre aceste lucruri. Se gîndeau, pe bună dreptate, că toți acești gărgăuni vor dispare atunci cînd îl voi întîlni pe cel de care aveam să mă îndrăgostesc. De ce oare tata nu vrea să creadă acum că tu ești acela ? Vezi ce prost scriu ? Ultimele propoziții pe care le-am așternut pe hîrtie, plîngînd, mi se par îngrozitoare. Ce m-o fi împins să le recitesc ? Nu știu dacă voi ajunge vreodată să scriu bine. În orice caz, nu prin străduință am să izbutesc.

Îți spuneam deci că înainte de-a te fi întîlnit îmi căutam un scop în viață și că acum tu ai devenit scopul meu, ocupația mea, însăși viața mea și că nu mai caut nimic altceva în afara ta. Știu că numai prin tine, datorită ție poate ieși la iveală ce există mai bun în sufletul meu ; că tu ești cel care mă poate călăuzi spre frumos, spre bine, spre Dumnezeu. Și mă rog bunului Dumnezeu să mă ajute să-l pot înduplecа pe tata. Și în nădejdea ca ruga mea fierbinte să fie primită, o scriu aici : Doamne, nu mă sili să ies din cuvîntul tatii. Tu știi că-l iubesc pe Robert și că nu voi putea niciodată fi a altuia.

La drept vorbind, numai de ieri am început să înțeleg care poate fi scopul vieții mele. Da, numai după con-

vorbirea pe care am avut-o în parcul Tuileries, în cursul căreia Robert mi-a deschis ochii, arătîndu-mi rolul femeii în viaţa oamenilor de seamă, am priceput. Sînt atît de ignorantă încît, din păcate, am uitat exemplele pe care mi le-a dat; dar cel puţin am reţinut următorul lucru: întreaga mea viaţă va trebui de acum înainte să-i fie dedicată lui, pentru ca astfel să-şi poată îndeplini nobila sa misiune. Robert nu s-a folosit, evident, de termenii ăştia, căci este foarte modest; dar aşa am gîndit ascultîndu-l, căci sînt mîndră în numele lui. Cred de altfel că, deşi modest, Robert e pe deplin conştient de valoarea sa. Nu mi-a ascuns că e foarte ambiţios.

— Nu ţin cu orice preţ să parvin, mi-a spus cu un zîmbet fermecător, dar ţin ca ideile pentru care lupt să izbîndească.

Aş fi dorit ca tata să-l poată auzi. Dar tata e atît de îndărătnic cînd e vorba de Robert, că ar fi putut răstălmăci vorbele lui, numindu-le... Nu! nici nu vreau să aştern pe hîrtie cuvîntul pe care l-ar fi folosit tata. Cum de nu-şi dă oare seama că, vorbind astfel, nu-i dăunează lui Robert, ci lui însuşi? Ce preţuiesc mai ales la Robert este tocmai faptul că se analizează fără pic de indulgenţă şi că nu uită niciodată ce se cade ca un om ca el să facă, şi ce nu. Alături de el mi se pare că toţi ceilalţi n-au habar de ceea ce înseamnă într-adevăr cuvîntul „demnitate". I-ar fi atît de uşor să mă strivească, dar cînd ne aflăm singuri are întotdeauna grijă să nu mă facă să simt cu cît e mai presus de mine. Cîteodată găsesc că Robert exagerează puţin cînd, de teamă să nu mă simt prea copilă lîngă el, începe să se poarte ca un băieţel. Ieri m-am plîns de asta. Robert a devenit de-

odată foarte grav și a murmurat cu o fermecătoare nostalgie :

— Bărbatul nu-i decît un copil care a îmbătrînit.

A rostit vorbele astea punîndu-și capul în poala mea, căci se așezase la picioarele mele.

Ar fi de-a dreptul de neiertat ca atîtea cuvinte frumoase, cîteodată atît de adînci și de pline de miez, să se piardă. Îmi propun să însemn aici cît mai multe din gîndurile lui Robert. Le va regăsi cu plăcere într-o bună zi, sînt convinsă.

Imediat după această scenă ne-a venit ideea să ținem un jurnal. Nu știu de ce spun „ne-a venit", căci această idee, ca toate ideile bune, i-a venit lui. Pe scurt, ne-am făgăduit unul altuia să scriem, adică fiecare în parte, ceea ce Robert a numit : povestea *noastră*. Întrucît mă privește e ușor, căci nu exist decît prin el, dar mă îndoiesc că Robert se va putea ține de cuvînt, fie și numai pentru că dispune de atît de puțin timp. Găsesc chiar că n-ar fi bine să ocup un loc prea mare printre preocupările lui. I-am spus pe larg că înțeleg prea bine că el are o carieră, o activitate, gînduri care îl absorb și că dragostea pentru mine nu trebuie să i le tulbure ; i-am spus, de asemenea, că, dacă el reprezintă toată viața mea, nu se cade și nu e bine ca eu să constitui toată viața lui. Aș fi tare curioasă să aflu ce a notat din toate acestea în jurnalul lui ; dar am jurat să nu ne arătăm unul altuia cele ce am scris.

— Numai astfel putem fi sinceri, mi-a spus Robert sărutîndu-mă, nu pe frunte, ci între sprîncene, așa cum îi stă în obicei.

Dar am hotărît ca cel care va muri primul să lase celui ce rămîne jurnalul.

— E firesc, am răspuns, fără să-mi dau bine seama ce spun.

— Nu, nu e atît de firesc pe cît se pare, mi-a răspuns Robert pe-un ton foarte grav. Trebuie să ne făgăduim însă unul altuia să nu distrugem ceea ce am scris.

Zîmbeai cînd îţi spuneam mai zilele trecute că nu voi găsi cu ce să umplu filele acestui jurnal. Şi iată că am şi scris patru pagini. Îmi vine greu să nu le recitesc ; dar, dacă le-aş reciti, mi-ar veni şi mai greu să nu le rup. Ceea ce mă miră este că de pe-acum îmi face atîta plăcere să-mi însemn aici gîndurile.

12 octombrie 1894.

Robert a plecat pe neaşteptate la Perpignan, căci a primit ştire că maică-sa e grav bolnavă.

— Sper că nu se va întîmpla nimic rău, i-am spus.

— Toată lumea zice aşa în asemenea împrejurări, mi-a răspuns cu un surîs grav, care mi-a dat să înţeleg cît de îngrijorat era.

Mi-a fost ciudă că putusem pronunţa o frază atît de absurdă.

Dacă ar trebui să elimin din viaţa mea toate gesturile banale şi, din ceea ce spun, toate frazele pe care le ros-

tesc din obişnuinţă, ce-ar mai rămîne oare ? Şi cînd mă gîndesc că numai trăind în preajma unui om superior mi-am putut da seama de asta ! Ce admir mai mult la Robert este tocmai faptul că nu spune nimic, că nu face nimic ca ceilalţi şi totuşi în felul în care se poartă nu există nimic pretenţios, nimic căutat. Multă vreme m-am străduit să găsesc cuvîntul nimerit pentru a caracteriza înfăţişarea lui, felul cum se îmbracă, cum vorbeşte, cum se mişcă ; „original" mi se pare un termen prea tare ; ştiu şi eu... „deosebit", „special"... Nu ; totuşi cuvîntul „distins" e cel care mi se pare pînă la urmă cel mai potrivit ; şi aş dori ca acest cuvînt să nu fi fost întrebuinţat pentru nimeni altcineva mai înainte. Această extraordinară distincţie pe care o emană întreaga sa făptură, felul lui de-a se purta nu le datorează decît lui însuşi, căci mi-a dat să înţeleg că ai săi sînt oameni de rînd. El spune că nu are de ce să roşească de cei din care se trage ; dar aceste cuvinte implică ideea că altcineva mai puţin cinstit şi mai puţin nobil ca Robert ar putea roşi. Mi se pare că taică-său făcea un fel de negoţ. Robert era încă mic cînd a murit. Nu vorbeşte bucuros despre el şi nici mie nu-mi vine să-l întreb. Cred că ţine foarte mult la maică-sa.

— Numai din cauza ei ai putea fi geloasă, mi-a mărturisit încă de pe cînd nu ne spuneam pe nume.

A avut şi o soră mai mică, care a murit.

Vreau să profit de faptul că Robert e plecat şi de timpul liber pe care absenţa lui mi-l prilejuieşte, pentru a povesti aici cum ne-am cunoscut. Mama voia să merg cu ea la o recepţie dată de familia Darblez unde, pare-se, avea să cînte un violoncelist ungur extrem de

talentat. Am pretins că sufăr de o violentă durere de cap, pentru ca să mi se dea pace şi să rămîn singură... cu Robert. Nu înţeleg cum am putut pînă acum să mă las dusă de vîrtejul vieţii mondene sau mai bine zis îmi dau foarte bine seama că ceea ce mă atrăgea erau lucrurile care îmi măgulea vanitatea. Acum, cînd nu mai doresc decît ca Robert să mă preţuiască, nu mă sinchisesc să aflu dacă alţii mă găsesc pe gustul lor ; mai bine zis, lucrul acesta mă preocupă numai în funcţie de Robert, căci succesele mele mondene par să-i facă plăcere. Dar înainte, într-un trecut destul de apropiat, dar care mi se pare foarte îndepărtat, cît preţ puneam pe surîsuri, pe aprobări, pe elogii, ba chiar şi pe invidia şi gelozia pe care am simţit-o încolţind în sufletul prietenelor mele după ce am cîntat la două piane cu Rosita concertul nr. 5 de Beethoven, Rosita executînd partea de pian solo, iar eu (destul de bine, trebuie s-o spun), partitura orchestrei redusă pentru pian ! Făceam pe modesta, dar cît eram de măgulită văzînd că primesc mai multe felicitări decît solista ! „Rosita ! Admirabil, desigur ; dar e pianistă de meserie ; pe cînd Éveline..." Cei care mă felicitau cu mai multă căldură erau tocmai cei care nu aveau habar de muzică. Ştiam asta, dar acceptam laudele lor, care ar fi trebuit să mă lase rece... Ba chiar îmi ziceam în sinea mea : „Ia te uită, au mai mult gust decît mă aşteptam". Şi iată-mă intrată în această horă absurdă. Acum am înţeles cum te poţi distra la recepţii mondene : observînd cît sînt de ridicoli cei din jur. Dar, de îndată ce mă aflu într-un salon, mi se pare că personajul cel mai ridicol sînt eu. Ştiu că nu sînt nici foarte frumoasă şi nici prea spirituală şi

nu pricep ce a găsit Robert în mine care să îndreptăţească dragostea ce mi-o poartă. Pentru a străluci în societate nu mă puteam bizui decît pe talentul meu, destul de oarecare, de pianistă, şi acum cîteva zile am renunţat să mai cînt la pian, hotărîre definitivă, fără doar şi poate. La ce bun ? Lui Robert nu-i place muzica. E singurul lui cusur. Dimpotrivă, pictura îl interesează foarte mult şi vorbeşte despre acest subiect cu atîta competenţă încît mă mir că nu încearcă să picteze. Cînd i-am spus asta, a surîs şi mi-a explicat că atunci cînd natura te-a „năpăstuit" (acesta a fost termenul pe care l-a folosit) cu prea multe daruri, lucrul cel mai greu de realizat este să nu acorzi o excesivă importanţă celor care o merită mai puţin. Pentru a se ocupa serios de pictură, ar fi trebuit să sacrifice prea multe alte lucruri, şi nu pictînd, a adăugat el, ar fi putut aduce întregul său prinos societăţii. Cred că vrea să facă politică, deşi nu mi-a spus-o în mod explicit. De altfel, sînt sigură că, de orice lucru s-ar apuca, va izbuti să-l ducă cu bine la capăt. Şi dacă există ceva care mă poate întrista acum este numai sentimentul că are atît de puţină nevoie de ajutorul meu pentru a reuşi în orice ar întreprinde. Dar Robert, din bunătate, se preface că nu poate trăi fără mine şi prefăcătoria asta mă încîntă într-atît încît intru şi eu în jocul lui, deşi nu cred în adevărul celor ce spune.

Dar iată că mă trezesc vorbind iarăşi despre mine, deşi îmi jurasem să n-o mai fac. Cîtă dreptate avea abatele Bredel cînd ne deschidea ochii asupra capcanelor pe care egoismul ştie să le întindă, luînd uneori masca devotamentului sau a dragostei. Ne place să ne

punem în slujba altora pentru plăcerea de a putea simţi că sîntem folositori şi mai ales ne place să ni se spună acest lucru. Desăvîrşita dăruire de sine este aceea pe care numai Dumnezeu o ştie şi care nu aşteaptă decît de la El recunoaştere şi răsplată. Dar cred că nu există nimic pe lume care să te înveţe să fii modest, dacă nu dragostea pe care o nutreşti pentru un om de valoare. Numai alături de Robert înţeleg care sînt virtuţile ce-mi lipsesc, şi puţinele lucruri bune ce se află în mine aş dori să i le dăruiesc lui... Dar mă apucasem să istorisesc cum a început povestea *noastră;* şi mai întîi, cum ne-am cunoscut.

Întîlnirea noastră a avut loc acum şase luni şi trei zile, la 9 aprilie 1894. Pentru a mă răsplăti de premiul pe care îl obţinusem la Conservator, părinţii mei îmi făgăduiseră că vom face o călătorie în Italia ; moartea unchiului meu şi greutăţile ivite la deschiderea succesiunii, din cauza copiilor minori, au dus la amînarea acestui proiect. În ce mă priveşte, renunţasem la această călătorie, cînd, pe neaşteptate, tata se hotărî să plece cu mine la Florenţa, pentru a petrece acolo vacanţa de Paşti, lăsînd-o pe mama la Paris să vadă de nepoatele ei. Am tras la pensiunea Girard, pe care doamna de T. ne-o recomandase pe bună dreptate. Toţi locatarii erau „oameni bine", aşa că nu era dezagreabil să prînzeşti împreună cu ei în jurul aceleiaşi mese. Trei suedezi, patru americani, doi englezi, cinci ruşi şi un elveţian. Noi eram singurii francezi în afară de Robert. Se vorbeau toate limbile, dar mai ales franţuzeşte, din cauza ruşilor, a elveţianului, din cauza noastră şi a unui belgian pe care era cît pe ce să-l uit. Toţi comesenii

erau simpatici, dar nici unul nu era atît de distins ca Robert. La masă, stătea în faţa tatii, care se poartă destul de distant şi adesea nu tocmai amabil cu cei care nu sînt din lumea lui. Cum tata şi cu mine sosisem ultimii, e de la sine înţeles că n-am participat imediat la conversaţia generală. Eu aş fi intrat bucuros în vorbă, dar nu se cădea să mă arăt mai amabilă decît tata ; mă străduiam deci să adopt atitudinea rezervată a tatii şi, cum la masă stăteam lîngă el, tăcerea noastră constituia o insulă de gheaţă în mijlocul animaţiei generale. Dar parcă era un făcut. Nu puteam merge nicăieri fără să dăm de vreunul din colocatarii noştri. Tata se vedea silit să răspundă prin surîsuri la surîsurile lor şi să-i salute la rîndul lui, aşa că, atunci cînd ne aşezam să luăm masa, toată lumea ştia că dimineaţa vizitaserăm biserica Santa-Croce sau Palatul Pitti. „Nu mai e de trăit", spunea tata, dar simţeam că începuse s-o lase mai moale. Despre Robert, ce să mai vorbim, îl întîlneam peste tot. De cum intram într-o biserică sau într-un muzeu, de cine dădeam, de Robert. „Poftim, spunea tata. Se putea să lipsească !" La început, ca să nu-şi impună prezenţa, Robert se făcea că nu ne vede, căci e mult prea subtil ca să nu-şi fi dat seama că aceste coincidenţe îl enervau pe tata. Aştepta deci ca tata să binevoiască a-l recunoaşte şi, din discreţie, nu ne saluta niciodată primul, prefăcîndu-se cu totul absorbit de contemplarea unei opere de artă. Cîteodată tata întîrzia dinadins să-i dea bună ziua, căci mai ales faţă de Robert ţinea să rămînă în rezervă. Eu mă simţeam destul de prost, dat fiind că răceala de care dădea dovadă tata, îmi vine greu s-o spun, dar o voi spune, aducea a mo-

jicie. Numai un om atît de cumsecade ca Robert putea să nu-i ia în nume de rău această atitudine şi să nu se simtă jignit. Cum nu mă puteam împiedica să-i zîmbesc, Robert înţelese că mie cel puţin nu-mi putea atribui intenţii rele. Cu cît tata se purta mai rece cu el, cu atît îmi venea mai greu să nu-i zîmbesc ; noroc că tata nu-şi prea dădea seama de ceea ce se întîmpla, căci îi surîdeam lui Robert mai ales cînd ştiam că tata nu mă poate vedea. Robert dădea mereu dovadă de mult tact nearătînd prin nimic că observase manevrele mele ; nu mi se adresa niciodată direct cînd ne opream să schimbe politeţele de rigoare, dîndu-şi desigur seama că tata s-ar fi făcut foc dacă ar fi procedat altfel. Aveam oarecare remuşcări pentru această mică comedie care crease între Robert şi mine o înţelegere ce nu avea nevoie de cuvinte şi de care tata n-avea habar. Dar ce puteam face ?

Ceea ce contribuia la atitudinea din ce în ce mai distantă a tatei era faptul că Robert „avea alte opinii". N-am înţeles niciodată prea bine care sînt opiniile tatii, căci n-am nici cea mai vagă idee despre politică, dar ştiu că mama îl acuză mereu că este „materialist" şi că tatii nu-i prea sînt pe plac „popii". Cînd eram mică, mă uimea faptul că e atît de bun, deşi nu se duce niciodată duminica la biserică şi nu cred nici acum că are dreptate cînd afirmă că „religia nu-i face pe oameni mai buni". Mama spune că e „îndărătnic" ; dar cred că tata e mai bun ca ea, şi cînd discută în contradictoriu, lucru ce se întîmplă destul de des, mama îi vorbeşte pe un asemenea ton încît inima mă trage spre el, chiar cînd nu-i pot da dreptate. Spune că nu crede în rai ; dar abatele Bredel i-o întoarce de fiecare dată, zicîndu-i

că va fi silit să creadă cînd se va trezi acolo, căci va sta în rîndul drepților, chiar fără voia lui. Și eu nădăjduiesc asta din tot sufletul.

Cît de trist este să se ivească asemenea neînțelegeri între soți atît de uniți cum sînt părinții mei, mai ales cînd este vorba de probleme asupra cărora, cu puțină bunăvoință, ar fi atît de ușor să cadă la învoială! În orice caz, asemenea lucruri nu ni se pot întîmpla mie și lui Robert, căci nu l-am văzut niciodată pe Robert intrînd într-o biserică fără să se roage și în mintea lui nu încolțesc decît idei mărinimoase și nobile. Nu-mi vine să cred că *La Libre Parole* este un „jurnal prost", cum spune tata, care nu citește decît *Le Temps;* am crezut chiar că din cauza asta se vor strica de tot relațiile dintre el și Robert. Sosise de două zile la pensiunea Girard. Tata și cu Robert se aflau numai ei doi în salonașul pentru fumători. Ușa din salonul unde mă aflam eu rămăsese deschisă și puteam să-i văd cum stăteau fiecare în fotoliul lui citindu-și jurnalul. După ce și-a terminat lectura, Robert a făcut imprudența să întindă tatii jurnalul pe care-l citise, spunîndu-i cîteva cuvinte pe care nu le-am putut auzi. Tata s-a înfuriat atît de tare încît și-a răsturnat pe pantalonii de culoare deschisă ceașca de cafea pe care o pusese pe brațul fotoliului. Robert și-a cerut mii de scuze, dar de fapt nu avea nici o vină. Și în timp ce tata își ștergea pantalonii cu batista, Robert, care mă zărise, a început să-mi explice printr-o mimică deopotrivă de discretă și de expresivă cît îi părea de rău de ceea ce se întîmplase. Era atît de caraghios, că mi-a fost imposibil să nu izbucnesc în

rîs. M-am întors repede cu spatele, nevoind să dau impresia că mă distrez pe socoteala tatii.

Nu trecuseră decît şase zile de la sosirea noastră la Florenţa, cînd tata a avut o criză de gută... Doamne ! ce îngrozitor lucru să te bucuri de-o asemenea întîmplare ! I-am propus, fireşte, să rămîn lîngă el pentru a-i ţine de urît, dar tata a stăruit să merg la plimbare şi să profit de timpul frumos. Cum tatii nu-i plac pictorii primitivi, mi-am zis că era momentul să vizitez biserica spaniolă. Bineînţeles că Robert era acolo şi că nu puteam face altceva decît să-i adresez cuvîntul. După ce şi-a exprimat mirarea văzîndu-mă singură şi după ce m-a întrebat foarte politicos despre sănătatea tatii, am vorbit doar despre pictură. Aproape că-mi părea bine că sînt atît de neştiutoare în acest domeniu, căci Robert avea astfel prilejul să-mi dea explicaţii despre tot ceea ce vedeam. Purta sub braţ o carte groasă, dar n-a avut nevoie s-o deschidă, căci ştie pe dinafară toate numele acelor pictori atît de vechi. Nu izbuteam să-i împărtăşesc admiraţia pentru frescele care mie îmi păreau încă departe de a fi perfecte, dar îmi dădeam treptat seama că tot ce spunea Robert este adevărat şi descopeream, datorită lui, o serie de calităţi pe care singură nu le-aş fi putut aprecia. După aceea, la sugestia lui, am plecat să vizităm mănăstirea San-Marco, unde mi s-a părut că pentru prima oară în viaţa mea am înţeles ce înseamnă pictura. Ce minunat e să te poţi cufunda pînă la totală uitare de sine într-o admiraţie pe care-o simţi împărtăşită ! Eram atît de copleşită de acest sentiment încît în faţa frescei celei mari a lui Angelico l-am luat pe Robert

de braţ. Nu mi-am dat seama de asta decît în momentul cînd alţi vizitatori au intrat în capela unde pînă atunci ne aflam numai noi doi. De altfel, Robert nu rostise nici o vorbă pe care să n-o fi putut auzi şi tata. Şi totuşi, cînd am ajuns acasă, n-am îndrăznit să-i vorbesc tatii despre această întîlnire. Fără îndoială că nu trebuia să-i ascund un lucru a cărui amintire era atît de puternică încît mă împiedica să mă gîndesc la orice altceva. Dar cînd, puţin mai tîrziu, am mărturisit abatelui Bredel această „minciună prin omisiune", preotul m-a liniştit ; e drept că în acelaşi timp îi aduceam la cunoştinţă logodna noastră. Preotul ştie că tata nu este de acord, dar mai ştie că motivele care îl fac să se împotrivească sînt opiniile lui Robert, adică tocmai ceea ce i-a cîştigat pe abate şi pe mama de partea noastră. Tata, de altfel, e atît de bun încît a cedat destul de repede, căci, după cum spune el, singurul lucru pe care îl doreşte cu adevărat este ca eu să fiu fericită ; şi nici el nu se mai poate îndoi de fericirea mea.

Înainte de a vorbi despre logodna noastră, ar fi trebuit să povestesc ultimele zile pe care le-am petrecut în Italia, dar m-am lăsat în voia condeiului şi am ajuns repede să scriu acest cuvînt minunat în faţa căruia toate celelalte amintiri se şterg. Înainte de a pleca de la Florenţa, Robert ceruse tatii îngăduinţa de a veni să ne facă o vizită la Paris. Mi-era atît de teamă că tata o să refuze ! Întîmplarea a făcut ca Robert să fie în bune relaţii cu familia de Berre, cu care sîntem rude. Am fost invitaţi la masă de verii noştri, şi printre oaspeţi se afla şi Robert ; acest fapt a simplificat mult lu-

crurile. A doua zi după ce cinasem împreună, Robert a venit să-i facă o vizită mamei şi, la scurt timp după aceea, a revenit pentru a-mi cere mîna. (Cît de stupidă mi se pare această expresie !) Mama a fost la început destul de uimită, dar mai uimită am fost eu cînd am aflat, căci Robert nu-mi făcuse, la drept vorbind, nici o declaraţie. A rîs cu poftă cînd i-am mărturisit mirarea mea şi mi-a „declarat" că niciodată nu-i trecuse aşa ceva prin minte, dar că era gata să-mi facă această „declaraţie de dragoste", dacă încă nu pricepusem că mă iubeşte. Apoi m-a îmbrăţişat şi am simţit că nici eu nu aveam nevoie să rostesc vreun cuvînt ca să-l fac să înţeleagă că mă dăruiam lui trup şi suflet.

Adineauri a sosit o telegramă. Am lăsat-o pe mama s-o deschidă, deşi era trimisă pe numele meu.

„Mama lui Robert a murit", mi-a spus, întinzîndu-mi telegrama, din care n-am înţeles decît un singur lucru, că Robert se întoarce miercuri.

13 octombrie.

O scrisoare de la Robert ! Dar nu mie, ci mamei îi scrie ! şi cred că a fost mişcată de această dovadă de respect. Înţeleg că doreşte să păstreze scrisoarea, căci este foarte frumoasă ; şi cum şi eu vreau s-o pot reciti, o transcriu aici :

„Stimată doamnă,

Éveline va înţelege şi mă va ierta că nu ei, ci dumneavoastră simt nevoia să scriu astăzi. Aş dori să nu-i umbresc fericirea vorbindu-i de durerea mea şi de aceea spre dumneavoastră îmi întorc faţa pentru a plînge. Frumosul cuvînt «mamă» nu-l mai pot spune nimănui altcuiva acum. Îmi veţi îngădui, deci, să nutresc de acum înainte pentru dumneavoastră sentimentele de respectuoasă afecţiune pe care le aveam faţă de fiinţa pe care am pierdut-o ieri.

Da, cea care m-a adus pe lume a murit ieri, şi pot spune : în braţele mele. Nu şi-a pierdut cunoştinţa decît cu cîteva ore înainte de a-şi da sufletul. Era conştientă încă ieri dimineaţa cînd a primit împărtăşania din mîna preotului pe care îl chemasem. Aştepta liniştită moartea şi nu părea să sufere decît dîndu-şi seama de cît aveam s-o plîng. Ultima ei bucurie, aşa mi-a spus, a fost să afle că m-am logodit şi că mă poate părăsi ştiind că nu rămîn singur pe acest pămînt. Vă rog să-i spuneţi aceste lucruri Évelinei şi să adăugaţi că voi regreta întotdeauna că mamei nu i-a fost dat s-o cunoască.

Primeşte, te rog, mamă, prinosul de respectuos devotament al celui care se consideră încă de pe acum fiul tău.

Robert D."

Dragul meu drag ! Aş dori să împărtăşesc durerea ta. Mă străduiesc să fiu tristă ; dar totul e în zadar. Sufletul meu se scaldă în fericire şi tot ce simt alături de tine, fie şi durere, se preschimbă în bucurie.

15 octombrie.

L-am revăzut. Cîtă măreţie şi cîtă demnitate în durerea lui ! Încep să-l înţeleg mai bine. Cred că-i repugnă să se folosească de acele clişee pe care le folosesc îndeobşte oamenii, căci atunci cînd îmi vorbeşte despre moartea mamei sale se exprimă cu aceeaşi rezervă pe care o avea cînd îmi spunea că mă iubeşte. Aş spune chiar că, din teama de-a nu da la iveală emoţia pe care o simte, ocoleşte orice subiect care l-ar putea mişca. De aceea, n-am vorbit decît despre chestiuni de ordin material. Cu mama a discutat probleme referitoare la deschiderea succesiunii, spunîndu-i că doreşte să vîndă proprietatea pe care a moştenit-o. Mi-e foarte greu să mă concentrez asupra unor lucruri de felul acesta, aşa că o las pe mama să le rezolve împreună cu Robert. Am înţeles că vom fi bogaţi şi aproape că-mi pare rău ; aş vrea să aibă parte de averi cei ce au nevoie de bani ca să fie fericiţi. Dar nu este vorba de fericire. Robert mi-a spus că, în ceea ce îl priveşte pe el, se mulţumeşte cu oricît de puţin, dar că preţuieşte banul drept o armă de care să se poată servi pentru a asigura triumful ideilor sale. A stat mult de vorbă cu abatele Bredel, care este de asemeni de părere că n-ai dreptul să dai cu piciorul averii moştenite, dar că, odată ce ai primit-o, îţi revine şi datoria de-a o pune în slujba binelui.

Bietul tata ! Toate acestea se petrec fără ca cineva să-i ceară părerea. De cîte ori îl vede pe abate intrînd pe uşă, se scuză :

— Îmi pare nespus de rău !... Sînt nevoit să plec, spune repede... îl salută şi fuge.

Mi-e întotdeauna teamă ca abatele să nu se simtă jignit ; dar e atît de bun şi de înţelegător încît se preface că ia în serios pretextele tatii, care nu prea stau în picioare.

— Domnul Delaborde e foarte ocupat, ca de obicei, spune abatele mamei, care încearcă să compenseze printr-un exces de amabilitate mojicia tatii.

Şi s-ar putea înţelege atît de bine cu abatele Bredel, dacă ar avea numai puţină bunăvoinţă ! Căci şi tata are o inimă de aur.

— Fetiţo dragă, popii şi cu mine nu ne închinăm aceluiaşi zeu, îmi spune tata ori de cîte ori încerc să-l conving. Nu-mi mai pomeni despre asta, căci mă superi. Sînt lucruri pe care, poate, le vei înţelege mai tîrziu, dacă n-o să semeni prea tare cu maică-ta.

Cînd îmi vorbeşte astfel, mă văd silită să-i spun că sper să nu înţeleg niciodată „lucrurile" la care se referă, şi că nu pot aproba idei care separă doi oameni care îmi sînt părinţi şi pe care îi iubesc deopotrivă. Tot din cauza acestor blestemate *opinii,* tata nu priveşte cu ochi buni logodna mea.

— Fetiţo, nu socotesc că am dreptul să mă opun la această căsătorie şi nu-mi place să mă prevalez de autoritatea paternă. Dar nu-mi cere să mă declar de acord cu o hotărîre pe care regret că ai luat-o. Nu pot face nimic altceva decît să doresc din toată inima să n-ai vreodată prilej de-a te căi.

19 octombrie.

Azi-dimineaţă i-am cerut tatii să-mi spună ce are împotriva lui Robert. Mai întîi m-a privit îndelung, fără să-mi răspundă. Într-un tîrziu s-a hotărît :

— Fetiţo, n-am ce să-i reproşez. Dar nu-mi place omul ăsta. Dacă ţi-aş spune de ce, ai zice că n-am dreptate fiindcă îl iubeşti, şi cînd iubeşti pe cineva nu-l mai vezi aşa cum este.

— Dar îl iubesc pe Robert tocmai pentru că este aşa cum e, am strigat.

— Robert v-a îmbrobodit pe toţi, şi pe abate, şi pe maică-ta, şi pe tine. Mă tem, şi lucrul acesta mi se pare încă mai grav, că pînă şi faţă de el însuşi joacă o comedie.

— Trebuie să înţeleg că Robert nu crede ceea ce spune ?

— Ba da, ba da ; sînt convins că el crede. Eu sînt cel care nu cred.

— Tată, tu nu crezi în nimic.

— Ce să-i faci ? Aşa cum spune maică-ta, sînt un sceptic.

Astfel se încheie convorbirile noastre, care nu duc la nimic şi ne lasă pe amîndoi mai trişti decît înainte. Bietul tata ! Nădăjduiesc că Robert o să-l convingă... încetul cu încetul. În felul cum se poartă cu tata, se dovedeşte a fi atît de răbdător, de îndemînatic, de cu tact... Are grijă să evite orice subiect care ar putea stîrni controverse (de altfel şi tata face la fel). Robert numeşte conversaţiile cu tata „dansul pe ouă", căci trebuie mereu să se tot învîrtească printre subiecte delicate, fără să le atingă.

Doamne, cît aş da ca tata să-l poată asculta pe Robert cînd îmi vorbeşte numai mie, cînd sîntem singuri. Cînd e şi tata, Robert îşi cîntăreşte fiecare cuvînt, dar de îndată ce dă frîu liber gîndurilor sale, întreaga-i făptură se însufleţeşte şi se întîmplă adesea să spună lucruri atît de înălţătoare încît aş dori să le notez pe dată. Şi în acelaşi timp Robert e şi foarte spiritual, foarte amuzant... Yvonne de Berre spunea despre el mai deunăzi : „Nu te mai saturi ascultîndu-l". Asta s-a întîmplat joia trecută ; fusesem cu toţii invitaţi la ei la masă. Maurice de Berre şi tata au ieşit imediat după dejun. După plecarea lor, Robert ne-a povestit tuturor despre viaţa din Perpignan, despre micile rivalităţi care se iscă în provincie şi pe care le-a putut observa atît de bine, dat fiind că a trăit în acest mediu în care spune că nu s-ar mai întoarce pentru nimic în lume. Cînd îl ascult vorbind despre toţi acei oameni ciudaţi din care era alcătuit cercul părinţilor săi, îmi pare rău că n-am avut ocazia să-i cunosc şi eu. Dar înţeleg că un om superior cum este Robert trebuie să fi simţit că se înăbuşă în tovărăşia lor. Pentru a ieşi din acel mediu, Robert s-a gîndit chiar să se călugărească, căci e foarte cucernic din fire, dar mai tîrziu şi-a dat seama că putea fi mai de folos ca mirean. Abatele Bredel consideră că Robert a cumpănit bine, şi eu cred că are dreptate cînd spune, citînd din *Biblie*, că „oamenii nu aprind lumina ca s-o pună sub obroc, ci o pun în sfeşnic şi luminează tuturor celor din casă" [1]. Cînd îl asculţi pe Robert nu poţi să nu doreşti ca încă mulţi alţii să-l poată auzi vorbind. Din acest punct de vedere nu sînt geloasă şi mi se pare că, de-aş dori să fiu singura fiinţă care să se bucure

[1] *Evanghelia după Matei*, Cap. V, par. 15.

de asemenea comoară, aş săvîrşi un păcat. Scopul vieţii mele este să-l ajut din toate puterile să se realizeze.

Săptămîna viitoare va trebui să facem împreună cîteva vizite. Mă bucur de pe-acum să-l prezint prietenilor noştri.

26 octombrie.

De cîteva zile duc o viaţă grozav de agitată... Am sperat mereu să pot găsi puţin timp pentru a nota ceva în acest caiet. Dar nu duc lipsă numai de timp. Chiar în clipele cînd sînt singură, nu pot să mă reculeg, să-mi adun gîndurile şi să le aştern pe hîrtie. Sînt prinsă într-un vîrtej : vizite, cumpărături, mese, spectacole, la care, spre norocul meu, Robert nu şovăie să vină cu mine, deşi e în doliu, căci, aşa cum obişnuieşte să spună, sentimentele sincere nu au de ce să se supună convenienţelor sociale. De altfel, cred că fericirea de a se simţi iubit atîrnă mai greu în balanţă decît durerea lui. Mă întovărăşeşte în prăvălii şi comandă pentru mine o mulţime de lucruri, încercînd să mă convingă că vom avea mare nevoie de ele. Pare să-i facă atîta plăcere, şi bucuria lui de-a mă răsfăţa este atît de evidentă încît nici nu mai încerc să-l opresc. Am ales împreună o frumuseţe de inel care, trebuie s-o mărturisesc, mi-a produs o nemaipomenită plăcere şi pe care, de cînd mi l-a dat, îl privesc într-una. Dar cînd a vrut să-mi dăruiască şi o brăţară, am refuzat categoric, în ciuda argumentelor pe care mi le dădea ca să mă silească să accept. Mi-a spus că achiziţionarea bijuteriilor nu trebuie considerată doar drept o cheltuială,

ci ca un „plasament" ; acesta este cuvîntul pe care l-a folosit. Apoi mi-a explicat că valoarea nestematelor şi a metalelor preţioase va creşte cu timpul. I-am răspuns că toate acestea mă lasă rece şi trebuie să spun că din cauza asta ne-am cam certat. Fără îndoială că nu m-am purtat prea frumos spunîndu-i că inelul pe care mi l-a dat mi-ar fi făcut tot atîta plăcere chiar dacă n-aş fi ştiut cît de scump costă ; atunci Robert a exclamat :

— E ca şi cum ai spune că preferi imitaţiile.

După aceea, cum se întîmplă mereu cînd discutăm împreună — şi acesta este aspectul cel mai interesant — a lărgit cadrul problemei şi a început s-o privească „din punctul de vedere al fenomenului general", singurul lucru important pentru el.

— Astăzi perlele se imită atît de bine încît oricine se poate înşela, mi-a explicat Robert, dar adevăratele perle reprezintă o avere, pe cînd celelalte n-au decît o valoare aparentă.

Ţine să fie de faţă cînd îmi probez rochiile, fiindcă are un gust desăvîrşit şi fiindcă îi place să stea de vorbă cu croitorii. Am fost împreună şi la modistă ca să-mi aleg pălării. Îmi vine foarte greu să mă obişnuiesc cu noile modele. Robert găseşte că pălăriile moderne îmi stau bine ; dar cînd mă privesc în oglindă aproape că nu mă recunosc. Cred că e o chestiune de obişnuinţă şi că în curînd, cum spune Robert, nu-mi voi mai recunoaşte vechea mea înfăţişare de domnişoară. În general găsesc că tot ceea ce alege Robert e mult prea frumos pentru mine, dar înţeleg că doreşte să se mîndrească cu mine şi că nu mai am dreptul să fiu modestă. Abatele ştie că sufletul meu a rămas acelaşi şi îmi spune că numai lucrul

acesta are importanţă. În fiecare zi mă deştept tot atît de uluită de cele ce mi se întîmplă şi n-am încetat nici o clipă să cred că nu merit atîta fericire. Mă tem adesea ca Robert să nu descopere că meritele mele nu sînt pe măsura celor pe care mi-le atribuie. Dar poate că, prin marea dragoste ce i-o port, voi izbuti să mă înalţ pînă la el. Mă străduiesc neîncetat, căci doresc din toată inima să-mi ating scopul. De altfel, Robert mă ajută cu atîta răbdare !

30 octombrie.

Robert mă uimeşte din ce în ce mai mult. Are relaţii cu o seamă de oameni celebri şi cunoaşte foarte multe persoane cu vază în toate domeniile de activitate. Astfel este în măsură să facă servicii tuturor celor care vin să-i ceară sprijin. Şi cum toată lumea ştie cît este de îndatoritor, nimeni nu se sfieşte să apeleze la el. Mi-a spus că cel mai înţelept lucru este să nu ceri niciodată decît ceea ce eşti sigur că vei putea obţine. Dar cum cei cărora le-a făcut servicii nu-i pot refuza nimic şi cum nu cere decît ceea ce este îndreptăţit să ceară, obţine lesne tot ceea ce vrea. Intră ca la el acasă în orice instituţie şi nu ieşim niciodată împreună fără ca o groază de oameni să nu-l salute. I-am cerut să-mi prezinte numai pe adevăraţii săi prieteni. Dar e greu, cînd l-ai cunoscut cît de cît pe Robert, să nu-i devii prieten, şi cum e la curent cu toate problemele, este în stare să vorbească cu oricine despre orice, ca şi cum ar vorbi de un subiect din domeniul său.

De fapt, nu cred să aibă prieteni intimi. I-am pus întrebarea asta mai deunăzi. Nu mi-a răspuns direct, dar mi-a spus, strîngîndu-mă duios în braţe : „Prietenia este anticamera dragostei".

Şi, într-adevăr, astăzi mi se pare că prietenia pe care o aveam pentru Rosita şi Yvonne nu era decît un sentiment provizoriu şi că primul meu adevărat prieten este Robert.

Doreşte să-i facă tatii o surpriză şi anume să obţină pentru el Legiunea de onoare. Fiind în relaţii excelente cu şeful de cabinet al ministrului instrucţiunii publice, mi-a spus că-i va fi foarte uşor. Nădăjduiesc că tata nu va refuza şi cred că, în fond, decoraţia îi va face mare plăcere. Găsesc că este foarte frumos din partea lui Robert să se gîndească la tata, cînd putea să ceară să fie el decorat, dar Robert nu pune preţ pe astfel de lucruri, şi de altfel ştie că le poate obţine oricînd. Cînd îl aud vorbind cu oamenii de seamă cărora mă prezintă, îmi dau seama cît sînt de neştiutoare. Abia de îndrăznesc să scot vreun cuvînt, într-atît mă tem să nu-l fac de rîs. I-am cerut să-mi întocmească o listă cu cărţile pe care ar trebui să le citesc şi de îndată ce voi avea răgazul... Dar cînd voi avea oare puţin timp ? Am hotărît să ne căsătorim la sfîrşitul lunii ianuarie. Mi se pare că mă desparte o veşnicie de această dată şi totuşi zilele trec nemaipomenit de iute. Îndată după cununie vom pleca în Tunis. Nu va fi numai o călătorie de plăcere. Robert are acolo nişte acţiuni investite într-o întreprindere de exploatare agricolă şi vrea să vadă cum merg lucrurile. Spune că nu există nici o plăcere mai mare pe lume decît aceea din care te poţi alege cu un oarecare folos. Mintea lui e în perma-

nență activă. Se instruiește neîncetat și știe să tragă învățăminte din orice.

Marea problemă care ne preocupă este aceea a viitoarei noastre locuințe. Am vizitat o seamă de apartamente, dar de fiecare dată, cînd mama, cînd Robert, cînd eu, găseam ceva de obiectat. Cred că pînă la urmă vom vorbi cu un arhitect pe care Robert îl cunoaște foarte bine. În momentul de față, prietenul lui Robert termină construcția unui bloc în cartierul „la Muette", bloc foarte bine situat, căci toate apartamentele au vedere asupra parcului. Am putea deveni proprietarii ultimului etaj, pe care l-am putea amenaja după placul nostru. Stăm ceasuri întregi în fața planurilor și nimic nu poate fi mai agreabil decît aceste discuții. Robert nu a dispus de mulți bani cîtă vreme maică-sa era în viață. Trei ani a locuit pe avenue d'Antin într-un mic apartament la parter ; de la o vreme apartamentul a început să devină neîncăpător. Trebuia să mănînce în oraș, și asta îl făcea să piardă o groază de timp, fără să mai punem la socoteală și faptul că nu-i priau mesele la restaurant. I-am cerut să mă ducă la el acasă ca să văd cum stă și cred că s-a simțit oarecum stingherit auzind rugămintea mea. Am fost mirată văzînd că nu era prea multă dezordine. Toate hîrtiile lui erau rînduite în dosare și a inventat un sistem extraordinar de fișe, care-i permite să găsească imediat, și asupra oricărui subiect, informațiile de care are nevoie. Numai procedînd astfel Robert poate atît de ușor să aducă servicii celorlalți. E de părere că oamenii nu procedează în general prea metodic și că diversele rotițe din care este alcătuită societatea nu se îmbină cum trebuie. Îi place să citeze versurile lui La Fontaine : *Pămînt ușor*

găseşti / Vorba-i să-l munceşti [1], şi susţine că ceea ce este important este să pui în lumină „talantul" ce ţi s-a dat. Socotesc că are dreptate, mai ales cînd este vorba de persoane atît de înzestrate cum este el ; cînd îi spun însă că „talantul" meu nu e de mare preţ, protestează şi mă asigură pe un ton cald că multe din doamnele care strălucesc în saloane sînt mai puţin inteligente decît mine. Pare că e sincer convins de cele ce afirmă şi mă tem că-şi face prea mari iluzii despre viitoarea lui soţie. De-ar da Domnul să le poată păstra cît mai mult ! Oricum s-ar desfăşura lucrurile, vreau să-mi îmbogăţesc cunoştinţele de îndată ce voi avea puţin timp şi mă voi strădui zi de zi să devin cît pot mai demnă de Robert.

Voiam să aflu dacă a putut găsi cîteva clipe de răgaz ca să-şi noteze şi el impresiile, cum ne făgăduisem unul altuia, aşa că i-am cerut să-mi arate jurnalul ; departe de mine gîndul de a-l citi ! Voiam numai să-l văd. Ca să spun drept, îmi era frică ca Robert să nu-l ţină într-un loc unde putea fi citit de alţii. M-a liniştit. Sertarul unde ţine jurnalul e întotdeauna închis cu cheia. Mi-a arătat sertarul, dar n-a vrut să scoată jurnalul, chiar după ce i-am promis că nu-l voi deschide.

3 noiembrie.

Ieri a venit să cineze cu noi pictorul Burgweilsdorf. În ciuda acestui nume îngrozitor, pe care nici nu ştiu dacă-l scriu corect, nu e nici neamţ, nici evreu, ci un om foarte

[1] *C'est le fonds qui manque le moins.* (Fabula *Le laboureur et ses enfants.*)

cumsecade, căruia Robert i-a făcut mari servicii. Micul apartament din avenue d'Antin e ticsit de tablouri pe care nimeni n-ar fi dat un ban ; Robert le-a cumpărat din mărinimie, pentru a-l ajuta băneşte, fără să-l jignească. I-am spus lui Robert că a procedat fără prea multă socoteală, încurajînd un ratat ce ar fi trebuit îndemnat să se apuce de orice altă meserie în afară de pictură. Dar, pe cît se pare, bietul om nu e în stare să facă nimic altceva, ba, mai mult, se crede şi foarte înzestrat în acest domeniu. Robert se încăpăţînează de altminteri şi continuă să afirme că are un oarecare talent, şi chiar ne-am certat puţin pe această temă, căci, mă rog, nu e nevoie decît să priveşti oricare din mîzgălelile lui pentru a-ţi da seama că omul nu-şi cunoaşte meseria şi că n-are nici măcar idee de ce înseamnă pictura. Robert a început atunci să enumere o serie întreagă de artişti celebri care la început au fost consideraţi de contemporanii lor drept zugravi de rînd. Şi cum se cam înfuriase, căci, zău, nu izbuteam să găsesc frumoase pînzele pe care mi le arăta, a afirmat pe-un ton categoric :

— Află că, dacă n-ar fi nimic de capul lui, nu m-aş fi împrietenit cu el.

(Fapt este că Robert nu îndrăzneşte să agaţe pe pereţi grozăviile acelea. Le-a îngrămădit într-un dulap, unde am dat din întîmplare peste ele, căci Robert îmi îngăduise să scotocesc peste tot.) Tonul pe care mi-a vorbit Robert a fost atît de tăios (pentru prima oară îmi vorbea astfel) încît mi-au dat lacrimile. Cînd şi-a dat seama că plîng, Robert a redevenit deodată foarte afectuos, m-a sărutat şi mi-a spus :

— Ascultă, Éveline. Vrei să ţi-l prezint ? O să-ţi poţi da seama singură dacă e chiar atît de prost pe cît ţi se pare ţie.

Am acceptat şi l-am poftit la noi la masă.

Ce să spun ! trebuie să-mi cer scuze faţă de Robert, scriind în acest jurnal că Burgweilsdorf mi s-a părut aproape fermecător. Spun „aproape", căci există totuşi ceva în el care nu-mi place, şi anume lipsa lui de recunoştinţă, pentru a nu spune ingratitudinea, faţă de Robert. Burgweilsdorf pare să uite cu totul cît de recunoscător ar trebui să-i fie lui Robert şi aş spune chiar că atitudinea lui nu este atît de respectuoasă pe cît s-ar cădea. Ştiu că aşa e felul lui şi ca atare lucrurile acestea nu au importanţă. E foarte slobod la gură şi spune tot ce are de spus fără să ţină seama de convenienţe. Totuşi... De mai multe ori îi tăia vorba lui Robert : „Dragul meu, ce tot îndrugi acolo ? Nu stă de loc în picioare." Şi zicea aşa cînd Robert făcuse o afirmaţie dintre cele mai judicioase, pe care pictorul nici măcar n-o ascultase. Dimpotrivă, aproba tot ceea ce spunea tata, şi politeţea lui, surîsurile lui, deşi nesincere, izbuteau aproape să te inducă în eroare. Tata era încîntat. Mă aşteptam să ne intre în casă un boem şi a apărut un domn foarte bine îmbrăcat, ba chiar elegant şi spilcuit, care ştie să se poarte în lume. Fără îndoială că Burgweilsdorf este inteligent. Povesteşte cu mult haz o serie de întîmplări caraghioase şi ar fi foarte agreabil să stai de vorbă cu el, dacă n-ar avea mania să emită paradoxuri. Nu eşti niciodată sigur că nu-şi bate joc de tine cînd afirmă bunăoară, cum a făcut la masă, că pictorii săi preferaţi sînt Rafael şi Poussin, lucru pe care nu-l poţi

crede cînd ai văzut ce pictează el. Dacă stau şi mă gîndesc, am petrecut o seară minunată şi cred că mi-ar face plăcere să-l revăd, căci sînt sigură că e un om de treabă. Dar de aici pînă a-l ruga să-mi facă portretul, aşa cum i s-a năzărit dintr-o dată lui Robert! Nici unul din noi, vorbesc de pictor şi de mine, nu ne aşteptam la una ca asta, aşa că nu ştiam ce să spunem, simţindu-ne cît se poate de încurcaţi. Cred că Robert ar fi trebuit să-mi ceară mie părerea, înainte de a face comanda. I-aş fi spus că pînă la nuntă mi-e foarte greu să găsesc timp pentru a poza şi că va trebui să amînăm această „plăcere" după întoarcerea din călătoria de nuntă. De altfel asta a fost ceea ce i-am spus lui Burgweilsdorf cînd Robert a insistat să fixăm prima şedinţă de poză. Pictorul spunea că n-ar fi nevoie decît de vreo trei sau patru şedinţe, în timpul cărora ar face nişte schiţe, după care ar termina portretul din memorie, în absenţa noastră. La întoarcere nu i-ar mai rămîne decît să-l retuşeze. Ca să spun drept, cînd îmi aduc aminte de ororile pe care le-am văzut, nu prea am chef să-mi facă portretul. Totuşi am fixat o zi pentru a-i face o vizită la atelier.

7 noiembrie.

Cumpărături, vizite, recepţii... Nu mai am timp să-mi aştern gîndurile în jurnal, nu mai am timp să citesc, să mă reculeg, să mă simt fericită. Ceea ce mă interesează cel mai mult este că toate astea se adună şi mă fac să devin egoistă. În fiecare zi nu este vorba decît de dorin-

ţele *mele*, de toaletele *mele*, de comoditatea *mea*, de gusturile *mele*, ca şi cum aş putea avea de acum înainte alte gusturi şi alte dorinţe decît cele ale lui Robert! Chiar mobilele din salonaşul ce va fi numai al meu doresc să fie alese de Robert. Mi-a dăruit un mic birou de o rară frumuseţe, unde îmi voi păstra scrisorile şi jurnalul. Va rămîne la magazin pînă ne vom instala în apartamentul nostru. De abia aştept să mă văd „la noi acasă" şi să stau puţin de vorbă cu mine însămi. Zilele risipite în reuniuni mondene mi se par atît de goale... am chiar impresia că în învălmăşeala asta nu-l mai regăsesc nici pe Robert şi nici pe mine însămi, căci, deşi sîntem mereu împreună, nu mai rămînem aproape niciodată singuri; trebuie să surîd fiecăruia, să răspund la întrebări fără noimă, să-mi afişez bucuria, să joc un fel de comedie a fericirii, şi preocuparea constantă de a părea fericită m-ar împiedica aproape să fiu cu adevărat fericită, dacă o singură clipă măcar aş lua această mascaradă în serios. Mă mir de tonul convins, pătruns, cu care oamenii întîlniţi în saloane mă asigură că se bucură de fericirea mea. Trebuie să intru şi eu în horă şi să par „încîntată că am făcut cunoştinţă" cu nişte persoane cît se poate de oarecare sau chiar antipatice.

12 noiembrie.

În ultima vreme am văzut-o des pe Yvonne. Mi-am dat seama, stînd de vorbă cu ea, cît de uşor devii egoist cînd eşti fericit. Lucrul care mă induce în eroare e că mă gîndesc mai mult la Robert decît la mine. Dar, gîndindu-mă

la el, nu fac decît să urmez glasul inimii mele. Nu e vorba, firește, de a-l iubi mai puțin, ci de a nu concentra numai asupra lui dragostea de care sînt în stare. Cum nu aveam ochi decît pentru el, nu mi-am dat seama decît joia trecută că Yvonne arăta foarte prost. Ochii mi s-au deschis dintr-o dată, sau, mai bine zis, pînza strălucitoare care-mi acoperea ochii s-a sfîșiat. Yvonne mi s-a părut atît de schimbată că m-am speriat. Am insistat foarte mult să-mi spună ce o roade, și pînă la urmă mi-a mărturisit motivul adîncii sale dureri. Tînărul, pe care știam că Yvonne îl iubește și cu care era aproape logodită, o înșeală... a aflat, nu de mult, că trăiește cu altă femeie...

— De ce nu mi-ai vorbit de asta pînă acum ? am întrebat-o.

— Mă temeam să nu-ți umbresc fericirea.

Mi-a fost dintr-o dată rușine de această fericire, care mi-a apărut drept o proprietate particulară pe gardul căreia stă scris „Intrarea interzisă". Nu, nu doresc să fiu fericită, dacă fericirea te face să devii *orb* la durerea altora. Yvonne suferă nemaisimțind căldura prieteniei mele și are nevoie de ajutorul meu. Se teme că nu va putea înceta să-l iubească pe cel care nu mai este vrednic de dragostea ei și caută să se ocupe de ceva care să-i îngăduie să-și uite puțin durerea. Ar dori să lucreze într-un spital. Ideea mi se pare excelentă, cel puțin pentru moment. Voi vorbi cu Robert, nespunîndu-i motivul care a determinat-o pe Yvonne să ia această hotărîre, căci i-am făgăduit Yvonnei. Robert a fost întotdeauna foarte drăguț cu ea și cunoaște foarte bine pe medicul-șef de la Laënnec. Poate s-o recomande pe Yvonne fără să

aibă mustrări de conştiinţă, căci nu mă îndoiesc nici o clipă că o persoană ca Yvonne, îndemînatică şi dornică să se devoteze, va aduce mari servicii.

14 noiembrie.

Cît de drăguţ poate fi Robert! Nici nu i-am vorbit bine de dorinţa Yvonnei şi a şi telefonat doctorului Marchant cu care a luat înţelegere să cineze mîine seară. Robert l-a invitat la restaurantul „La Tour d'Argent", renumit prin mîncarea aleasă.

— Nici nu-şi închipuie lumea cît se poate obţine în urma unei mese bune, mi-a spus Robert rîzînd.

A afirmat că prezenţa mea nu va fi inutilă şi l-a convins pe tata să-mi dea voie să-l întovărăşesc. Mă bucur mult de această invitaţie, căci tot ceea ce fac împreună cu Robert mă amuză, şi faptul că tata a încuviinţat îmi dovedeşte că a început să vadă căsătoria noastră cu ochi mai binevoitori. Trebuie să adaug că n-am prea avut ocazia să cinez într-un restaurant şi cînd mă gîndesc că, pe deasupra, îi mai pot face şi un serviciu Yvonnei... Robert spune că doctorul Marchant este un om cam ursuz, dar ştie să aprecieze o masă bună. De aceea s-a ocupat îndeaproape de alcătuirea meniului.

Mi-e adesea teamă că am să-l nemulţumesc pe Robert folosind unele expresii sau întorsături de frază pe care el le consideră incorecte, deşi le aud mereu rostite de cei din jurul meu. Cînd sîntem singuri, Robert îmi atrage atenţia şi mă corectează. Dar cînd sîntem împreună într-un salon, mi se întîmplă să tac de frică să nu văd

apărînd pe faţa lui acea uşoară umbră de enervare, de care, de altfel, numai eu singură îmi pot da seama, dar care îmi dă a înţelege că nu m-am exprimat cum se cuvine. De data asta însă trebuie să mă hotărăsc, să-mi iau inima în dinţi şi să vorbesc cu doctorul Marchant ; tremur de pe-acum. Mă cunosc atît de bine ! De îndată ce încep să-mi cîntăresc cuvintele, mă port artificial, scorţos. L-am implorat pe Robert să nu mă privească prea des în timpul cinei. Citesc în ochii lui tot ce gîndeşte, şi cea mai uşoară dezaprobare m-ar descumpăni. Nimic nu-l irită mai tare decît folosirea adverbului „foarte" în faţa unor cuvinte ce nu comportă, cum spune el foarte just, comparativul (sau superlativul, nu mai ştiu bine). Înainte de a-mi fi atras el atenţia spuneam mereu : „Mi-e foarte foame", sau „mi-e foarte somn", sau „mi-e foarte frică".

— De ce nu spui atunci şi „mi-e foarte chef", sau „mi-ar face foarte plăcere" ? m-a întrebat Robert.

Cred că-mi dau seama despre ce nuanţă este vorba. Înainte, drept să spun, nu mă gîndeam de loc cînd rosteam fraze de felul acestora, dar acum aproape că nu mai îndrăznesc să folosesc cuvîntul „foarte", de teamă să nu greşesc. Nu ai întotdeauna răgazul să te gîndeşti dacă cuvîntul ce va urma este un substantiv, un adjectiv sau un adverb... Şi, de altfel, am impresia că Robert sare uneori peste cal. De pildă, nu vrea să rostesc nici „l-am supărat foarte". Şi totuşi „supărat" nu este un substantiv. A încercat el să-mi explice că nu este nici adjectiv ; dar cred că s-a cam încurcat, căci, după ce mi-a spus : „Vei înţelege numaidecît...", s-a hotărît să amîne această

mică lecție. Totuși vreau să ajung să stăpînesc regulile gramaticale și să le aplic neîncetat, deoarece Robert este de părere că femeia are rolul de a păstra limba în toată puritatea ei, dat fiind că femeile sînt mai conservatoare decît bărbații. Nedînd atenție felului cum se exprimă, femeile nu-și îndeplinesc una din misiunile ce le revin, spune Robert.

16 noiembrie.

„Ei drăcie ! a exclamat tata, care întrebuințează adesea expresia asta cînd e mirat sau cînd ceva îl nemulțumește ; dar știu că nu vă uitați la bani !" a continuat, aflînd că am luat masa la restaurantul „La Tour d'Argent". Mi-a mai spus apoi că el n-a călcat niciodată acolo, dar că știa din auzite că acolo iau masa adevărații cunoscători. M-a pus să-i povestesc cu de-amănuntul din ce s-a compus masa, care a fost excelentă. Cît despre vinuri, trebuie să fi fost de soi, după cît mi-am putut da seama, privindu-l pe Robert schimbînd surîsuri cu musafirul nostru în timp ce le gusta ; eu nu mă pricep de loc. Dar ce om îngrozitor e doctorul Marchant !

De îndată ce Robert a adus vorba despre Yvonne, a urlat :

— Dracu să le ia pe toate domnișoarele astea care taie cîinilor frunză !

Asta s-a întîmplat spre sfîrșitul mesei, cînd Robert a socotit că sosise „momentul". Doctorul Marchant a continuat pe-un ton morocănos, făcut anume pentru a accentua grosolănia vorbelor pe care le rostea :

— De altfel, nu e prima care își oferă serviciile. Pînă acum am refuzat întotdeauna asemenea cereri. Surori de caritate, nu zic, se pare că ele nu mai intră în categoria femeilor. Dar domnișoarele din lumea bună... Patronul nostru Esculap să ne ferească de ele! Spuneți-i din partea mea prietenei dumneavoastră să se mărite și gata. O femeie nu poate face nimic mai bun pe lume, vă asigur. Și îmi face plăcere să spun lucrul ăsta aici de față cu dumneavoastră, domnișoară, a continuat întorcîndu-se spre mine și schițînd un surîs forțat, de vreme ce văd că împărtășiți părerea mea.

— Prietena mea are motive serioase pentru a nu alege calea pe care mă îndrept eu, am spus la întîmplare, înarmîndu-mă cu tot curajul pe care-l am, căci îmi dădeam seama că e în joc soarta Yvonnei.

Dar mi s-au tăiat picioarele cînd l-am văzut ridicînd din sprîncene și l-am auzit întrebînd pe-un ton sarcastic :

— Nu, zău ?

Eram pe punctul de a spune că nu toate femeile pot nădăjdui să aibă norocul să întîlnească un om ca Robert, dar am îngăimat numai atît : „Nu toate căsniciile sînt fericite". Marchant mi-a răspuns pe dată : „Căsătoria n-o fi ea bună, dar celibatul e întotdeauna dăunător, cel puțin întrucît privește femeile". A rostit cuvintele astea foarte repede și rînjind, așa că n-am apucat să-l întreb de ce în cazul acesta el însuși a rămas holtei. Apoi, văzînd probabil că mersese prea departe, a reluat pe-un ton amabil :

— Între noi fie vorba, domnișoară... credeți că prietena dumneavoastră dorește într-adevăr să lucreze în spitalul meu ?

— Sînt sigură că are *foarte chef*, am spus fără să mă gîndesc ; am simţit deodată privirea lui Robert aţintindu-se asupra mea şi mi-am dat seama de greşeala pe care-o făcusem, aşa că n-am îndrăznit să mai scot nici un cuvînt.

Doctorul Marchant a putut deci să continue nestingherit :

— Cum rămîne cu artele de agrement ? La ce-or fi bune ? De ce oare or fi fost inventate, dacă nu pentru a permite femeilor care n-au ce face să se ocupe de ceva ? Sfătuiţi-o pe prietena dumneavoastră să brodeze sau să facă acuarele, dacă refuză să dea societăţii copii, cum i-ar fi datoria pe care noi însă n-o putem sili să şi-o îndeplinească.

Fără îndoială că pe faţa mea se putea citi indignarea care mă cuprinsese, căci doctorul Marchant a schimbat vorba, dar nu înainte de a declara pe un ton ce nu admitea replică :

— De altfel, chiar dacă aş dori să-i dau de lucru, n-am nici un post pentru prietena dumneavoastră. Şi aşa există mult prea mulţi funcţionari în spitalul meu şi nu pot suferi în preajma mea oameni care să se uite la mine stînd cu braţele încrucişate.

Toată osteneala pe care şi-a dat-o Robert a fost deci zadarnică. Cum spune el, Marchant „i-a făcut bucata". Numai uitîndu-te la Robert îţi puteai da seama în ce situaţie neplăcută se afla şi am fost foarte mişcată văzîndu-i mîhnirea, căci ştiu că doar din dragoste pentru mine s-a ocupat de Yvonne şi a făcut această tentativă. Nu i-am ascuns părerea pe care o am despre doctorul Marchant. O fi el mare savant, cum zice Robert, dar e un

bădăran şi nu vreau să mai dau ochii cu el, deşi Robert mi-a spus de mai multe ori în timp ce mă conducea acasă : „O să-mi plătească el mie polița asta".

Cînd mă gîndesc că Yvonne nici măcar nu cere bani pentru serviciile pe care vrea să le aducă ! Are din ce trăi, aşa că cererea ei e cu totul dezinteresată. Cum să-i spun că ofranda ei a fost respinsă şi că nimeni nu are ce face cu setea ei de dăruire de sine...

Să fii inutil ; să te ştii, să te simţi inutil... Să simţi că există în tine puterea de a ajuta, de a alina durerea, de a răspîndi în jurul tău bucurie, şi să nu ai cum !

„Nu este nevoie de dumneata, domnişoară."

E îngrozitor şi o plîng pe Yvonne din tot sufletul. Îi sînt acum şi mai recunoscătoare lui Dumnezeu de-a mă fi cruţat de astfel de încercări, precum şi lui Robert de-a mă fi ales. Dar cînd mă gîndesc că atîtor femei, care nu au parte de fericirea mea, li se refuză dreptul de a participa la o viaţă activă, mă cuprinde indignarea. Toată raţiunea lor de a exista pe acest pămînt, toate posibilităţile de a-şi pune în valoare calităţile şi talentele care zac în ele, să depindă numai de bunul plac al unui bărbat care să le aleagă ! Făgăduiesc că, dacă voi avea o fetiţă, n-am s-o învăţ nici una din acele arte de agrement de care vorbea cu atîta ironie dispreţuitoare doctorul Marchant, ci am să-i dau o educaţie serioasă, care s-o pună la adăpost de intervenţii, de complezenţe şi de favoritisme.

Îmi dau foarte bine seama că ceea ce scriu aici este absurd ; dar sentimentul care îmi inspiră aceste fraze nu

este absurd. Mi se pare firesc ca, măritîndu-mă cu Robert, să renunț la independența mea (am făcut un act de independență hotărînd să mă căsătoresc cu el împotriva dorinței tatii), dar cred că orice femeie trebuie să aibă cel puțin libertatea de a-și alege jugul pe care dorește să-l poarte.

17 noiembrie.

Robert caută să strîngă fonduri pentru a întemeia un jurnal literar în cadrul căruia el ar prelua direcția politică. Jurnalul nu va începe să apară decît după ce ne vom întoarce din Tunis, adică în primăvară. Dar e bine ca totul să fie pus la punct înainte de plecarea noastră, care va avea loc imediat după cununie, adică... foarte curînd. Faptul că se ocupă atît de mult de mine nu pare, slavă Domnului, să-l stînjenească în activitatea pe care-o desfășoară. L-aș iubi mai puțin dacă ar fi făcut din mine unicul țel al vieții lui. Exist pentru a-l ajuta, nu pentru a-l abate din drumul său. Privirile lui Robert trebuie să se îndrepte în sus, pe deasupra capului meu.

19 noiembrie.

Fiecare zi îmi prilejuiește o nouă bucurie. Ce minunată surpriză am avut azi-dimineață cînd Robert mi-a arătat scrisoarea doctorului Marchant, pe care-o primise în ajun! Uitînd pesemne tot ceea ce spusese acum cîteva zile, sau fiindu-i probabil rușine de vorbele sale, îi

scrie lui Robert să-i spună Yvonnei să-l caute la spital. Va sta cu ea de vorbă şi va căuta să vadă ce poate face pentru ea şi ce fel de muncă ar putea îndeplini.

N-am văzut-o în acest răstimp pe Yvonne şi deci voi putea să nu-i spun ce impresie defavorabilă mi-a făcut la început doctorul Marchant. Îi voi vorbi numai de rezultatul final, atît de îmbucurător.

22 noiembrie.

Azi-dimineaţă am dat dovadă de slăbiciune neştiind să-i ţin piept lui Robert. Dar cum poţi oare să-i refuzi ceva ? Eram în salonaş şi cum nu mă aşteptam încă să sosească, scosesem din sertar jurnalul şi mă pregăteam să povestesc cum petrecusem la spectacolul dat de baletul rus, cînd m-am pomenit cu Robert, care mi-a cerut să-i arăt ce scriu. I-am răspuns, rîzînd, că nu va citi decît după moartea mea, potrivit legămîntului pe care l-am făcut amîndoi. Mi-a răspuns, rîzînd şi el, că în cazul ăsta e mai mult decît probabil să nu-l citească niciodată, fiindcă e firesc ca el să moară înaintea mea. Mi-a mai spus apoi că, de altfel, el nu luase niciodată acest jurămînt în serios, aşa că mă dezleagă de cuvîntul dat. Pe de altă parte, spunea Robert, nu am făgăduit oare amîndoi de a nu ţine nimic ascuns unul faţă de celălalt ? În orice caz, dorinţa de a citi ceea ce scrisesem în jurnal era atît de arzătoare încît, dacă nu aveam să-i fac imediat pe plac, spunea el, riscam să-i întunec fericirea... Ce să mai înşir aici tot ce mi-a spus ! Fapt e că a fost atît de insistent, atît de încăpăţînat şi în acelaşi timp atît de

tandru, încît am cedat, nu fără să-i cer să-mi arate şi el ce a scris în jurnalul lui. Robert a încuviinţat numaidecît. Am plecat din salonaş, pentru ca să poată citi nestingherit de prezenţa mea.

Dar acum vraja s-a destrămat ; mă aşteptam, de altfel. Dacă mai aştern aceste rînduri, o fac numai pentru a spune de ce sînt ultimele pe care le scriu. Desigur pentru Robert scriam acest jurnal, dar nu voi mai putea vorbi aici despre el aşa cum obişnuiam, dacă nu din alt motiv cel puţin din pudoare. Poate citi şi aceste rînduri pe care nu mai caut să le ţin ascunse faţă de el. Nu, nu-l iubesc mai puţin ; dar i-o spun acum pentru ultima oară. (Fraza asta poate să nu însemne nimic, dar aşa mi-a venit.)

23 noiembrie.

Din păcate, trebuie să mai adaug şi acest post-scriptum.

Robert m-a mîhnit adînc. E prima durere pe care mi-o pricinuieşte şi îmi vine foarte greu să scriu acest lucru aici, căci nădăjduisem ca acest caiet să nu cuprindă decît expresia fericirii mele. Dar nu mă pot împiedica să notez aici ceea ce simt şi doresc ca Robert să citească aceste vorbe, deoarece mai adineauri, cînd i le spuneam, n-a părut să le ia în serios.

Mă dusesem la el acasă, crezînd că, la rîndul lui, îmi va arăta jurnalul, cum îmi promisese ieri înainte de a i-l fi înmînat pe-al meu. Şi ce aud ? Că jurnalul lui nu există, că n-a scris niciodată nici un rînd, că m-a lăsat

atîta vreme să cred că scrie şi el numai pentru a mă încuraja să continui să-mi notez gîndurile în al meu. Mi-a mărturisit toate lucrurile astea rîzînd. Cum mie nu-mi venea de loc să rîd şi nu mi se părea ingenios şiretlicul de care se folosise, Robert a început prin a se mira şi a sfîrşit prin a se enerva. N-am putut să-i ascund cît sînt de mîhnită şi i-am reproşat nu atît faptul de a nu fi scris, căci îmi dau seama că n-a avut nici răgazul şi nici dorinţa de-a o face, ci mai ales faptul că m-a lăsat să cred că ţine un jurnal, că m-a înşelat. Cînd i-am spus toate astea, Robert m-a acuzat că vreau ceartă cu tot dinadinsul, că sînt o fire prăpăstioasă, că dau o nemaipomenită importanţă unor lucruri de nimic şi nu vrea de loc să înţeleagă că ceea ce mă mîhneşte este tocmai faptul că lucrurile care sînt importante pentru mine el le ia în glumă, că pune atît de puţin preţ pe ceea ce contează pentru mine. Şi iată că rolurile s-au schimbat. Nu el a greşit călcîndu-şi cuvîntul, ci eu sînt cea vinovată, de vreme ce mă plîng. Şi totuşi, Dumnezeu ştie că nu sînt de loc dornică de a avea dreptate împotriva lui Robert. Aş dori să-i pot da lui dreptate. Aş fi vrut să-mi arate cel puţin că şi lui îi pare rău pentru că m-a mîhnit atît de tare.

Văitîndu-mă, par nerecunoscătoare, şi îi cer aici iertare lui Robert. Dar închei aici acest jurnal, care într-adevăr nu-şi mai are rostul.

PARTEA A DOUA

DUPĂ DOUĂZECI DE ANI

Arcachon, 2 iulie 1914.

Am luat cu mine acest caiet, aşa cum iei un şervețel pe care să-l brodezi şi să-ți treacă de urît în timpul unei cure de odihnă. Dar dacă încep din nou să scriu, nu o mai fac, din păcate, pentru Robert. El crede că acum mă cunoaşte bine, că nimic din ceea ce pot simți sau gîndi nu-i este străin. Voi scrie aici ca să-mi adun gîndurile, ca să încerc să văd limpede în mine însumi, cumpănind ca Émilie, eroina lui Corneille,

Ceea ce pun în joc, ceea ce urmăresc.

Cînd eram tînără versurile astea mi se păreau bombastice, ba chiar ridicole, aşa cum se întîmplă cu lucrurile pe care nu le înțelegi bine ; copiii mei, atît băiatul cît şi fata, pe care i-am pus să învețe aceste versuri, le găsesc şi ei ridicole şi sforăitoare. Desigur, trebuie să ai o anumită experiență a vieții pentru a înțelege că nu poți nădăjdui să obții lucrurile pe care le *dorești* decît *riscîndu-le* pe cele la care ții mai mult. Ceea ce urmăresc eu astăzi este eliberarea, ceea ce pun în joc este stima societății şi a celor doi copii ai mei. De

ce va zice lumea mă silesc să mă conving că nu-mi pasă. Dar nu există nimic pe lume la care să ţin mai mult decît la respectul şi stima copiilor mei, şi, scriind aceste rînduri, îmi dau seama încă şi mai bine că aşa e. Mă întreb chiar dacă nu aştern aceste rînduri tocmai pentru ca să fie citite de ei. Aş vrea ca mai tîrziu, dacă vor da peste ele, să găsească în acest jurnal o justificare sau cel puţin o explicaţie, căci fără îndoială li se va spune să judece aspru şi să condamne purtarea mea.

Da, ştiu şi îmi spun neîncetat că, părăsindu-l pe Robert, în ochii tuturor eu voi fi vinovata. Fără să mă pricep de loc la procedura juridică, îmi dau totuşi seama că se poate întîmpla ca refuzul meu de a mai trăi sub acelaşi acoperămînt cu el să atragă după sine decăderea din drepturile ce-mi revin ca mamă. Avocatul pe care vreau să-l consult de îndată ce mă voi reîntoarce la Paris îmi va indica, poate, cum pot evita să fiu cruţată de asta, căci ştiu că nu voi putea îndura să trăiesc fără ei. Nu pot să mă împac cu gîndul că voi trăi fără să-mi mai văd copiii, dar nu mai pot nici accepta să trăiesc alături de Robert. Singura cale pe care pot să apuc pentru a nu ajunge să-l urăsc este să nu-l mai văd. Şi mai ales să nu-l mai aud... Scriind asta, îmi dau seama că am şi început să-l urăsc şi că, oricît de îngrozitoare îmi par aceste cuvinte, simt că am redeschis acest caiet numai din nevoia de-a le scrie. Căci asta nu o pot mărturisi nimănui. Îmi amintesc de timpul cînd Yvonne nu îndrăznea să-mi vorbească de necazurile ei de teamă să nu-mi umbrească fericirea. Acum a venit rîndul meu să tac. De altfel, ar înţelege oare ce se petrece cu mine ?... Poate mai degrabă bărbatul ei, omul care la

prima vedere mi s-a părut atît de egoist, atît de vulgar, şi pe care acum îl preţuiesc, ştiind ce suflet de aur are. Am surprins cîteodată la acest om cu adevărat superior un ton în care se strecura un grăunte de dispreţ faţă de Robert ; bunăoară, nu de mult Robert ne reproducea un dialog în care, evident, el era cel ce apărea într-o lumină favorabilă. După ce-a citat întocmai, pe-un ton admirativ, cuvintele pe care le spusese, Robert a terminat spunînd :

— Iată ce m-am socotit dator să-i spun acelui domn.

— Şi domnul acela, ce s-a socotit oare dator să-ţi răspundă ? a întrebat doctorul Marchant.

Pentru o clipă, Robert a părut cam descumpănit. Simte că Marchant îl judecă, şi asta nu-i place de fel. Cred că Marchant se abţine de a-l lua pe Robert peste picior numai ca să nu mă mîhnească pe mine, căci este adesea necruţător faţă de oamenii plini de ei înşişi, pe care nu se poate împiedica să-i înţepe pînă ce-i vede dezumflîndu-se. Desigur că nu se lasă înşelat de frazele sforăitoare ale lui Robert. Uneori chiar m-am gîndit că, dacă Marchant n-ar ţine la mine, ar fi încetat de mult să-l mai vadă pe Robert. În seara cînd a avut loc conversaţia de care am pomenit, am avut o senzaţie de uşurare, înţelegînd că nu numai pe mine mă scoate din sărite obiceiul lui Robert de a afirma mereu că „s-a socotit dator" să facă ceea ce pur şi simplu a făcut fiindcă avea chef, sau mai adesea şi mai presus de toate fiindcă i se părea că este nimerit să facă. În ultimul timp şi-a stilizat fraza şi spune : „Am crezut că e datoria mea să", ca şi cum n-ar mai acţiona decît sub imboldul unor înalte consideraţiuni de ordin moral. Are un fel de a vorbi despre datorie

care are darul de-a te face să urăşti orice „datorie", un fel de a se folosi de religie care te face să suspectezi orice religie şi un fel de a jongla cu sentimentele nobile care te poate dezgusta pentru întotdeauna de ele.

3 iulie.

A trebuit să întrerup jurnalul ca să merg cu Gustave la doctor. Slavă Domnului ! Am ieşit de la consultaţie foarte liniştită. Marchant ne alarmase, aşa că, din fericire, am luat boala lui Gustave în pripă. Doctorul de aici, care îi urmăreşte îndeaproape starea sănătăţii, m-a asigurat că peste puţin timp va fi complet vindecat. E convins că după vacanţă Gustave se va putea duce la şcoală, aşa că nu va fi nevoit să-şi întrerupă studiile la liceu.

Nu sînt de loc mulţumită de cele ce am scris ieri aici. Mi se mare că m-am lăsat furată de condei şi că lucrurile de care mă plîng pot părea neîntemeiate, dacă nu încerc să le explic mai limpede. Fiecare are cusururile lui şi îmi dau foarte bine seama că într-o căsnicie nu poate domni buna înţelegere decît dacă cei doi soţi sînt dispuşi să-şi facă concesii reciproce şi să se arate îngăduitori unul faţă de celălalt. De ce oare mă exasperează acum atît de mult defectele lui Robert ? Să fie oare tocmai fiindcă din pricina lor am căzut în capcană ? Căci tocmai acele apucături pe care azi le consider drept defecte le-am admirat altădată, luîndu-le drept calităţi deosebite şi demne de toată lauda. Trebuie să recunosc că nu Robert s-a schimbat, ci că eu am devenit alta. Altfel judec acum. Şi ca atare pînă şi cele mai frumoase amintiri se spulberă, cînd

proiectez asupra lor felul meu actual de a gîndi. Doamne, de pe ce culmi m-am prăvălit ! Pentru ca să-mi dau seama de această profundă prefacere, am recitit ceea ce scrisesem în acest caiet acum douăzeci de ani. Cît îmi vine de greu să mă recunosc în copila nevinovată, încrezătoare şi cam prostuţă de altădată ! Frazele lui Robert pe care le citam şi pe care le scriam cu bucurie, cu dragoste şi cu mîndrie, îmi sună încă în urechi, dar înseamnă acum cu totul altceva pentru mine. Şi aş vrea să desluşesc în trecut obîrşia bănuielilor care mă rod azi. Cred că au început să se înfiripe curînd după nuntă, cînd l-am auzit pe Robert vorbind cu tata despre sistemul de clasare a fişelor. Tata nu mai contenea cu cuvintele de laudă şi a sfîrşit prin a-l întreba pe Robert :

— Zău, tu ai inventat sistemul ăsta ?

Robert a răspuns pe un ton pe care cu greu îl pot defini, superior şi totodată modest, pe-un ton pătruns, dar care voia să dea totuşi impresia că nu acordă cine ştie ce importanţă acestui lucru :

— Da... tot căutînd, am găsit.

Ştiu, nu te poţi lega de un asemenea fleac, şi nici eu nu am stat atunci să-mi analizez impresia. Cîtva timp după aceea m-am dus să achit o factură la o papetărie în rue du Bac şi cu această ocazie am aflat că acel clasor perfecţionat se vindea în mod obişnuit în magazinul respectiv. Mi s-a părut că nu era cazul ca Robert să ia un aer atît de pătruns, aş zice, chiar de martir, aerul unui inventator, dar pesemne credea că „e de datoria lui să-l ia", pentru a rosti aceste cuvinte : „Am găsit". — Da, da, dragul meu ; totul e foarte limpede acum : ai găsit clasorul la papetărie ; de ce ai spus : „Tot căutînd" ?

Poate ar fi fost mai bine să adaugi : „Tot căutînd mape cu hîrtie de scrisori, am găsit clasorul..." M-a fulgerat gîndul că unui savant care a făcut o adevărată descoperire nu i-ar trece niciodată prin minte să spună : „Tot căutînd, am găsit", căci căutarea este implicată în descoperire şi că, în consecinţă, cuvintele spuse de Robert nu aveau alt rost decît acela de a ascunde faptul că el, Robert, nu inventase nimic. Tata, săracul, a fost complet orbit de cuvintele lui Robert, iar eu n-am văzut limpede decît mai tîrziu. Am simţit doar instinctiv că în atitudinea lui Robert exista ceva greu de definit, şi care suna fals. De altfel, Robert nu vorbise aşa cu intenţia de a-l duce de nas pe tata. Dăduse drumul acestei mici fraze fără să-şi dea seama, dar tocmai din cauza asta este atît de revelatoare. Nu pe tata îl înşela, ci pe sine însuşi.

Căci Robert nu este ipocrit. Crede într-adevăr că simte ceea ce spune. Şi pînă la urmă poate chiar izbuteşte să simtă şi că, solicitate de el, ies la suprafaţă întotdeauna cele mai frumoase, cele mai nobile, cele mai generoase sentimente, tocmai cele pe care se cade să le nutreşti, cele pe care este bine să le ai.

Nu cred să fie mulţi care să se lase păcăliţi de Robert ; dar toţi se poartă ca şi cum ar fi muşcat din momeală. Astfel se stabileşte un fel de convenţie ; nimeni nu crede într-adevăr ce spune Robert, dar toată lumea se preface că-l ia în serios, poate fiindcă e mai comod aşa. Tata, care părea să vadă limpede pe vremea cînd eu eram încă orbită de dragoste, tata, a cărui părere despre Robert m-a îndurerat atît de mult în timpul logodnei, pare să-şi fi schimbat total punctul de vedere.

De cîte ori asistă la vreuna din discuţiile mele cu Robert, consideră că eu n-am dreptate. Tata e atît de bun, atît de slab şi Robert e atît de dibaci !... Despre mama ce să mai spun... Uneori mă simt îngrozitor de singură. Nu pot împărtăşi nimănui ce gîndesc, aşa că mărturisesc totul acestui caiet, pe care am început să-l iubesc ca pe-un prieten discret şi răbdător căruia îi pot destăinui gîndurile ce nu-mi dau pace.

Robert crede că ştie tot despre mine. Nici măcar nu bănuieşte că pot avea o viaţă a mea, independentă de a lui. Mă consideră doar drept o anexă. Îi sînt necesară pentru a se simţi confortabil instalat în existenţă. Sînt soţia lui.

5 iulie.

Cînd are de-a face cu un om străin, ştiu că prima grijă a lui Robert e să afle care este punctul lui sensibil, ca să-l poată ţine în şah. Chiar şi în acele fapte, care în aparenţă nu dovedesc decît mărinimie şi prin care se arată atît de îndatoritor faţă de prieteni, eu desluşesc intenţia de a face din celălalt un datornic. Şi cu cîtă candoare o face, cît de firesc !... În prima perioadă a căsniciei noastre, cînd nu se gîndea încă să se ferească de mine, lăsa să-i scape unele fraze revelatoare : „Iată cu ce m-am ales fiindcă mi-a fost milă de el" ; ca şi cum mila ar trebui să-şi afle răsplata în recunoştinţa celui pe care l-ai ajutat la nevoie ! Şi deseori m-au trecut fiorii cînd îl auzeam spunînd : „...Cutărică... după cîte am făcut pentru el, nu mă poate refuza, orice i-aş cere".

Revista pe care Robert a condus-o timp de patru ani şi de care n-a încetat să se ocupe decît anul trecut, cînd din cavaler al Legiunii de onoare a devenit ofiţer al Ordinului, n-a avut de fapt niciodată alt scop. Afişînd o viguroasă obiectivitate, revista nu era decît o oficină. Fiecare articol în care se aduceau osanale cuiva era considerat de Robert drept o poliţă în alb. Culmea este că Robert, slujindu-se de alţii, dă impresia că el este cel care le face servicii. Ce valoare ar fi avut acele puţine articole pe care le-a publicat în revistă, dacă n-ar fi existat acel tînăr secretar care le-a gîndit şi le-a scris din nou de la un cap la altul ? Dar cînd pomeneşte numele acelui băiat atît de drăguţ şi atît de înzestrat, numele acelui om discret şi cu purtări atît de alese, Robert nu uită niciodată să spună : „Nu ştiu, zău, ce s-ar fi ales de el de n-aş fi fost eu !"

Dacă ai sta să-l crezi pe Robert, revista nu avea nici un alt scop decît acela de a veni în ajutorul artiştilor ignoraţi de public. Revista era dedicată cauzei lor, se străduia să-i facă cunoscuţi, să-i impună publicului ; numai în slujba lor era revista, nu şi a lui Robert, care şi-a făcut un nume datorită acestei reviste. Da, fără îndoială, Robert a făcut mult pentru a pune în lumină extraordinarul talent al lui Burgweilsdorf, pictorul care avea darul să se arate mîndru cînd trebuie, dînd altminteri dovadă de o fermecătoare modestie, şi care în mod sincer nu punea nici un preţ pe succes. Extraordinara valoare pe care tablourile sale au căpătat-o datorită campaniei extrem de bine organizate şi duse de revistă după moartea lui Burgweilsdorf i-a permis lui Robert să vîndă două pînze din ceea ce el numeşte „galeria" lui cu un preţ

mult mai mare decît cel pe care îl plătise pentru toate celelalte. Scoase din dulapurile unde zăcuseră atîţia ani, tablourile sînt expuse acum în văzul tuturor, aşa încît Robert are prilejul să-i spună lui Gustave pe tonul cel mai sentenţios : „Arareori, băiete, se întîmplă ca Dumnezeu să nu ne răsplătească pînă la urmă binele pe care l-am făcut."

Ce n-aş da să-l văd o dată, o dată măcar, apărînd o cauză care ar putea să-i dăuneze, nutrind un sentiment din care n-ar avea ce folos să tragă, avînd convingeri care să nu-i renteze...

Cînd l-a îndemnat pe tata şi pe verii mei de Berre, ba chiar şi pe bietul Burgweilsdorf, care o ducea destul de greu, să investească bani într-o antrepriză editorială, care de altfel a eşuat atît de lamentabil, Robert părea să le facă tuturor un mare bine : titlurile erau foarte căutate ; nici el nu poseda decît un număr limitat. Dat fiind că i se îngăduise, printr-o favoare cu totul specială, să dispună cum crede de cuviinţă de acţiunile sale, considera că se cuvine ca şi prietenii lui să profite de această ocazie... Prezenta afacerea cu atîta abilitate încît pînă şi eu ajunsesem să-mi spun : „Ce drăguţ poate fi Robert !..." Nu ştiam încă pe-atunci că toate acţiunile pe care le oferea celorlalţi îi asigurau majoritatea în consiliul de administraţie, făcîndu-l să devină dintr-o dată extrem de important.

După ce afacerea a căzut baltă, ce mai fraze meşteşugite născocea Robert pentru a-şi găsi scuze faţă de el însuşi, căci din cauza lipsei lui de prevedere ceilalţi pierduseră bani grei :

— Bieţii mei prieteni... Ce răsplată pentru încrederea pe care mi-au arătat-o ! Plătesc acum scump greşeala de-a fi vrut să-mi ajut aproapele. Cînd o păţeşti cum am păţit-o eu, zău de-ţi mai vine să sari în ajutorul cuiva etc.

Şi se tot căina mereu, cînd ar fi fost atît de simplu să-i dea înapoi, cel puţin lui Burgweilsdorf, banii pe care pictorul nu-i băgase în afacerea aceea decît fiindcă Robert îl bătuse atîta la cap, spunîndu-i să-i depună pe garanţia lui. Cît despre Robert, el a găsit sistemul să scape aproape nevătămat, „lichidînd situaţia" la momentul oportun, aşa cum mi-a mărturisit-o mai tîrziu ; şi cînd l-am întrebat, în culmea indignării, cum de nu s-a gîndit mai întîi să aibă grijă de banii celorlalţi, a bîiguit ceva, explicîndu-mi confuz că nu putea vinde acţiunile altora fără să fi avut în prealabil o procură, că în clipele acelea n-a avut răgazul s-o facă, şi mai ales că vînzarea bruscă a unui număr mare de acţiuni risca să stîrnească panică şi, în consecinţă, să ducă la o scădere a valorii lor. Cred că niciodată nu l-am dispreţuit ca atunci. Dar m-am ferit să i-o arăt, şi Robert nu şi-a dat seama de nimic, într-atît tot ceea ce îmi povestea i se părea firesc. Nu-i trecea de loc prin minte că, în aceleaşi împrejurări, eu n-aş fi procedat ca el.

6 iulie.

Cred că Marchant a fost primul care m-a făcut să-mi dau seama că Gustave seamănă cu taică-său. Toate iluziile pe care mi le-am făcut atîta amar de ani despre Ro-

bert am continuat pînă acum cîteva luni să mi le fac despre Gustave, într-atît este de greu să judeci lucid pe cineva pe care-l iubeşti. În timp ce dragostea mea pentru Robert se fărîmiţa cu fiecare zi, credeam că, de vreme ce m-am trezit la realitate, sînt îndreptăţită acum să-mi întorc privirile asupra lui Gustave şi să-mi pun în el toată nădejdea. La început îmi ziceam : „El cel puţin..." Drept este că defectele lui Robert se manifestă la Gustave sub altă formă, „remaniată", dacă se poate spune aşa. Dar acum le recunosc. Sub aparenţe diferite, e vorba de aceleaşi defecte, şi nu mă mai pot înşela. Aş zice chiar că anumite trăsături de caracter ale lui Robert mi le explic acum prin purtarea fiului meu. Nu-mi place cînd îl văd că nu-şi face lecţiile la materiile la care ştie că nu va fi ascultat. Nu învaţă niciodată nimic numai din dorinţa de a-şi îmbogăţi cunoştinţele şi nu vrea să ştie, ci să dea impresia că ştie. M-am străduit mult să-l dezbăr de obiceiul pe care-l avea de cînd era numai de-o şchioapă de a mă întreba la tot pasul : „La ce foloseşte asta ?" — întrebare în care eu nu desluşeam, la început, decît dorinţa de a afla. Acum nu mai rosteşte această întrebare ; dar cîteodată mă gîndesc că aş prefera s-o aud, căci ştiu bine că fraza asta îi răsare mereu în minte şi că puţin îi pasă de lucrurile care nu *folosesc* la ceva.

Şi cînd mă gîndesc că la început eram încîntată de felul cum ştiuse să-şi aleagă prietenii ! Ce naivă eram ! „Gustave nu s-a împrietenit decît cu elevii cei mai buni", aşa îi spuneam Yvonnei ; şi spusele mele îl făceau să zîmbească pe Marchant. Anul trecut, la petrecerea pe care am dat-o la rugămintea lui Gustave, şi fiind de altfel

sfătuită de Robert să nu-l refuz, au luat parte un băiat de ministru, nepotul unui senator, un mic conte, în sfîrşit, ce să-i mai înşir, nu era nici unul printre ei care să nu fi avut părinţi fie extraordinar de bogaţi, fie foarte celebri, fie oameni cu vază. Nici Robert n-ar fi putut face o alegere mai judicioasă. Gustave mai are un prieten, care e bursier. Părinţii lui sînt amîndoi profesori, dar oameni săraci. Gustave mi-a dat a înţelege că nu se cădea să-l invite la petrecerea de care am amintit. Am crezut că e o dovadă de delicateţe sufletească. Astăzi sînt convinsă că lui Gustave îi era pur şi simplu teamă ca, invitîndu-şi prietenul, să nu se facă de rîs faţă de ceilalţi musafiri simandicoşi. Gustave stă adesea de vorbă cu acest prieten, dar o face numai ca să-i arate ce poate şi ce ştie, ca să facă pe grozavul. Mie, din toţi colegii lui Gustave, băiatul ăsta îmi place cel mai mult. E singurul care mi se pare că o să dea odată ceva. E foarte inimos şi-l adoră pe Gustave. Cînd îl văd stînd mut de admiraţie în faţa lui, mă bate gîndul să-l pun în gardă şi să-i spun :

— Ascultă, puiule, nu te lăsa dus de nas ; nu tu personal însemni ceva pentru Gustave, ci afecţiunea pe care i-o arăţi.

— Vai, mamă, dar nu ştii cît se bucură cînd vede că mi-a fost de folos, îmi răspunde Gustave cînd îl dojenesc că-i cere prietenului său, profitînd de prietenia ce ştie că i-o poartă, să facă ceva ce-ar fi putut foarte bine face el. Pe mine mă plictisea, şi el a fost încîntat.

Aşa că băiatul care munceşte în locul lui îi mai zice şi : „Mulţumesc".

9 iulie.

Deşi îmi dau seama că n-are nici un rost să umplu paginile acestui caiet, nu pot tăgădui că faptul de a-mi nota gîndurile îmi face bine. Dar nu mai las ca altădată condeiul să alerge în voia lui. Nu sînt propriu-zis preocupată de ideea de a scrie bine ; dar fiindcă stau şi cuget mai mult, mi se pare că am început să scriu mai bine. N-am învăţat niciodată atît de temeinic ca acum, încercînd să-i învăţ pe copiii mei, Gustave şi Geneviève. Pentru a-i ajuta să înţeleagă mai bine autorii ce figurau în cărţile lor de şcoală, i-am recitit şi eu, încercînd să-i pătrund mai bine. Şi aşa se face că am acum cu totul alte preferinţe şi că multe cărţi moderne, care mă interesau altădată, mi se par azi searbede şi fără miez, în timp ce opere pe care le citeam fiindcă trebuia şi care mă plictiseau de moarte prind viaţă, arătîndu-mi faţete mereu noi. Acolo unde altădată nu ştiam să văd decît fraze pompoase şi retorice dau de voci ce-mi vorbesc în taină, aşa că mă îndrept adesea spre marii clasici ca spre nişte sfătuitori, ca spre nişte prieteni. Lor le-am cerut ajutor şi am găsit în filele prăfuite îmbărbătarea şi alinarea de care am atît de mare nevoie, căci mă simt îngrozitor de singură.

11 iulie.

Bătrînul abate Bredel, care sosise la Bordeaux pentru a asista la înmormîntarea unei rude, a venit la mine aseară. Mă cunoaşte atît de bine ! altădată mă înţelegea

atît de bine !... M-am spovedit lui, lucru pe care nu-l mai făcusem de mult, căci sînt ani de cînd nu-mi mai îndeplinesc datoriile creştineşti. Felul în care Robert demonstrează tuturor că este un dreptcredincios a izgonit parcă toată credinţa din sufletul meu ; dovezile sale de cucernicie m-au făcut să mă îndoiesc de autenticitatea sentimentului meu religios. Cînd îl văd îngenunchind cu atîta ostentaţie în biserică, rugăciunea pe care-o simţeam mijindu-mi în suflet se curmă dintr-o dată... Dar ieri, din slăbiciune, din teamă de singurătate şi din dorinţa de a simţi pe cineva aproape, nu m-am putut împiedica să-i vorbesc abatelui, care doreşte să-l consider mai mult drept prieten decît drept duhovnic. Vai ! După această conversaţie am rămas şi mai descumpănită, şi mai descurajată, şi mai fără sprijin decît eram mai înainte, nemaiavînd încredere nici în mine însămi, după cum nu mai am nici în Robert.

Preotul a început prin a-mi spune că nu întotdeauna „dintr-un preaplin sufletesc se ivesc cuvintele" şi că adesea în timpul rugăciunii faptul de a îngenunchea precede elanul pornit din inimă. M-a sfătuit deci să accept faptul că la Robert expresia unui sentiment nu este întovărăşită pe loc de sentimentul adevărat şi să nădăjduiesc că acest sentiment se va ivi mai tîrziu, chemat de gesturi şi cuvinte. După părerea abatelui, important este nu atît să spui ce gîndeşti (adesea oamenii gîndesc strîmb), ci să spui ceea ce trebuie să gîndeşti, că pînă la urmă, ca de la sine, şi uneori aproape dincolo de voinţa ta, ajungi să gîndeşti aşa precum vorbeşti. Ce să mai continui ? Abatele a luat cu străşnicie apărarea lui Robert, mi-a refuzat dreptul de a pune la îndoială sinceritatea lui şi n-a vrut să vadă

în tînguielile şi în ceea ce el numeşte „revendicările mele" decît o manifestare a celei mai vinovate trufii, trufie care a crescut şi s-a întărit în sufletul meu fiindcă nu mi-am mai îndeplinit conştiincios îndatoririle creştineşti. În timpul acestei convorbiri, într-atît este de mare puterea pe care preotul a ştiut s-o capete asupra mea, am încetat să-mi mai dau limpede seama de ce anume mă plîngeam şi ce anume îi reproşam lui Robert. Nu mai eram decît un copil neascultător, care cere, fără temei, să i se facă pe voie. Şi cînd i-am spus, plîngînd în hohote că, deşi el nu vrea să vadă în spusele mele decît răzvrătire, doresc din toate puterile să mă dăruiesc şi să mă pun în slujba a ceva, dar a ceva care să fie adevărat, şi că în sufletul lui Robert, în ciuda unor aparenţe înşelătoare, nu există decît un mare gol, abatele mi-a răspuns, îmbunîndu-se deodată şi pe-un ton grav :

— Atunci, copila mea, datoria ta e să-l ajuţi să ascundă acest gol... în ochii celorlalţi. Apoi a adăugat pe-un ton şi mai pătruns : Şi mai ales în ochii copiilor voştri. Trebuie neapărat ca ei să continue să-şi respecte, să-şi cinstească tatăl. Ţie îţi revine sarcina să-i acoperi, să-i ascunzi cusururile, să le cauţi leac, aşa încît să nu-şi dea seama de ele copiii voştri. Da, e datoria ta de soţie, datoria ta de creştină şi de mamă, o datorie de la care nu te poţi sustrage fără a cădea în păcat.

Prăbuşită la picioarele lui, stăteam cu capul în mîini, plîngînd în hohote şi cu obrajii roşii de ruşine. Cînd mi-am ridicat ochii spre el, l-am văzut lăcrimînd, şi-am simţit că sufletul lui era năpădit de-o milă atît de adîncă şi de sinceră, care m-a mişcat mai mult decît toate cuvintele pe care le rostise. N-am spus nimic, n-am găsit

nici un cuvînt pe care să-l pot rosti, dar abatele a înţeles că aveam să-i dau ascultare.

N-a lipsit mult să nu rup tot ceea ce scrisesem aici în carnet în timpul acestor ultime zile, dar m-am răzgîndit. Mai bine aşa, să-mi pot reciti gîndurile, de n-ar fi decît pentru a roşi că le-am scris...

12 iulie.

Aşadar, nu-mi rămîne nimic altceva de făcut decît să mă pun în slujba unui om pe care nu-l mai iubesc, pe care nu-l mai stimez ; un om care nu-mi va fi de loc recunoscător pentru sacrificiul pe care-l fac, pentru că nu e în stare să-l înţeleagă şi pe care nici măcar nu-l va lua în seamă ; un om de a cărui mediocritate mi-am dat seama prea tîrziu, un măscărici a cărui soţie sînt. Asta e datoria mea pe lume, raţiunea mea de a fi, ţelul meu ; şi nu mai văd nici o portiţă de scăpare.

În zadar abatele face să strălucească în faţa ochilor mei frumuseţea resemnării. „Dumnezeu vede tot", spune el. Şi mai adineauri, în cumplita mea deznădejde, mi-am dat seama că am încetat să cred în Dumnezeu în clipa cînd am încetat să cred în Robert. Pînă şi gîndul că aş putea să mă regăsesc alături de el în viaţa de dincolo de mormînt, asta fiindu-mi jalnica răsplată pentru faptul că i-am rămas credincioasă, mă îngrozeşte... într-atît încît din fundul inimii mele refuz viaţa veşnică. Şi dacă mă tem atît de puţin de moarte e tocmai fiindcă nu mai cred în viaţa de dincolo de mormînt, nu mai pot să cred. Am scris ieri cuvîntul „ascultare" ; dar nu-i adevă-

rat ; sufletul meu e plin numai de deznădejde, de răzvrătire, de mînie. „Trufie", spune abatele... Fie ; cred că preţuiesc mai mult decît Robert şi că, arătîndu-mă supusă faţă de el, n-aş face altceva decît să văd şi mai limpede cu cît îl depăşesc, aş deveni şi mai trufaşă. Abatele, care vrea să mă păzească de păcatul trufiei, nu-şi dă oare seama că mă duce în ispită sfătuindu-mă să-i dau ascultare lui Robert şi că singura cale pe care aş putea s-o apuc ca să ajung la smerenie este tocmai calea trufiei ?

Trufie. Smerenie... Tot rostesc în sinea mea aceste cuvinte fără să le desluşesc înţelesul, ca şi cum în urma convorbirii cu preotul vorbele n-ar mai avea nici o noimă. Şi gîndul care mă frămîntă şi cu care lupt în zadar, gînd care nu-mi dă pace şi care întinează în ochii mei atît pe abate, cît şi adevărurile de care vrea să mă convingă, este că Biserica şi cei ce-o slujesc nu se sinchisesc decît de aparenţe. Abatele îngăduie mult mai bucuros un simulacru care-i este folositor decît sinceritatea mea, care-l pune în încurcătură şi care-l mîhneşte. Robert a ştiut să-l cîştige de partea lui, aşa cum a ştiut să-i ducă cu preşul (ce expresie urîtă !) pe toţi ceilalţi. Robert merită toată lauda, eu doar hula. Dacă aparenţele ascund sau nu ceva, asta n-are nici o însemnătate. Abatele se mulţumeşte doar cu dovada exterioară. Toată lumea crede ca el ; şi eu sînt cea trufaşă, fiindcă nu pot accepta să trăiesc înconjurată numai de aparenţe. Ceea ce mă străduiesc să caut dincolo de ele, n-are nici un fel de importanţă, e numai o părere, nu există.

Fie ! De vreme ce se pare că trebuie să mă mulţumesc numai cu veşminte, voi îmbrăca şi eu veşmîntul smereniei, fără ca adevărata smerenie să-şi găsească loc în su-

fletul meu. Dar, în deznădejdea mea, aş dori ca în seara asta să pot crede în Dumnezeu, pentru a-l întreba dacă într-adevăr asta cere de la mine.

13 iulie.

O telegramă alarmantă expediată de tata mă cheamă imediat la Paris. Robert a avut un accident de automobil. „Nu e grav", scrie în telegramă, dar tata îmi cere totuşi să viu. Dacă starea lui Robert ar fi foarte gravă, l-ar fi chemat şi pe Gustave. Asta îmi spun mereu ca să mă liniştesc.

Am avut remuşcări groaznice pentru gîndurile pe care le-am notat în acest caiet în ultimele zile. Din fericire, lui Gustave îi merge acum destul de bine, ca să nu-mi fie teamă să-l las singur cîteva zile. Gazda noastră mi-a făgăduit că va avea în mod deosebit grijă de el, şi doctorul, care era de faţă cînd a sosit telegrama, m-a asigurat că-mi va trimite în fiecare zi un buletin medical cu starea sănătăţii lui. Mă întorc deci la Paris cu primul tren.

Paris, 14 iulie.

Domnul fie lăudat ! Robert trăieşte. Doctorul Marchant şi chirurgul îmi spun că n-am nici un motiv să fiu alarmată. Dar cum oare să nu văd în acest accident un semn, precum mi-a spus şi abatele Bredel, pe care l-am găsit la căpătîiul lui Robert ? Robert a fost izbit de un automobil,

dar, printr-o minune, roata care ar fi putut să-l strivească a trecut doar peste brațul drept. Marchant spune că nu are decît o dublă fractură a umerusului, care se va vindeca foarte ușor.

Ceea ce m-a speriat în primul moment a fost faptul că fața lui Robert era pe jumătate acoperită de un bandaj. Echimoze fără importanță, mă asigură Marchant. Robert suferă însă de groaznice migrene, pe care le îndură cu un curaj și o răbdare într-adevăr demne de admirat. După tot ce am scris aici trebuie să mai adaug că mă temeam de cele ce avea să-mi spună, sau, mai bine zis, mă temeam că în prezența lui avea să mă cuprindă iar acel sentiment de exasperare de care am vorbit. Dar, de la primele cuvinte pe care le-a rostit, mi-am dat seama că nu încetasem nici o clipă să-l iubesc.

— Te rog să mă ierți pentru toate grijile pe care vi le prilejuiesc, mi-a spus Robert pe un ton simplu.

Cînd a văzut că mă apropiu de el, a adăugat :

— Nu, nu mă săruta. Prea sînt hidos.

Avea puterea să surîdă, în ciuda durerilor.

M-am aruncat în genunchi la picioarele patului plîngînd înăbușit și i-am mulțumit lui Dumnezeu că nu și-a plecat urechea la ruga mea păcătoasă, că mi l-a păstrat pe Robert, apărîndu-mă de acea libertate vinovată de care mi-e rușine că am dorit-o. Din toată inima mă rog să-mi fie iertat păcatul.

Poate că aș desluși și mai bine vrerea Domnului de-a mă pune la încercare, dacă abatele nu și-ar da atîta osteneală să mă convingă de acest lucru. Mă răzvrătesc acum împotriva a tot ce îmi spune, chiar în clipa cînd sînt mai hotărîtă să mă supun ; s-ar spune că grăuntele

de răzvrătire, pe care cu nesăbuinţă l-am lăsat să-mi încolţească în suflet, ar şti că numai pe-acest pămînt sărac mai poate prinde. Ştiu că nu-şi poate împlînta rădăcinile adînc, aşa că nu mi-e prea teamă. Îmi dau însă acum seama cîtă dreptate avea abatele să mă acuze de trufie, cînd i-am vorbit de revolta ce-mi stăpînea sufletul. Văd şi eu acum că numai din trufie se naşte acea nevolnică mînie care mă cuprinde cînd îl aud cum mă tot povăţuieşte să-mi fac datoria pe care am acceptat s-o îndeplinesc. Nu vede oare că nu mai e nevoie să-mi ţină predici pe tema asta ? Şi de păcatul ăsta, Doamne, îţi cer iertare, şi-am să mă smeresc într-atît încît să-l iau călăuză pe Robert, ale cărui merite nu le-am ştiut preţui pînă acum.

Mama mi-a propus să stea cu Gustave cît timp voi lipsi. Am primit, aşa că pleacă diseară la Arcachon.

16 iulie.

Robert continuă să se plîngă de migrene puternice, deşi radiografia de ieri l-a liniştit complet pe Marchant, care se temea la început să nu fie o fractură a craniului. Cît despre braţul rupt, Marchant spune că nu e decît o chestiune de răbdare. Peste o lună Robert nu va mai avea nimic. Încep să mă liniştesc şi eu. Dar era oare nevoie de atîta îngrijorare ca să mă înduplec şi să mă apropii din nou de Robert, sau pentru a face să ţîşnească din inima lui accente care să afle răspuns în a mea ? Cred că Robert a văzut moartea cu ochii şi fără îndoială că groaza care l-a cuprins l-a făcut să rostească cuvinte care pen-

tru o dată, pentru prima oară de cînd e pe lume, nu sună fals. Dar, de cînd nu-i mai este frică de moarte, a început să joace rolul celui ce va muri curînd şi scorneşte *novissima verba* sublime. Cît despre mine, de cînd soarta lui nu mă mai nelinişteşte, am început din nou să-l judec la rece.

Cînd îşi aude propria-i voce, Robert se emoţionează într-atît încît adesea îi dau lacrimile şi n-ar lipsi mult ca şi noi să izbucnim în plîns, dacă nu l-am şti cu toţii în afară de orice primejdie. Cum îşi dă însă perfect seama că nu „i-ar merge" cu anumite persoane, îşi dozează efectele în funcţie de creditul pe care ştie că i-l acordă fiecare. Astfel, cînd e Marchant de faţă, nu se prea avîntă. Ba chiar, dimpotrivă, glumeşte cu un oarecare scepticism. Rolul patetic îl joacă mai ales pentru abate, care găseşte că Robert e „o pildă grăitoare", şi pentru tata, care iese din cameră plîngînd pe înfundate şi spunînd că Robert are măreţia unui „stoic grec". Cred că în prezenţa mea Robert nu se prea simte la largul lui şi se teme să nu-l iau în răspăr, căci se căzneşte să se poarte natural, ceea ce pentru el e cît se poate de nenatural. Am fost nespus de mirată văzînd că mai există cineva în prezenţa căruia Robert se supraveghează şi mai mult încă, şi anume Geneviève. Ieri, în vreme ce taică-său rostea o frază, care nu era totuşi prea sforăitoare, am văzut apărînd pe buzele ei o umbră de surîs, de ironie, şi ochii fetei mele i-au căutat pe ai mei. Am privit-o la rîndul meu cu toată severitatea de care eram în stare. Ştiu că nu-i putem împiedica pe copiii noştri să ne judece, dar nu pot îngădui ca Geneviève să creadă că voi fi alături de ea cînd îl măsoară astfel pe taică-său.

Marchant nu-şi explică de ce Robert continuă să se plîngă de dureri de cap. Greşesc de altfel cînd spun că se plînge, căci Robert, fără să scoată un geamăt, se crispează doar scrîşnind din dinţi, ca şi cum ar lupta cu o durere insuportabilă. Cînd cineva îl întreabă dacă-l doare, arată că da, nu dînd din cap, ci coborînd uşor pleoapele peste ochii-i stinşi, semn pe care-l consideră pesemne, mai grăitor. Marchant susţine că nu are nimic şi se îndoieşte de autenticitatea acestor dureri. În orice caz, pare destul de nedumerit şi aşteaptă să vadă cum vor evolua lucrurile. A chemat ieri în consult un alt doctor, care mi-a spus şi el că Robert nu are nimic şi că n-are rost să-mi fac griji. Dar simt că pe Robert nu-l bucură, ba chiar îi displace să i se spună că lucrurile merg spre bine.

— Ştiinţa omenească e atît de neputincioasă ! a rostit pe-un ton sentenţios, după ce doctorii au ieşit din cameră. Şi pentru ca fraza să devină şi mai solemnă, a adăugat : Şi cînd spun asta mă refer la ştiinţa celor mai învăţaţi dintre oameni.

Ieri n-a vrut să mănînce nimic, cerîndu-mi să nu primesc pe nici unul din mulţii musafiri nedoriţi care veniseră să-l vadă. Azi-dimineaţă m-a rugat s-o chem pe mama şi pe Gustave. O telegramă de la Arcachon mă anunţă că diseară vor fi aici.

Îi e mereu frică să nu alunece pe panta frazelor prea cunoscute, care să aducă cu „ultimele cuvinte" spuse de oameni celebri pe patul de moarte, să nu emită fraze „ste-

reotipe" ; vede primejdia şi eu îl admir pentru dibăcia de care dă dovadă, ocolindu-le. De altfel, în ultimul timp vorbeşte puţin. Nu poţi rosti în orice clipă fraze sublime care să mai fie pe deasupra şi inedite. Una din cele mai recente născociri ale lui Robert este de a vorbi despre el punîndu-se într-o lumină proastă ; abatele pare foarte impresionat, nevăzînd într-o astfel de purtare decît smerenie şi dorinţă de-a se pocăi. Cînd ştie că abatele se află în odaie, Robert murmură, închizînd ochii :

— Iată că a venit clipa cînd putem pune în balanţă pe de o parte puţinul bine pe care l-am făcut şi de cealaltă tot binele pe care-l puteam săvîrşi.

Văzînd că nimeni din noi nu spunem nimic, Robert continuă :

— M-am frămîntat mult fără să înfăptuiesc lucruri de seamă. Apoi, îndreptîndu-şi privirea spre abate, reia : Să nădăjduim că Cel-de-sus nu drămuieşte truda omului după puţinele roade culese.

Urmează un scurt antract, cît timp Robert bea din ceaiul calmant pe care i l-am turnat ; îmi întinde ceaşca şi continuă :

— Nu te poţi oglindi în undele unui rîu ce curge şuvoi, dar atunci cînd vîltoarea se potoleşte, omul se poate apleca asupra apei ca să-şi cunoască adevărata înfăţişare.

Se opreşte, îşi trage răsuflarea şi se întoarce cu faţa la perete, ca şi cum ar vrea să nu mai aibă sub ochi o imagine scîrnavă, dar nu stă mult aşa, căci iată-l vorbindu-ne iarăşi, de data asta mai tare, cu un ton plin de im-

putare, de durere, de dezgust, de dispreţ şi de adîncă deznădejde :

— Omul nu-i decît prostie, răutate, îngîmfare...

Abatele îl întrerupe :

— Nu fi atît de aprig, fiule ; Dumnezeu, care vede în tainiţele sufletului, ştie să desluşească şi altceva acolo.

Vai ! Eu nu pot desluşi decît o jalnică mascaradă.

18 iulie.

Mama a sosit aseară cu Gustave. Înainte de a-l primi pe fiu-său, Robert a cerut să se spele şi să se pieptene. A ţinut să păstreze bandajul, inutil acum, care-i acoperă jumătate din frunte. Sub pretext că lumina îl oboseşte, m-a rugat să aşez lampa în aşa fel încît faţa să-i rămînă în penumbră. Tata se dusese în salonul unde aştepta mama şi Gustave, ca să le dea veşti îmbucurătoare despre Robert. Geneviève rămăsese cu mine în odaia lui Robert, unde se mai afla şi Charlotte, care strîngea prin cameră. Toate trei păream să ne ocupăm de punerea în scenă a unei piese de teatru. Cînd totul a fost gata, Geneviève i-a poftit pe toţi în odaie.

Ar fi fost firesc ca Gustave să alerge spre taică-său şi să-l sărute ; dar Robert imaginase o altă desfăşurare pentru scena revederii. Cînd se deschise uşa, stătea cu ochii închişi şi pe faţă-i se aşternuse atîta măreţie, încît Gustave s-a oprit la jumătatea drumului, neştiind bine ce să facă. Părinţii mei rămăseseră lîngă uşă. Deodată, Robert a început să vorbească :

— Şi acum, apropiaţi-vă... căci simt că puterile mă părăsesc.

Deschise un ochi şi o privi pe Charlotte, care crezu că e momentul să iasă pe nesimţite din odaie.

— Rămîi aici, buna mea Charlotte. Nu te sfii să rămîi, căci locul dumitale e aici.

După tot ce auzisem în materie de fraze de rămas bun în ultimele zile, mă întrebam ce-o să mai poată inventa ; uitasem că sentimentul patern îi putea furniza noi subiecte. Adresîndu-se deci îndeosebi Genevièvei şi lui Gustave, Robert glăsui :

— Dragii mei copii, vouă vă revine acum sarcina de a prelua făclia pe care...

Dar nu avu răgazul să-şi termine fraza, căci Geneviève, nemaiputîndu-se stăpîni, îi tăie scurt vorba şi spuse cu un glas limpede şi aş zice chiar voios :

— Dar pentru numele lui Dumnezeu, tată, ne vorbeşti ca şi cum ai fi pe punctul să-ţi iei pentru totdeauna rămas bun de la noi. Ştim cu toţi că eşti aproape vindecat şi că vei fi pe picioare peste cîteva zile. Priveşte, numai pe Charlotte ai izbutit s-o faci să plîngă. Dacă ar intra acum cineva care să nu fie la curent cu situaţia, ar crede că doar Charlotte, dintre cei prezenţi, are suflet.

— Domnişoara poate să-şi dea seama că nu numai eu plîng, ci şi domnul, exclamă Charlotte. (Şi într-adevăr, din ochii lui Robert se rostogoleau lacrimi mari.) Văzînd că noi toţi tăceam, Charlotte prinse curaj, se apropie de pat şi spuse : Dacă domnul se simte slăbit, înseamnă că trebuie să mănînce. Mă duc să-i aduc puţină supă.

După toate cele întîmplate, Robert nu mai avu încotro, aşa că o întrebă pe mama dacă călătorise bine şi pe Gustave dacă-i plăcuse la Arcachon.

19 iulie.

Geneviève nu-şi iubeşte tatăl. Cum de mi-a trebuit atîta vreme pînă să-mi dau seama ? La drept vorbind, în ultimul timp nu m-am prea ocupat de Geneviève. Toată grija mea a fost Gustave, căci starea sănătăţii lui cerea să-i fiu mereu în preajmă. Recunosc însă că mă simţeam mai atrasă de el decît de Geneviève, căci, ca şi Robert, fiul meu ştia să se facă iubit. Regăsesc în el tot ceea ce m-a fermecat altădată atît de mult la Robert, tot ceea ce m-a dezamăgit mai apoi atît de crunt. Pe Geneviève o credeam cu totul absorbită de învăţătură şi, ca atare, indiferentă la tot ceea ce se întîmplă în jur. Mă întreb acum dacă am procedat bine încurajînd-o să studieze. Am avut mai adineauri cu ea o convorbire îngrozitoare, în cursul căreia am priceput că, dintre toţi, ea era fiinţa cu care mă pot într-adevăr înţelege, dîndu-mi în acelaşi timp seama de ce nu vreau ca această înţelegere să ia fiinţă. Mi-e frică să nu descopăr în Geneviève propriile mele gînduri, dar mult mai îndrăzneţe decît ale mele, atît de îndrăzneţe încît mă înspăimîntă. Toată neliniştea, toate îndoielile care m-au încercat uneori le văd în fata mea cristalizate în negaţii sfidătoare. Nu, nu vreau să recunosc gîndurile mele în vorbele ei. Nu pot accepta s-o aud vorbind despre taică-său cu atîta lipsă de respect. Cînd am încercat să-i arăt că ar trebui s-o

mustre conştiinţa, mi-a spus : „Da ce, parcă tu îl iei în serios !“ Mi-a aruncat drept în faţă aceste cuvinte atît de brutal încît n-am găsit nimic să-i răspund. Simţeam că mă roşesc din cap pînă în picioare şi că nu-i puteam ascunde fetei tulburarea mea. Mi-a declarat îndată după aceea că, întrucît o priveşte, ea nu poate admite căsătoria, dacă acest act îi dă soţului anumite prerogative şi că ea una nu va consimţi niciodată să se supună voinţei bărbatului, fiind hotărîtă să nu devină decît asociata, tovarăşa celui de care se va îndrăgosti, şi că, poate, ar face chiar mai bine să nu se mărite de loc. Experienţa pe care-o făcusem eu îi deschisese ochii, arătîndu-i de ce anume va trebui să se ferească în viitor. Pe de altă parte, nu ştia cum să-mi mulţumească pentru că-i dădusem posibilitatea să înveţe carte. Ca atare putea acum să ne judece în cunoştinţă de cauză, să trăiască cum crede de cuviinţă, să nu-şi lege viaţa de cea a unui om care să fie mai prejos de ea.

În timp ce Geneviève vorbea, tot plimbîndu-se încoace şi încolo prin odaie, eu rămăsesem nemişcată în fotoliul meu, copleşită de cinismul spuselor ei. Am rugat-o să vorbească mai încet, temîndu-mă să n-o audă taică-său.

— Şi ce dacă ne aude... Tot ce ţi-am spus ţie sînt gata să-i spun şi lui ; dacă vrei poţi să-i spui chiar tu. Ai face chiar foarte bine să-i spui. Spune-i, zău, spune-i.

Mi s-a părut că-şi ieşise cu totul din fire ; am plecat din odaia el. N-au trecut decît cîteva ceasuri de cînd s-a întîmplat asta...

20 iulie.

Da, toate astea s-au petrecut ieri înainte de cină. Fără îndoială că Geneviève a fost impresionată de tristeţea pe care n-am putut-o ascunde tot timpul mesei. Seara, tîrziu, a venit la mine în odaie. S-a aruncat în braţele mele, cum făcea cînd era mică. Mă mîngîia şi mă săruta ca altădată, cu atîta dragoste încît mi-au dat lacrimile.

— Măicuţă dragă, te-am mîhnit tare de tot. Să nu fii supărată pe mine. Vezi tu, faţă de tine nici nu pot şi nici nu vreau să mint. Ştiu că tu eşti în stare să mă înţelegi, şi eu te înţeleg poate mai bine decît ai vrea. Trebuie să stăm mai mult de vorbă. Datorită ţie am învăţat să judec unele lucruri la care tu nu îndrăzneşti să cugeţi nici în sinea ta, lucruri pe care tu mai crezi că le preţuieşti încă, lucruri în care eu ştiu bine că nu mai cred de fel.

Tăceam, neîndrăznind s-o întreb la ce lucruri anume se gîndea vorbindu-mi astfel, cînd, fără de veste, m-a întrebat dacă din cauza ei şi a lui Gustave rămăsesem credincioasă tatălui lor, „căci n-am nici o umbră de îndoială că i-ai fost credincioasă", a adăugat Geneviève uitîndu-se ţintă la mine, cum te uiţi la un copil pe care-l dojeneşti. Oricît de monstruoasă mi se părea această răsturnare de roluri, am răspuns că ideea de a-mi înşela bărbatul nu mi-a trecut niciodată prin minte ; fiica mea mi-a spus că ştia foarte bine că-l iubisem pe Burgweilsdorf.

— Se prea poate, dar fără ştirea mea, i-am răspuns aspru.

— Poate că n-ai vrut să-ţi mărturiseşti asta nici ţie însăţi, dar el ştia, pun mîna în foc.

M-am ridicat în picioare, hotărîtă să plec din odaie, dacă ar fi continuat să-mi vorbească pe tonul acela ; hotărîtă în orice caz să nu-i mai răspund. S-a aşternut o tăcere care a durat destul de mult şi m-am aşezat iar, sau, mai bine zis, m-am prăvălit în alt fotoliu, căci eram la capătul puterilor. Geneviève mi s-a aruncat din nou în braţe, s-a aşezat pe genunchii mei şi, mai plină de drăgălăşenie decît înainte, mi-a spus :

— Dar, măicuţă dragă, de ce nu înţelegi că eu nu consider asta o vină.

Am tresărit auzind aceste cuvinte, şi atunci Geneviève m-a apucat de amîndouă mîinile, ţintuindu-mă pe scaun şi rîzînd, ca şi cum, întovărăşite de rîsul ei strengăresc, cuvintele ar fi putut să pară mai puţin necuviincioase şi mai puţin brutale.

— Aş vrea numai să ştiu dacă, întrucît te priveşte, a trebuit să faci un sacrificiu ?

Devenise din nou foarte serioasă. La rîndul meu, mă străduiam să nu las să mi se citească nimic pe faţă. Geneviève a priceput că nu aveam să-i mai răspund, aşa că a reluat :

— Ce frumos roman aş putea scrie sub dictarea ta ! Ar putea fi intitulat *Datoriile unei mame sau jertfa inutilă.*

Şi văzînd bine că n-am de gînd să-i răspund, a început să clatine uşor din cap, manifestîndu-şi astfel, pe îndelete, dezaprobarea :

— Nu fiindcă ai devenit sclava datoriei tale... — apoi a precizat : — a unei datorii imaginare... Nu, nu, ştii bine că nu-ţi voi fi niciodată recunoscătoare pentru asta. Nu spune nu. Cred că n-aş putea să te mai iubesc dacă aş şti că am datorii faţă de tine, dacă aş simţi că mă ţii datoare. Virtutea ta îţi aparţine ; nu vreau să mă consider legată de tine pe acest considerent. Apoi, pe cu totul alt ton, m-a rugat : Acum spune-mi repede ceva, orice, un cuvînt măcar, pe care să mi-l pot aminti cînd voi fi singură la mine în odaie, un cuvînt măcar, ca să nu-mi pară rău că ţi-am spus toate astea.

Mă cuprinsese o tristeţe de moarte şi n-am putut face nimic altceva decît s-o sărut pe frunte.

N-am închis ochii toată noaptea. Cuvintele Geneviévei răsunau în golul înfricoşător din sufletul meu. Vai, n-ar fi trebuit s-o las să vorbească. Acum nu-mi mai dau bine seama dacă vorbele pe care le rostesc în sinea mea sînt ale mele sau ale ei. Voi înceta oare vreodată să aud vocea asta, căreia i-am îngăduit să ţîşnească din adîncuri ? Nu mă tem prea mult, ştiind cît sînt de laşă. Numai cu gîndul mă răzvrătesc ; în pofida mea, rămîn sclava datoriei. Mă întreb mereu, zadarnic, ce altceva aş fi putut face, pe ce altă cale aş fi putut apuca ; de voie de nevoie sînt legată de Robert, de copiii mei, care sînt copiii lui Robert. Caut mereu un loc în care să mă adăpostesc, dar îmi dau seama că, dacă aş fi avut vreodată libertatea după care tînjesc, n-aş fi ştiut ce să fac cu ea. Şi îmi răsună în urechi ca un dangăt de moarte vorbele pe care într-o zi Geneviève mi le-a spus rîzînd :

— Degeaba te tot străduieşti, măicuţă. Orice ai face, vei fi întotdeauna o femeie cinstită.

22 iulie.

Voi nota aici gîndurile mele aşa cum îmi trec prin minte...

Doream să mă bucur de stima copiilor mei şi în dorinţa asta mi-am găsit un reazem ca să nu mă abat din drum. Pînă şi reazemul ăsta Geneviève mi l-a răpit acum. Nu-mi mai rămîne nimic pe care să mă mai pot bizui. Acum nu mai am de luptat decît împotriva mea. Nimic nu mă mai ţine legată în afară de propria-mi virtute, a cărei prizonieră voi rămîne pe veci.

Dacă cel puţin aş avea ce să-i imput lui Robert ! dar nu-i găsesc nici o vină ; defectele lui care mă chinuie şi-mi sînt atît de nesuferite nu mă ating direct şi n-am de ce să mă plîng, în afară doar de faptul că Robert e aşa cum e. De altfel, nici o altă dragoste nu mă stăpîneşte şi nici nu mă gîndesc să plec cu altcineva, ci numai să plec de lîngă el. Atîta aş vrea numai, să plec de lîngă el...

Dacă l-aş şti infirm, neputincios ! Dacă aş simţi că nu poate trăi fără mine, poate că...

Doamne, nici n-am împlinit încă patruzeci de ani şi trebuie de pe-acum oare să renunţ la viaţă ? Nu mi se va cere oare niciodată altceva decît să trăiesc în umbră, hrănindu-mă numai cu o searbădă resemnare ?

Cine mi-ar putea da un sfat ? şi ce sfat mi s-ar putea da ? Părinţii mei îl admiră pe Robert şi, de altfel, mă cred pe deplin fericită. De ce să le spulber iluziile ? Ce pot nădăjdui adresîndu-mă lor decît o compătimire de care nu simt nici o nevoie ?

Abatele Bredel e prea bătrîn ca să mă mai poată înţelege. Şi ce-ar mai putea adăuga faţă de cele ce mi-a spus la Arcachon, cînd m-a îndemnat să ascund faţă de copiii mei defectele lui Robert ? Cuvintele lui m-au cufundat într-o deznădejde şi mai cumplită. De altfel, mai pot oare ascunde copiilor... Nu vreau să-i povestesc convorbirea mea cu Geneviève ; n-aş face decît să întăresc părerea proastă pe care ştiu că preotul o are despre fiica mea ; şi ştiu bine că, la primul cuvînt pe care-l va spune împotriva Genevièvei, voi trece de partea ei. Fiica mea nu l-a putut niciodată suferi pe abatele Bredel şi singurul lucru ce-am izbutit să-l obţin de la ea a fost să nu se poarte obraznic cu el.

Să vorbesc cu Marchant ?... Cu el desigur m-aş putea înţelege. Poate prea bine. De aceea nici n-am să-i spun nimic. Şi nu mi-aş ierta niciodată vina de a tulbura fericirea Yvonnei. Îi sînt prea bună prietenă ca să nu-i ascund ceea ce mă frămîntă.

Tot scriind aici, mi-a venit o idee. E poate absurdă, dar simt că pune din ce în ce mai multă stăpînire pe cugetul meu. Cel căruia trebuie să-i vorbesc este Robert. Da, lui Robert şi nimănui altcuiva. Sînt ferm hotărîtă : îi voi vorbi chiar diseară.

23 iulie.

Aseară mă pregăteam să intru în camera lui Robert hotărîtă să discut cu el, cînd a sosit tata. Vine atît de rar să mă vadă la o oră atît de înaintată încît am strigat :

— Îi este rău mamei ?

— Maică-ta se simte foarte bine. Strîngîndu-mă în braţe, a continuat : Ţie, fetiţo, nu-mi place cum îţi merge. Lasă, lasă. Să nu-mi spui că n-ai nimic. De mult bănuiesc că e ceva... Draga mea Éveline, nu pot să trăiesc ştiindu-te nefericită.

Am început prin a spune :

— Dar, tată, totul merge bine. Ce te face să crezi că...

A trebuit să mă întrerup, căci tata îşi pusese amîndouă mîinile pe umerii mei şi mă privea atît de fix încît mi-am pierdut şirul.

— Ochii ăştia încercănaţi grăiesc îndeajuns. Fetiţa mea, de ce te ascunzi de mine ? Robert te înşeală ?

Această întrebare venea atît de pe neaşteptate încît am strigat prosteşte, înainte de a-mi da seama ce spun :

— Unde-ar fi norocul ăla !

— Vai de mine !... Dar atunci se întîmplă ceva şi mai grav. Hai, spune-mi despre ce e vorba.

Tata a insistat atît de mult, încît nu m-am mai putut abţine şi i-am răspuns :

— Nu, Robert nu mă înşeală. N-am nimic să-i reproşez şi tocmai de aceea sînt atît de deznădăjduită.

Dîndu-mi seama că nu înţelege, am continuat :

— Îţi aduci aminte, tată, că înainte de a mă mărita te tot întrebam ce ai împotriva lui Robert şi mă supăram văzînd că nu găseai nici un răspuns. De ce nu-mi răspundeai ?

— Dar zău, fetiţo, nu mai ştiu nici eu. E atît de mult de atunci. Ştiu că la început l-am judecat greşit pe Robert. Felul lui de-a se purta nu era pe placul meu. Din fericire, am înţeles destul de repede că mă înşelasem asupra lui...

— Tăticule, din păcate, atunci şi nu acum îl judecai la justa lui valoare. Pe urmă ai crezut că greşeşti, fiindcă mă vedeai fericită alături de el. Dar fericirea mea n-a ţinut mult. Am fost la rîndul meu silită să-mi dau seama. Nu, tată, nu te-ai înşelat. Ar fi trebuit să te ascult atunci, în timpul logodnei, aşa cum am făcut în tot timpul copilăriei mele, cînd eram o fetiţă cuminte.

Tata a stat mult pe gînduri, copleşit de cele ce auzise, clătinînd mereu din cap şi murmurînd încetişor :

— Biata mea fetiţă, biata mea fetiţă...

Era atîta duioşie în glasul lui, încît mă sfîşia gîndul că din cauza mea suferea atît. Totuşi ştiam că trebuie să merg pînă la capăt. Mi-am luat inima în mîini şi i-am spus :

— Vreau să-l părăsesc pe Robert.

Tata a tresărit şi n-a putut rosti decît : „Ei, nu zău ! Ei, nu zău !" pe-un ton atît de ciudat încît aş fi izbucnit în rîs, dacă mi-ar fi ars de aşa ceva. Apoi m-a luat lîngă el pe canapea şi, tot mîngîindu-mă pe păr, mi-a spus :

— Ce mutră ar face popa ăla al tău, dacă ar auzi una ca asta ! Lui i-ai spus ?

Am încuviinţat mai întîi din cap, dar pe urmă am fost nevoită să-i mărturisesc că nu mă mai înţelegeam atît de bine ca altădată cu abatele Bredel. Auzind asta, tata a început să zîmbească şi să mă privească oarecum zeflemitor. Faptul că pe-o cale ocolită dobîndise o victorie împotriva cuiva pe care niciodată nu-l putuse înghiţi părea să-i facă multă plăcere.

— Nu mai spune ! a început prin a zice pe-un ton ironic, la care a renunţat, de altfel, imediat. Draga mea, hai

să vorbim serios, adică despre latura practică a problemei.

Mi-a explicat îndelung că, dacă părăsesc căminul conjugal, în ochii tuturor vina va fi de partea mea.

— Nu-ţi dai seama cît preţuieşte o bună reputaţie decît atunci cînd ai pierdut-o. Fetiţo dragă, tu ai fost totdeauna cam cu capul în nori. Unde-o să te duci ? Ce-o să faci ? Nu, cu cît mă gîndesc mai mult, tot alături de Robert trebuie să rămîi. În definitiv, nu e un băiat rău. Dacă ai încerca să stai cu el de vorbă, poate că te-ar înţelege.

— Nu, n-o să înţeleagă. Totuşi, îi voi vorbi, deşi ştiu că în urma unei discuţii mi se va strînge şi mai tare laţul de gît.

Tata a continuat spunîndu-mi că nu e vorba de a găsi un mijloc de scăpare, ci de „a stabili un *modus vivendi*" şi de a căuta să ne „facem credit unul altuia". Tata foloseşte adesea cuvinte care, am impresia, îl sperie puţin, tocmai ca să-şi dovedească lui însuşi că nu se teme de ele. Apoi, nădăjduind de bună seamă că vorbele lui aveau să-mi aducă o oarecare mîngîiere, a început să-mi vorbească de mama, spunîndu-mi că nici el nu găsise în căsnicie ceea ce sperase. Nu mărturisise asta încă nimănui, aşa încît faptul de-a putea în sfîrşit vorbi îi uşura inima. Odată pornit pe panta asta, tata părea că nu se mai poate opri. Nu mă simţeam în stare să-l întrerup, deşi eram nespus de stingherită de confidenţele pe care mi le făcea, simţindu-mă tot atît de prost ca în timpul convorbirii mele cu Geneviève. Socot că nu e bine ca astfel de discuţii intime să aibă loc între oameni din generaţii di-

ferite, căci există o pudoare care trebuie respectată şi nu se poate ca unul din cei doi interlocutori să n-o rănească. Mai este şi un alt motiv care m-a făcut să consider această convorbire ca nelalocul ei, motiv despre care îmi vine greu să vorbesc aici, căci ţin prea mult la tata ca să nu-mi pară rău cînd trebuie să-l judec şi să-l găsesc vinovat. N-aş vorbi de asta dacă nu mi-aş fi făgăduit ca în paginile acestui carnet să fiu cu totul sinceră. Cînd tata a început să-mi vorbească despre ambiţiile pe care le-a nutrit în tinereţe, înşirîndu-mi tot ce-ar fi putut face dacă mama l-ar fi înţeles şi ar fi ştiut să-l ajute, nu mă puteam împiedica de a gîndi că, de fapt, nu depinsese decît de el ca să poată înfăptui mai mult ; şi fiindcă nu ştiuse să se folosească mai bine de inteligenţa şi de darurile cu care fusese înzestrat, era bucuros acum să dea vina pe mama. Sînt sigură că a avut de suferit, căci mama are o inteligenţă pur practică şi judecă cam îngust, dar în acelaşi timp cred că era destul de încîntat să poată spune : „Maică-ta nu vrea... Maică-ta e de părere că..." şi să încheie astfel socotelile cu sine însuşi. Mi-a mai spus că nu a văzut nici o căsnicie în care înţelegerea dintre bărbat şi femeie să fie atît de perfectă încît unul din cei doi soţi să nu fi regretat o dată măcar pasul făcut. N-am zis nimic, căci tatii nu-i place să-i ţină cineva piept, dar mi se pare că, dacă aş accepta ideea asta, aş huli împotriva legii statornicite.

Convorbirea noastră s-a prelungit pînă tîrziu. Tata a plecat, cred, destul de liniştit de rezultatul ei, neînţelegînd că mă lasă mai deznădăjduită decît fusesem vreodată.

24 iulie.

Un laţ... Şi orice încercare de a scăpa mi-l strînge în jurul gîtului. Am avut cu Robert acea explicaţie hotărîtoare. Am jucat ultima carte şi am pierdut partida. Doamne! Ar fi trebuit să plec fără să spun, nici tatii, nici altcuiva, vreo vorbă. Sînt la capătul puterilor. Definitiv învinsă.

L-am găsit pe Robert întins pe sofa, căci de cîteva zile s-a dat jos din pat.

— Am venit să văd dacă n-ai nevoie de ceva, i-am spus, încercînd să înnod conversaţia.

Robert mi-a răspuns pe tonul cel mai suav cu putinţă:

— Nu, îţi mulţumesc, scumpa mea. Astă seară mă simt într-adevăr mai bine şi încep să cred că moartea s-a hotărît să-mi mai dea un răgaz.

Apoi, cum nu lăsa să-i scape nici o ocazie în care să arate cît este de mărinimos, de bun şi de nobil, a adăugat:

— Îmi pare rău că ţi-am pricinuit atîtea necazuri. Aş vrea să fiu sigur că merit toată afecţiunea de care am fost înconjurat.

Mă sileam să-l privesc cu răceală.

— Robert, aş dori să vorbesc serios cu tine.

— Ştii, scumpa mea, că sînt întotdeauna gata să stau serios de vorbă. Cînd cineva a văzut moartea cu ochii, aşa cum mi s-a întîmplat mie zilele trecute, e firesc să ţi se zămislească în minte gînduri adînci.

Am simţit dintr-o dată că nu mai ştiam bine pentru ce anume venisem şi de ce anume voiam să mă plîng. Mai

bine zis ştiam, dar, pentru ceea ce simţeam, mi se părea că nu există cuvinte. Mai ales nu mă dumiream de unde să încep, cu ce frază anume, cu ce cuvînt. Totuşi eram ferm hotărîtă să trec la atac şi îmi spuneam mereu, ca scoasă din minţi : „Acum ! Dacă nu începi acum, n-ai s-o faci niciodată." Mi s-a părut că nu avea prea mare importanţă cu ce frază deschideam focul şi că pînă la urmă era mai bine să mă las în voia inspiraţiei, sperînd să ajung mai apoi la subiect. Am spus deci, ca un înotător care se aruncă în apă cu ochii închişi de la o mare înălţime :

— Robert, aş vrea să-mi spui, dacă îţi mai aduci aminte, care au fost motivele pentru care te-ai însurat cu mine.

Desigur că nu se aştepta de loc la o asemenea întrebare, aşa că m-a privit o clipă uluit. O clipă numai, căci Robert, în orice situaţie s-ar afla, ştie întotdeauna nemaipomenit de iute să-şi recapete stăpînirea de sine. Mi-aduce aminte de jucăriile acelea cu plumb la bază — şi care, oricum le-ai aşeza, se ridică întotdeauna în picioare. Mă privea îndelung, străduindu-se să înţeleagă ce anume se ascundea sub cuvintele mele şi pentru a-şi putea pregăti apărarea în consecinţă.

— Cum poţi vorbi de motive, cînd în joc au fost numai sentimente ?

Robert ştie s-o întoarcă în aşa fel încît adversarul să se găsească totdeauna într-o situaţie de inferioritate. Orice ai face, punctul de vedere din care priveşte Robert pare, de îndată ce începe să vorbească, cel mai nobil. Simţeam că aveam să pierd, ca la jocul de şah, avan-

tajul de-a fi făcut prima mişcare. Am socotit că este deci mai bine să-l silesc din nou să se apere.

— Te rog, încearcă să-mi vorbeşti simplu.

Robert mi-a răspuns pe dată :

— Dar nu se poate vorbi mai simplu decît atît.

Era adevărat şi am simţit imediat cît de rău făcusem pronunţînd acea frază, care de fapt conţinea o veche imputare ce se întărise cu timpul în sufletul meu, dar care de data asta nu era motivată.

— Da, de data asta ai vorbit simplu. Dar adeseori frazele tale retorice mă copleşesc. Te urci pe nişte culmi, unde ştii bine că eu nu te pot urma.

— Mi se pare, scumpa mea, îmi spuse, pe-un ton cît se poate de suav şi zîmbindu-mi cît se poate de drăguţ, că de data asta nu eu, ci tu eşti cea care nu te exprimi simplu. Hai, spune fără înconjur. Ai un dinte împotriva mea. Te ascult.

Era adevărat. Adoptasem de data asta, fără să vreau, felul lui de a se exprima, care de obicei mă scoate din sărite, aşa cum mi se întîmpla adesea în tinereţe să capăt prin mimetism accent englezesc cînd vorbeam cu un englez, lucru ce-l amuza nespus de mult pe tata. Să fie oare ăsta motivul pentru care, atunci cînd îmi vorbeşte mie, Robert se simte parcă silit să se exprime simplu, în timp ce eu, fără să vreau, şi fără să ştiu, imit felul lui de-a se purta şi de-a se exprima ? În orice caz, simţeam că mă împotmolesc din ce în ce mai tare.

— Cît de uşurată aş fi, dacă aş avea ceva anume să-ţi reproşez, îndrăznii să afirm. Ştiu prea bine că tu ieşi întotdeauna cu faţa curată, pe cînd eu mă încurc adesea, aşa cum mi s-a întîmplat adineauri de cum am încercat

să deschid discuția. Și, cu toate astea, te asigur că nu e vorba de cine știe ce toană. De multă vreme tot plănuiesc să vorbesc serios cu tine și amîn, tot amîn mereu...

N-am putut termina ; și așa fraza pe care-o începusem era prea lungă. Am reluat cu o voce atît de scăzută încît mă întrebam dacă mă aude :

— Ascultă-mă, Robert. Pur și simplu nu mai pot trăi alături de tine.

Pentru a găsi puterea de a spune asta, fie și abia șoptit, fusesem nevoită să-mi plec ochii. Văzînd însă că nu zice nimic, am ridicat capul și l-am privit. Mi s-a părut că se îngălbenise la față.

— Dacă te-aș întreba, la rîndul meu, care sînt motivele ce te îndeamnă să mă părăsești, spuse, în sfîrșit, ai fi îndreptățită să-mi răspunzi că nu poate fi vorba de motive, ci numai de sentimente.

— Vezi bine că nu spun asta.

— Éveline, trebuie să înțeleg că nu mă mai iubești ?

Glasul îi tremura, puțin numai, atît cît să mă facă să mă îndoiesc dacă emoția lui era sinceră. Am făcut o mare sforțare și am continuat cu greu :

— Omul pe care l-am iubit cu patimă era foarte diferit de cel care, cu timpul, am descoperit că ești.

Robert a ridicat din umeri și a spus cu un aer mirat :

— Dacă continui să-mi vorbești numai în enigme, nu pot...

Am repetat :

— Am descoperit, încetul cu încetul, că ești cu totul altfel de cum credeam eu la început, foarte diferit de cel pe care l-am iubit.

Atunci s-a întîmplat ceva nemaipomenit. Robert şi-a luat capul în mîini şi a început să plîngă în hohote. Nu mai putea fi vorba de prefăcătorie. Hohotele de plîns care-l zguduiau erau adevărate, lacrimi adevărate i se rostogoleau pe obraji şi-i udau mîinile, în vreme ce spunea într-una, ca ieşit din minţi :

— Nevastă-mea nu mă mai iubeşte ! Nevastă-mea nu mă mai iubeşte !...

Nu mă aşteptam de loc la o asemenea izbucnire. Eram încremenită. Nu pentru că aş fi fost impresionată de durerea lui Robert, căci, nu mai încape îndoială, nu mai ţin la el. Mai degrabă mă revolta faptul de a-l vedea folosind asemenea arme. Mă simţeam din cale-afară de stingherită văzînd că spusele mele erau cauza unei adevărate suferinţe, în faţa căreia nu mai aveam ce face decît să bat în retragere. Pentru a alina durerea lui Robert, ştiam că nu există altă cale decît să-l asigur că nu vorbisem serios. M-am apropiat de el şi l-am mîngîiat pe frunte. Şi-a ridicat capul şi m-a privit.

— Atunci ce m-a făcut să mă însor cu tine ? Numele pe care-l purtai ? Te-am luat pentru avere ? Pentru situaţia părinţilor tăi ? Hai, spune ! Spune odată, ca să pot înţelege şi eu. Ştii bine că... că...

Purtarea lui era atît de firească, părea acuma atît de sincer, încît am crezut că va adăuga : „Ştii bine că aş fi putut face o partidă mai bună". Dar n-a spus asta, ci „ştii bine că te-am ales fiindcă te iubeam". Apoi, cu o voce întretăiată de hohote de plîns, a continuat :

— Şi fiindcă îmi închipuiam... că... şi tu mă iubeşti.

Mă revolta răceala cu care-l ascultam. Chiar în clipa aceea, cînd nu mă mai puteam îndoi de sinceritatea sen-

timentelor lui Robert, felul în care şi le manifesta mă îngheţa.

— Gîndeam că numai mie îmi va veni greu să-ţi spun cele ce aveam pe suflet, am început eu, dar Robert m-a întrerupt :

— Spui că nu sînt ceea ce credeai tu. Dar atunci nici tu nu eşti aşa cum te credeam. Cum vrei ca cineva să-şi poată da seama dacă este într-adevăr aşa cum trebuie să fie ?

Socotesc că, aproape inconştient, Robert îşi însuşeşte părerea celuilalt, dar pentru a trage spuza pe turta lui, şi aşa a făcut şi acum :

— Dar nimeni, dragă, nimeni nu poate rămîne mereu la înălţimea năzuinţelor sale. Toată tragedia vieţii noastre morale constă tocmai în... Nu ştiu dacă mă înţelegi ?... (Fraza asta stereotipă, o spune totdeauna cînd începe să devieze conversaţia şi simte că cel căruia i se adresează şi-a dat seama)... Numai oamenii care n-au nici un ideal pot...

— Dragul meu, dragul meu, am spus cu o voce blîndă, încercînd să-l întrerup, căci ştiam prea bine că, dacă se porneşte pe teorii, cine ştie cînd se va opri.

Intervenţia mea îl făcu să se abată puţin de la subiectul pe care îşi propusese să-l trateze.

— Vorbeşti ca şi cum viaţa nu ne-ar sili mereu s-o lăsăm mai moale... Vreau să spun că sîntem nevoiţi să transformăm idealul visat într-un ţel pe care să-l putem atinge. Dar aşa ai trăit tu întotdeauna, Éveline, cu capul în nori.

Aşa o fi ! Aşa trebuie să fie, de vreme ce şi tata ieri mi-a spus acelaşi lucru. Nu-mi rămînea decît să zîmbesc

amar. Robert, cocoţîndu-se deodată, cum ştie atît de bine s-o facă, pe înaltele culmi de unde reproşurile mele egoiste avuseseră neobrăzarea să-l dea jos, reluă firul:

— Scumpa mea, ai abordat o problemă de cea mai mare importanţă, şi anume aceea a felului de-a se exprima. Da, vezi tu, problema constă în a şti dacă, prin simplul fapt de-a fi fost exprimată, o emoţie se risipeşte, sau dacă, dimpotrivă, exprimînd-o, devii cu atît mai conştient şi, dacă se poate spune aşa, ajungi s-o crezi. Cîteodată te întrebi dacă există într-adevăr ceva real dincolo de învelişul material şi dacă... Am să-ţi explic: ai să înţelegi numaidecît.

De această frază se agaţă întotdeauna cînd vede că pierde şirul. E fraza care, dintre toate cele pe care Robert are obiceiul să le spună mereu, are darul să mă scoată cel mai mult din fire.

— Am înţeles foarte bine, spusei, întrerupîndu-l. Vrei să spui că trebuie să fie cineva nebun ca mine ca să dorească cu tot dinadinsul să afle dacă nutreşti într-adevăr înălţătoarele sentimente de care vorbeşti.

În ochii lui Robert se strecură o licărire de ură.

— Nu zău! E-o plăcere să stea cineva de vorbă cu tine! strigă cu o voce stridentă. Asta-i tot ce-ai priceput tu din cîte ţi-am spus? Nimănui nu i-am spus cele ce ţi-am spus ţie. Faţă de nimeni în lume nu mi-am deschis vreodată sufletul ca acum. M-am umilit în faţa ta. Am plîns. Lacrimile mele nu te mişcă nicidecum. Răstălmăceşti spusele mele şi mă pofteşti, pe-un ton glacial, să ajung la concluzia că numai tu eşti capabilă de sentimente nobile şi că toată dragostea pe care ţi-o port nu e decît...

Începu din nou să plîngă în hohote. M-am ridicat de pe scaun, nemaiavînd decît o singură dorinţă : să pun capăt acestei întrevederi, să termin această discuţie, pe care nu ştiusem s-o duc, căci tot ceea ce spusesem se întorcea împotriva mea. I-am pus mîna pe braţ în semn de rămas bun, Robert s-a întors spre mine şi, cu o pornire din inimă, mi-a spus :

— Nu, nu şi nu ! Nu-i adevărat. Te-ai înşelat. Dacă ai mai ţine puţin la mine, ai pricepe că sînt un biet om care se zbate ca toţi ceilalţi, un biet om care se străduieşte, după puterile lui, să devină din ce în ce mai bun.

Găsise în sfîrşit cuvintele menite să-mi meargă drept la inimă. M-am aplecat asupra lui ca să-l îmbrăţişez, dar m-a respins aproape brutal :

— Lasă-mă ! Nu mai pot vedea, nu mai pot pricepe altceva decît că ai încetat să mă mai iubeşti.

După ce mi-a spus aceste cuvinte, am plecat cu inima împovărată de-o nouă durere, pe potriva celei ce-l sfîşie pe el şi care porneşte dintr-a lui. Din nefericire, Robert mă iubeşte încă. Nu-l pot deci părăsi...

EPILOG

...1916.

Hotărîsem să nu mai scriu în acest caiet... Puţin timp după întrevederea cu Robert pe care am povestit-o aici, gravele evenimente care au răsturnat din temelii Europa au luat ca un puhoi preocupările personale ale fiecăruia. Aş dori să pot reînvia în sufletul meu credinţa pe care o aveam cînd eram copilă, ca să mă pot ruga lui Dumnezeu, cerîndu-i să apere Franţa. Dar cred că şi creştinii din Germania se roagă aceluiaşi Dumnezeu pentru ţara lor, deşi ni se spun atîtea lucruri despre ei anume ca să ne facă să-i socotim barbari. Numai prin virtuţile fiecăruia dintre noi, prin virtuţile noastre ale tuturor poate fi apărată Franţa. La început am avut temeiuri să cred că Robert este şi el conştient de acest lucru. Părea că nu se poate împăca cu gîndul de-a nu se putea înrola printre primii, fiind încă în convalescenţă. Cîteva luni mai tîrziu l-a întrebat pe Marchant cum ar putea obţine un certificat medical care să-i dea posibilitatea să intre în cadrele active ale armatei ? De ce oare mi-a fost dat să aflu mai apoi că contingentul lui avea să fie chemat sub arme şi

că risca deci să fie vărsat din armata auxiliară în cea activă, dacă n-ar fi făcut la timp cererea prin care dobîndea dreptul de a alege el ; aşa a şi făcut, dînd dovadă de mult spirit de prevedere şi făcînd apel la toţi cei în măsură să-l sprijine. De ce oare scriu aici toate astea ? N-aş fi vrut să notez decît scena îngrozitoare care a avut loc între noi şi care a determinat hotărîrea mea. Dar cum să mă fac înţeleasă, dacă nu pomenesc mai întîi de faptul că Robert a trebuit să se înfăţişeze în faţa unei comisii de revizie ? A izbutit să obţină un certificat care atestă că este inapt pentru serviciul activ, suferind de „cefalee cronică în urma unui traumatism" şi, ca atare, a fost reformat. Atunci am vrut să plec pe front să lucrez la un spital. Primisem asigurarea că nu mi se vor refuza serviciile. Dar aveam nevoie de autorizaţia lui Robert. Mi-a refuzat-o categoric, vorbindu-mi foarte aspru, spunîndu-mi că nu vreau să plec pe front decît ca să-l jignesc pe el, să-i arăt cît de nevolnic este, să-l fac de rîs... A trebuit să renunţ, aşa că m-am mulţumit, în lipsă de altceva, să continui să lucrez la spitalul Lariboisière. Adeseori rămîneam şi nopţile acolo, aşa că nu mă întîlneam decît rar cu Robert. Într-o bună zi, spre marea mea mirare, l-am văzut în uniformă. Făcea parte dintr-un comitet de ajutor american, unde fusese primit datorită faptului că vorbeşte bine englezeşte. Avea ca atare dreptul să poarte haina militară, deşi nu mai făcea parte din cadrele armatei, şi nu pregeta să ia un aer marţial. Dar bietul Robert n-a avut noroc de data asta. Prea făcuse multe declaraţii patriotice ca să nu fie remarcat, aşa că fu trimis la Verdun. Cum nu putea da înapoi, fără a se face de ponină, Robert „crezu de datoria lui" să se

poarte vitejește. Nu trecu mult și i se conferi decorația Crucea de război [1]. Gustave, părinții mei și toți prietenii noștri îl priveau cu respect și admirație. Pînă și la Verdun, unde m-am dus să-l văd, la rugămintea lui, găsise sistemul să treacă drept erou. Cred că își pusese în gînd să rămînă la Verdun doar pînă în clipa cînd va fi decorat, ca apoi să se poată întoarce la căminele instituite de comitetul american. Avînd în vedere că se bucură de protecția unor oameni de vază, nu i-a fost prea greu să-și îndeplinească planul. Cînd l-am văzut sosind atît de curînd la Paris, n-am putut să-mi ascund mirarea, căci această întoarcere neașteptată nu se potrivea de fel cu mărețele cuvinte prin care, nu de mult, la Verdun, Robert afirmase că nu se va clinti din loc. Dar Robert îmi spuse că aflase din sursă sigură că războiul e pe sfîrșite și, în consecință, își dăduse seama că putea fi mai folositor la Paris, unde moralul oamenilor i se părea mai puțin ridicat ca pe front.

Asta s-a întîmplat acum două zile. Nu i-am spus nimic. De la penibila întrevedere pe care am relatat-o aici, accept totul fără să mai cîrtesc. Nu atît ceea ce face mă scîrbește, ci motivele pe care le invocă. Poate că a citit în ochii mei că-l disprețuiesc, căci l-am văzut că e gata să scoată ghearele. Decorația pe care a primit-o nu-i mai lasă nici o umbră de îndoială asupra calităților sale morale, dispensîndu-l totodată de a le dovedi. Eu n-am căpătat Crucea de război, așa că simt nevoia să dau la iveală calitățile pe care le posed, să le fac să strălucească în lumina faptelor, nu pentru a obține aprobarea celor-

[1] Cea mai înaltă decorație militară în timpul primului război mondial.

lalţi, ci numai aşa, de dragul lor. Femeia care a trăit întotdeauna „cu capul în nori", şi care a rămas mereu aşa, simte nevoia să se ancoreze în realitate... Robert se arăta foarte încîntat de faptul că a izbutit să scape atît de uşor din război. Văzînd că schiţez un zîmbet, a izbucnit :

— Parcă tu n-ai fi făcut la fel, dacă erai în locul meu ?

Nu, Robert, nu-ţi dau voie să spui asta, nu-ţi dau voie mai ales s-o gîndeşti. Nu i-am răspuns nimic, dar hotărîrea mea era luată. Chiar în seara aceea m-am dus la Marchant şi am stat de vorbă cu el. M-a încredinţat că va face el toate demersurile necesare. Mîine voi pleca, fără a spune nimănui, la Châtellerault. În acel spital, care se află în spatele frontului, nimeni nu va bănui că nu sînt în siguranţă. Asta şi doresc. Numai Geneviève ştie despre ce este vorba. Cum a putut oare bănui ce fel de bolnavi se află acolo ? Nu-mi pot da bine seama... M-a implorat să-i dau voie să vină cu mine şi să se angajeze şi ea ca infirmieră, dar nu pot îngădui ca la vîrsta ei să se expună la astfel de primejdii ; are toată viaţa în faţă. „Nu, Geneviève, acolo unde mă duc nu trebuie să mă urmezi", i-am spus, sărutînd-o pe frunte cu toată dragostea, ca şi cum mi-aş fi luat pentru întotdeauna rămas bun de la ea. Nici Geneviève, iubita mea Geneviève, nu se poate mulţumi cu aparenţe. Mi-e atît de dragă ! Pentru ea am scris rîndurile astea. Ei îi las acest caiet, de va fi să nu mă mai întorc...

Robert

Lui

Ernest Robert Curtius

Cuverville, 5 septembrie 1929.

Scumpe pricten,

În scrisoarea în care îmi vorbeai despre Şcoala Femeilor *îţi exprimai părerea de rău de a nu-l cunoaşte pe soţul „eroinei" mele decît prin intermediul jurnalului scris de ea.*

„— Cît ai dori, îmi spuneai, să poţi afla şi ce are de spus Robert cu privire la cele ce afirmă Éveline."

Această mică carte răspunde, poate, invitaţiei făcute. Este cu atît mai firesc să-ţi fie dedicată.

PARTEA ÎNTÎI

Stimate domn,

Deşi prima reacţie pe care mi-a provocat-o lectura cărţii dumneavoastră *Şcoala femeilor* a fost un sentiment de profundă indignare, ţin să vă spun că resentimentul meu nu se adresează dumneavoastră personal. Aţi găsit cu cale să daţi în vileag jurnalul intim al unei femei, care nu ar fi acceptat niciodată să-l scrie dacă ar fi bănuit ce se va întîmpla mai apoi cu el. Acum este la modă să se publice tot felul de confesiuni, de destăinuiri indiscrete, fără să se ţină seama de prejudiciile morale sau materiale pe care aceste indiscreţii le pot aduce supravieţuitorilor, fără să se aibă în vedere că ele ar putea constitui un exemplu cu totul nedorit. Fac apel la conştiinţa dumneavoastră (toţi avem o conştiinţă), care va decide dacă aveaţi sau nu dreptul de a înlesni apariţia unei cărţi atît de evident jignitoare pentru persoana de care se vorbeşte, girînd această carte, de vreme ce aţi semnat-o cu numele dumneavoastră, dacă aveaţi sau nu dreptul să revendicaţi meritul de-a fi scris-o şi drep-

tul de a... a trage foloase de pe urma ei. Îmi veți răspunde că ați procedat așa la rugămintea fiicei mele. Voi spune, mai jos, ceea ce gîndesc despre purtarea ei. Știu de altfel, chiar dumneavoastră ați afirmat acest lucru, că puneți mai mult preț pe părerile tinerilor decît pe cele ale părinților lor. Aveți desigur latitudinea de a o face, dar în cazul de față s-a văzut unde pot duce asemenea concepții, și unde am ajunge oare dacă ar exista mai mulți oameni ca dumneavoastră, lucru de care nădăjduiesc că vom fi, cu voia Domnului, cruțați ! Dar să nu mai vorbim despre asta.

Nu cred că veți fi foarte surprins cînd vă voi spune că nu sînt singurul care refuză să considere asemănător portretul omului trufaș, inconsecvent și neînsemnat, pe care soția mea mi l-a făcut. „Dezvinovățindu-te, mărturisești că ocara te-a lovit", a spus un filozof. Chiar dacă ar fi așa, țin să subliniez că numai eu aș ști asta, deoarece numele meu n-a fost niciodată pomenit. Am luat deci hotărîrea de a scrie aceste rînduri numai pentru ca cititorii dumneavoastră să înțeleagă că pun azi mîna pe condei nu din nevoia de a mă reabilita în ochii lor, ci numai din dorința ca adevărul și dreptatea să iasă la lumină.

E desigur mai ușor ca cineva să-și facă o părere ascultînd un singur martor, decît ascultînd mai mulți care au depus în contradictoriu. Mai ușor, dar prima părere poate fi considerată drept întemeiată ? Deoarece ați semnat *Școala femeilor*, propun acum să semnați și *Școala bărbaților ;* fac apel la demnitatea dumneavoastră profesională, cerîndu-vă să publicați în aceleași con-

diţii (prezentare, reclamă) această carte în care se resping în mod fundamental acuzaţiile aflate în prima.

Dar, înainte de a intra în subiect, aş dori să mă adresez oamenilor cinstiţi pentru a-i întreba ce părere au despre o fată care, de îndată ce maică-sa a închis pentru totdeauna ochii, se repede asupra hîrtiilor lăsate de ea şi şi le însuşeşte înainte ca soţul defunctei să fi putut lua cunoştinţă de conţinutul lor ? Aţi scris undeva, mi-aduc foarte bine aminte, că nu puteţi suferi „oamenii de treabă" şi nu mă îndoiesc că sînteţi încîntat recunoscînd influenţa doctrinei pe care o profesaţi constatînd că a inspirat anumite acţiuni cutezătoare. Gestul îndrăzneţ şi într-atît de neruşinat încît sfidează buna cuviinţă făcut de fiica mea este, socot, jalnicul rezultat al educaţiei „liberale" pe care soţia mea a considerat indicat să le-o dea celor doi copii ai noştri. Îmi recunosc vina de a-i fi cedat şi asupra acestui capitol, nevrînd să mă port despotic şi dorind să evit cu orice preţ discuţiile între noi. Trebuie să spun că astfel de discuţii au avut loc, şi că educaţia copiilor le-a prilejuit pe cele mai grave. Mă surprinde faptul că, în jurnalul ei, soţia mea nu pomeneşte nimic despre asta. Voi reveni.

Voi spune din capul locului că nu am intenţia să reiau punct cu punct şi să arăt în ce măsură fiecare din afirmaţiile făcute de soţia mea este inexactă. Nu voi întîrzia deci asupra anumitor insinuări, căci consider că ar fi mai prejos de mine să le iau în consideraţie. E vorba de cele care se referă la curajul meu patriotic, precum şi la întreaga mea atitudine din timpul războiului. Éveline nu pare să-şi fi dat seama că, întrebîndu-se dacă am meritat sau nu să fiu citat pe ordin de zi, pune implicit

în discuție onorabilitatea și competența șefilor mei. Nu știu să fi rostit vreodată cu privire la acest subiect frazele pe care mi le atribuie în jurnalul ei. În mod foarte sincer, nu-mi vine să cred. Și chiar dacă le-am rostit, sînt sigur că au fost spuse pe alt ton și cu totul alte intenții decît acelea cu care le încarcă interpretarea ei răuvoitoare. În orice caz, nu-mi amintesc de discuția pe care-o relatează Éveline. Și nu vreau ca, la rîndul meu, s-o acuz de-a fi denaturat cu bună știință imaginea pe care-o zugrăvește. (De altfel, n-o acuz de nimic.) Cred însă că în cazul cînd ai anumite idei preconcepute împotriva cuiva (englezii spun atît de bine : *prejudice)* ești sincer convins că persoana respectivă spune într-adevăr ceea ce te aștepți să spună și reții astfel unele cuvinte cărora nici măcar nu mai trebuie să-ți dai ulterior osteneala de-a le găsi alt sens.

Mi-aduc, în schimb, foarte bine aminte că o simțeam pe Éveline într-o stare de spirit în care orice vorbă spusă de mine era pe dată răstălmăcită în adîncul sufletului ei. Din gura mea orice cuvînt i se părea minciună. Dar, precum spuneam, n-am intenția să mă apăr. Vreau numai să povestesc, la rîndul meu, ce-mi amintesc din viața pe care am dus-o împreună cu Éveline. Voi vorbi mai ales de acei douăzeci de ani pe care jurnalul ei îi trece sub tăcere. Știu că-mi revine o sarcină grea, căci chiar acum cînd scriu aceste rînduri mă simt mereu pîndit din spate de un cititor gata să vîneze orice cuvînt care să dea în vileag „fățărnicia", „duplicitatea" mea etc. (acestea sînt cuvintele folosite de critici). Sînt totuși pe deplin conștient că, dacă voi scrie cu prea mare luare-aminte, risc să falsific contururile și să cad astfel

în capcană, creionînd un personaj „construit", adică să fac exact lucrul pe care mă străduiesc să-l evit, dificultate care nu este dintre cele ce pot fi nesocotite. Mi se pare că nu voi izbuti s-o învinge decît uitînd că există... şi să las ca atare condeiul să-mi alerge în voie. Voi scrie deci silindu-mă să iau totul de la capăt, străduindu-mă să nu ţin seama de spusele Évelinei sau de părerile celor ce le-au citit. N-am oare şi eu dreptul să nădăjduiesc că publicul va primi rîndurile mele ca pe ale ei ; vreau să spun : dreptul de-a fi citit fără idei preconcepute ?

Trebuie să mărturisesc că mai există ceva care mă înfrînează. Criticii care au vorbit despre *Şcoala femeilor* au lăudat care mai de care stilul soţiei mele. N-am bănuit niciodată că Éveline ştia să scrie atît de frumos. De altfel, nici n-am avut ocazia să-mi dau seama, căci, fiind mereu împreună, n-avea de ce să-mi scrie. Suprem elogiu : unii au lansat chiar ideea că jurnalul fusese scris chiar de dumneavoastră, domnule Gide, de dumneavoastră care... [1] Fără îndoială că paginile ce urmează nu pot năzui să inducă publicul în eroare, precum au făcut celelalte. Dacă în tinereţe am avut oarecare aspiraţii literare, ele au fost de multă vreme date uitării. Şi fiindcă veni vorba, aţi putea oare să-mi explicaţi de ce toţi criticii (cel puţin toţi cei pe care i-am citit eu) mă caracterizează drept un poet ratat ? Ţin să spun că n-am compus niciodată versuri (în afară de cele cîteva sonete pe care m-am chinuit să le ticluiesc, de voie, de nevoie, în ultimele clase de liceu) şi că nici măcar n-am dorit vreodată să scriu poezii. E oare vina mea că Éveline m-a crezut mai înzestrat de-

[1] Urmează trei rînduri care au fost tăiate (nota autorului).

cît eram şi poate oare cineva să fie tras la răspundere că nu este Racine sau Pindar, pur şi simplu fiindcă unei tinere îndrăgostite i s-a năzărit astfel ?... Aş dori să insist puţin asupra acestei idei, căci socot că aci îşi află obîrşia multe din gravele neînţelegeri ce se ivesc atît între prieteni, cît şi între îndrăgostiţi. Răul constă, după mine, în faptul de a nu-l vedea de la început pe celălalt aşa cum este el într-adevăr, ci de a făuri din fiinţa iubită un idol, cerîndu-i mai apoi socoteală că nu seamănă cu imaginea plăsmuită, ca şi cum acela s-ar fi făcut vinovat de ceva. De altfel, la început, nici eu n-o vedeam pe Éveline aşa cum era de fapt. Dar cum era oare ? Nici ea nu ştia prea bine. Éveline era fiinţa pe care-o iubeam. Şi, atîta vreme cît şi ea m-a iubit, s-a străduit să semene cu idolul pe care mi-l făurisem eu şi să se împodobească cu toate virtuţile pe care eu i le atribuiam şi pe care ea le ştia menite a-mi fi pe plac. Cît timp m-a iubit nu era de loc preocupată de-a se cunoaşte pe sine ; nu dorea decît să devină una cu mine... Dar abordăm aici, cred, o problemă de ordin general, o problemă dintre cele mai grave. Pentru a încerca s-o elucidez, voi scrie paginile care urmează. Aş dori însă să explic mai întîi cum eram eu înainte de-a o întîlni pe Éveline. Desigur că astfel se va înţelege mai uşor ce a însemnat Éveline pentru mine.

N-am avut parte de-o copilărie prea fericită. Tatăl meu era proprietarul unui magazin de fierărie situat pe una din străzile principale din Perpignan. Nu aveam decît doisprezece ani cînd a murit. Prăvălia i-a revenit

maică-mi, care nu se pricepea deloc la negustorie. Am impresia că un vînzător, mai vechi în magazin, o cam trăgea pe sfoară. Sora mea, cu doi ani mai mică decît mine, era foarte plăpîndă şi s-a stins şi ea numai la cîţiva ani după tata. Am trăit multă vreme numai în preajma acestor două femei, fără să leg prietenii cu băieţii de vîrsta mea, care mi se păreau brutali şi vulgari, fără să am nici o altă distracţie decît aceea de a merge în fiecare duminică, întovărăşit de mama şi de sora mea, să prînzim la o mătuşă bătrînă care nu se măritase niciodată. Locuia într-un conac destul de încăpător, la trei kilometri de Perpignan. Soră-mea şi cu mine ne jucam cu droaia de cîini şi de pisici din curtea conacului şi ne duceam să pescuim peştişorii roşii ce se aflau într-un bazin oval la capătul grădinii. Eram întotdeauna supravegheaţi de mama şi de mătuşa mea. Momeam peştişorii cu miez de pîine, căci ne era scîrbă de viermi şi nici nu voiam să ne murdărim pe mîini; din cauza asta ne întorceam întotdeauna cu mîna goală. Totuşi nu ne dam bătuţi, şi în fiecare duminică plecam din nou la pescuit, şi nu lăsam undiţa din mînă pînă ce nu ne chema să luăm gustarea de după-masă. Pe urmă, pînă ce sosea ora plecării, jucam cu toţii loton. Aceeaşi trăsură care ne aducea dimineaţa, venea să ne ia seara. Soseam la Perpignan înainte de cină.

Mătuşa mea a murit în acelaşi an cu soră-mea, lăsîndu-ne o avere mult mai mare decît am fi putut crede. Datorită acestor bani, maică-mea îşi putu permite să se retragă din comerţ, vînzînd prăvălia, şi să ducă o viaţă mai liniştită. Cît despre mine, aceşti bani mi-au dat posibilitatea să-mi continui studiile.

Eram un elev destul de bun. De ce oare nu îndrăznesc să spun „foarte bun" ? Poate fiindcă nu mai este astăzi la modă să se vorbească despre silința pe care și-o dă un elev, ci numai despre talentele cu care a fost înzestrat. Eram grozav de silitor ; de cînd mă știu m-a stăpînit mai cu seamă ideea de a-mi îndeplini datoria. Poate și fiindcă țineam atît de mult la mama și voiam s-o cruț de orice neajuns. Dacă n-am fi moștenit averea mătușii mele, n-aș fi putut urma cursurile liceale decît fiind, așa cum și eram, bursier. Viața pe care-o duceam era atît de monotonă și de searbădă încît aș trece bucuros sub tăcere aceşti ani. Dacă vorbesc despre această perioadă, o fac numai pentru a evoca blînda figură a mamei și cea deopotrivă de blîndă a surorii mele, care-mi străjuiau orizontul inimii. Amîndouă erau foarte cucernice. Sentimentele religioase pe care le nutream și eu făceau parte, așa mi se părea, din dragostea pe care-o aveam față de ele. Duminicile, înainte de a sosi trăsura care ne ducea la conac, mergeam toți trei la biserică. Ascultam foarte recules predicile și sfaturile abatelui X..., care se ocupa îndeaproape de familia noastră, și aveam grijă ca în sufletul și mintea mea să nu se strecoare nici un sentiment și nici un gînd pe care să nu fiu oricînd gata să-l mărturisesc preotului, știind că nu-l va socoti păcătos.

Sora mea era în vîrstă de șaisprezece ani cînd ne-a părăsit. Eu aveam atunci optsprezece. Terminasem studiile secundare și moștenirea lăsată de mătușa mea mi-ar fi îngăduit să urmez cursurile Universității din Paris. Dar gîndul că mama ar rămîne cu totul singură, dacă m-aș fi dus atît de departe, m-a hotărît să mă în-

scriu la Universitatea din Toulouse. Fiind aproape de Perpignan, mă puteam întoarce foarte des acasă. În perioada în care mi-am pregătit primele examene de drept, am avut destul de mult timp liber, pe care nu l-am folosit decît mergînd la Perpignan s-o văd pe mama. Citeam foarte mult pe vremea aceea, dar puteam citi şi acasă, alături de ea. De la moartea mătuşii mele, mama nu se mai ducea nicăieri, nu mai vedea pe nimeni. Numai pe mine mă mai avea. Imaginea surorii mele era mereu vie pentru amîndoi. O purtam mereu în suflet şi cred că această amintire, precum şi sfaturile pe care mi le dăduse abatele X..., m-au făcut să privesc cu silă plăcerile frivole după care erau ahtiaţi colegii mei. Toulouse este un oraş mărişor, aşa că poate oferi unor tineri desfrînaţi destule ocazii de a păcătui. Mă ridic şi astăzi, aşa cum am făcut şi altă dată, împotriva acelor teorii moderne care tind să minimalizeze virtutea, pretinzînd că singurele dorinţi cărora omul li se împotriveşte sînt cele care nu-l mînă de ajuns de puternic... Cred că omul, slab din fire, are veşnic nevoie de ajutorul Bisericii pentru a nu cădea în ispită. Ei i-am cerut ajutor şi de aceea nici nu m-am fălit vreodată că putusem să nu mă abat din calea cea dreaptă. De mă îmbia inima spre ceva sau spre cineva, mă ştiam înfrîna, ferindu-mă să mă leg de oameni destrăbălaţi şi neîngăduindu-mi să citesc cărţi licenţioase. Nici n-aş fi abordat acest subiect dacă n-aş fi socotit că e neapărată nevoie să spun toate astea pentru a-i face pe cititori să înţeleagă ce a însemnat pentru mine domnişoara X... de îndată ce am întîlnit-o. O aşteptam.

Imi dau azi foarte bine seama de primejdiile pe care le comportă o asemenea aşteptare. Un tînăr care, cu ajutorul Celui de sus, rămăsese atît de curat precum eram eu atunci şi care concentrează dintr-o dată asupra unei singure femei toate aspiraţiile ce se aflau de atîta timp în stare latentă în sufletul său, riscă să idealizeze excesiv fiinţa pe care a ales-o. Dar nu este oare tocmai acesta caracterul propriu dragostei ? De altfel, Éveline merita dragostea sfîntă care a încolţit în sufletul meu de îndată ce am văzut-o şi m-am bucurat în sinea mea că pînă atunci nu-mi irosisem sentimentele şi că-i puteam oferi o inimă cu totul neîntinată.

După ce mi-am luat destul de strălucit examenele, am plecat din Toulouse, oraş care nu mai putea satisface curiozitatea mea intelectuală. Am scris aici că încă din cea mai fragedă copilărie am fost stăpînit de ideea de a-mi îndeplini datoria. Dar cu vremea am început să-mi dau seama că, dacă aveam datorii faţă de mama, aveam datorii tot atît de sfinte şi faţă de ţara mea şi ca atare faţă de mine însumi, deoarece nu aveam alt gînd decît acela de a-mi sluji patria cît puteam mai bine. Fiind la adăpost de griji materiale, eram liber să-mi folosesc timpul după cum credeam de cuviinţă. Mă atrăgeau mai ales pictura şi literatura, dar n-am socotit că am vreun talent deosebit, sau cel puţin vreunul care să mă solicite exclusiv, aşa că am renunţat la cariera de pictor sau de romancier. Mi s-a părut că misiunea mea pe acest pămînt constă cu precădere în a pune în lumină talentele celorlalţi şi de a contribui la izbînda unor idei de a căror valoare să mă fi convins în prealabil. Se vor găsi desigur destui înfumuraţi azi care să zîmbească dis-

prețuitor văzînd ce rol modest mi-am atribuit. N-au decît ! De îndată ce mi-am făcut armata, la artilerie, am încercat să aflu care este rostul meu pe lume. Am cercetat deci de ce anume avea nevoie Franța în mod special și am început să iau contact la Paris cu toți cei care erau în măsură să mă lămurească, precum și cu toți cei pe care-i știam însuflețiți de același zel, cu toți cei care nu se puteau împăca, aidoma mie, cu nepăsarea, inconștiența și dezordinea, rele din cauza cărora lîncezea țara.

Mai tîrziu, socrul meu s-a arătat mirat că nu mă „lansasem" (acesta a fost cuvîntul pe care l-a folosit) în politică, domeniu în care era sigur că aș fi făcut carieră. Regretele pe care le-a exprimat în această privință îi fac cu atît mai multă cinste cu cît nu aveam de loc aceleași opinii. Socru-meu socotea că situația generală, departe de a fi perfectă, trebuia totuși acceptată ca atare și se împăca cu ea întocmai ca Philinte [1]. Dimpotrivă, eu credeam, și așa cred și acum, că primul pas spre mai bine constă din examinarea situației politice, de care depind toate celelalte, examinare întreprinsă în vederea unor eventuale și necesare schimbări. Ce era oare mai firesc decît să mă străduiesc ca, analizînd situația țării mele, să țin seama de aceleași precepte care-mi călăuzeau pașii, precepte a căror eficacitate avusesem prilejul s-o constat.

Viața politică era, după părerea mea, prea supusă clipei. M-ar fi silit ca atare să fac unele compromisuri care m-ar fi obligat să mă abat din drumul drept. Dar am pornit să scriu nu ca să mă justific, ci numai pentru a-mi povesti viața.

[1] Personaj din piesa *Mizantropul* de Molière.

Pe vremea aceea frecventam mulţi scriitori şi artişti. Am dovedit tărie de caracter rezistînd tentaţiei de a scrie sau de a picta, deşi mă trăgea inima şi deşi nu puţini erau cei ce mă sfătuiau să încerc. Faptul că renunţasem la o carieră artistică îmi dădea posibilitatea să judec cu nepărtinire operele contemporanilor mei şi să ajut artiştii nu numai dîndu-le sfaturi (care, îndeobşte sînt nesocotite tocmai de cei ce ar avea mai multă nevoie să le ia în consideraţie), ci şi prin anumite subvenţii, pe care izbuteam să le obţin graţie relaţiilor mele în lumea politică. Nu mai pomenesc de ajutoarele băneşti pe care le-am dat eu însumi, adeseori, atunci cînd eram sigur că artistul respectiv, primind aceste subsidii, nu se va lăsa pe tînjală.

Toţi cei care au întreprins cercetări hotărîţi fiind să examineze în adîncime situaţia ţării noastre au putut constata că elementul de bază, omul, este de bună calitate, dar că ceea ce ne lipseşte este metoda de a valorifica această resursă, adică tocmai acea calitate de care dau din plin dovadă vecinii noştri de peste Rin. Omul are nevoie să fie călăuzit, înregimentat, ţinut în frîu. Unde-aş fi ajuns eu însumi dacă n-aş fi luat ca îndreptar anumite idei superioare şi anumite principii de care prea mulţi astăzi caută să se scuture.

Pentru a arăta ce fel de activitate duceam pe atunci, voi da un exemplu, care mi se pare grăitor, deoarece rezultatele au fost evidente şi în general foarte lăudate.

Constatasem că adesea cărţile cele mai bune nu ajung să fie citite de cei în măsură să le aprecieze, fiindcă autorii acestor cărţi n-au prea mult simţ practic ; dimpotrivă, un mare număr de cititori bine intenţionaţi, dar

care nu ştiu ce să aleagă, trec pe lîngă cărţile ce conţin adevărata hrană spirituală şi-şi potolesc setea citind unele volume foarte puţin recomandabile, pe care o reclamă abil făcută a ştiut, la momentul oportun, să-i îmbie să le cumpere. M-am considerat în măsură de a aduce reale servicii pe de o parte publicului cititor şi pe de alta autorilor şi editorilor. Am discutat cu aceştia din urmă un proiect de al meu, arătîndu-le care sînt avantajele ce decurg pentru ei, proiect care a fost imediat adoptat. Făcînd apel la oamenii cei mai luminaţi, am instituit un juriu care avea rolul să indice periodic cărţile care meritau să fie recomandate celor ce se arătau dispuşi să se bizuie pe alegerea făcută de un juriu atît de bine alcătuit. Francezul îşi iese atît de greu din obiceiurile lui, este atît de sigur de gustul său personal şi se lasă atît de uşor influenţat de moda zilei, încît am avut mult de furcă pînă ce am izbutit să conving cititorii să se lase îndrumaţi de autorităţi competente. După multe demersuri, am izbutit într-un tîrziu să recrutez un număr considerabil de abonaţi, datorită cărora am putut asigura succesul unor cărţi, fapt care mi-a permis totodată să pun pe roate societatea pe care-o întemeiasem. Prin procedeul menţionat, publicul de elită era cruţat de a veni în contact cu acele cărţi mediocre sau pernicioase, pe care juriul meu — se înţelege de la sine — nu le indica niciodată. Ţin să subliniez că un cititor care se hrăneşte cu opere de valoare nu mai are dorinţa de a gusta din literatura de proastă calitate. Serviciile pe care le aduceam nu erau, din păcate, apreciate de soţia mea. De cîte ori se întrunea juriul, Éveline îmi cerea pe-un ton ironic să-i spun nu titlurile cărţilor reţinute, ci ce feluri de mîncare

se serviseră la masa dinaintea consfătuirii, masă dintre cele mai alese, de ce n-aş recunoaşte-o. Banchetul era oferit de editori pentru membrii juriului, al căror invitat eram.

Cînd îi aduceam la cunoştinţă titlurile cărţilor asupra cărora se oprise juriul, Éveline îmi spunea că nu doreşte să le citească, sau că le citise mai înainte. Felul din ce în ce mai independent în care judeca îmi arăta limpede în ce măsură scădea dragostea ei pentru mine. Şi cu aceasta am ajuns la punctul crucial al problemei.

N-am de gînd să scriu un jurnal. Evenimentele pe care le înmănunchez aici s-au desfăşurat în decursul multor ani. Nu pot să spun cu precizie cînd anume am început să observ o oarecare tendinţă spre răzvrătire în felul de a fi al Évelinei, tendinţă pe care, în pofida dragostei pe care i-o purtam, mă vedeam nevoit s-o condamn. Faptul de a te răzvrăti este reprobabil în sine şi, ca atare, cu atît mai reprobabil — socot — cînd este vorba de-o femeie. În timpul primilor ani de căsnicie, şi mai ales în timpul logodnei, Éveline îşi însuşea, fără să stea o clipă pe gînduri, toate părerile şi ideile mele, cu atîta înflăcărare şi atît de firesc încît nimănui nu i-ar fi putut trece prin minte că aceste idei nu fuseseră din capul locului ale ei. În ce priveşte gusturile ei în materie de literatură sau pictură, se poate spune cu drept cuvînt că au început să se formeze numai după ce m-a întîlnit pe mine, căci părinţii ei nu se pricepeau mai de loc în aceste domenii. Înţelegerea dintre noi era deci desăvîrşită. N-am înţeles ce a putut s-o tulbure decît mult mai tîrziu, prea tîrziu, atunci cînd nu mai era nimic de făcut.

În ciuda opiniilor „avansate" pe care nu se jenau să le profeseze în faţa tuturor, am continuat să primesc în casă şi după ce m-am căsătorit pe doi dintre prietenii mei, doctorul Marchant şi pictorul Burgweilsdorf. Îi preţuiam pe amîndoi, pe pictor pentru marele său talent de care numai eu îmi dădeam seama pe atunci, iar pe Marchant pentru pregătirea sa, fiindu-i în acelaşi timp îndatorat pentru unele servicii pe care mi le făcuse. Nu cred în generaţie spontanee, mai ales dacă este vorba de un fenomen ce se petrece în mintea unei femei. Poţi să fii sigur, cînd vezi încolţind într-o minte femeiască vreo idee, că sămînţa a fost aruncată de altcineva. Sînt gata să-mi recunosc vina. N-ar fi trebuit să deschid uşa acestor oameni ce trăiau fără frica lui Dumnezeu, oricît de mari le-ar fi fost talentele sau ştiinţa, n-ar fi trebuit să le îngădui să vorbească mai ales atunci cînd era şi Éveline de faţă. Soţia mea nu se sfieşte să sublinieze în jurnalul ei cîtă importanţă acorda părerilor pe care le exprimau ei. Dat fiind că fuseseră mai înainte prietenii mei, am avut la început naivitatea să mă bucur văzînd că sînt pe placul Évelinei. Consider că este mai prejos de mine să fiu gelos şi, la drept vorbind, soţia mea nu mi-a dat niciodată, slavă Domnului, nici cel mai mic prilej. Nu e mai puţin adevărat că simplul fapt de a asculta cu vădit interes părerile lui Marchant sau ale pictorului, la atît de scurt timp după nuntă, ar fi trebuit să-mi dea de gîndit. Cam tot atunci Éveline a încetat să-şi plece urechea la vorbele pe care i le spunea abatele Bredel, vorbe care ar fi putut restabili un oarecare echilibru, dacă ar fi fost puse în balanţă cu cele rostite de ceilalţi. Primele discuţii care au avut loc între noi datează din

acea epocă. Cum, pe de altă parte, Éveline citea foarte mult şi, nesocotind sfaturile mele, alegea cu precădere tocmai acele cărţi menite să o facă să se avînte cu şi mai mare îndrăzneală pe calea pe care-o apucase, adeseori nu pregeta să mă înfrunte.

Educaţia copiilor noştri era subiectul celor mai multe dintre discuţii.

Am avut deseori ocazia să-mi dau seama de ravagiile pe care le provoacă în unele căsnicii faptul că unul din soţi devine liber-cugetător. În majoritatea cazurilor soţul este cel care se leapădă de credinţa strămoşească şi, din acea clipă, alunecă pe panta desfrîului. Sînt de părere că primejdia este cu atît mai mare cînd nu soţul, ci soţia se emancipează de tutela Bisericii, căci femeii îi revine în primul rînd sarcina de a păstra tradiţia. Lucrurile devin încă şi mai grave atunci cînd sînt şi copii la mijloc. Am încercat, dar în zadar, s-o fac pe Éveline să înţeleagă lucrurile astea. Am rugat-o îndeosebi să cugete asupra responsabilităţii pe care, procedînd astfel, şi-o asuma faţă de fiica noastră. Din fericire, numai de Geneviève era vorba, căci, din mila Domnului, mi-a fost dat să am bucuria de a-l vedea pe Gustave ascultînd mai degrabă de mine decît de maică-sa. Fata însă, mult mai dornică de învăţătură decît fratele ei şi avînd o minte mai iscoditoare decît şade bine unei femei, era făcută s-o urmeze pe maică-sa pe cărările alunecoase ce duc spre necredinţă. Invocînd pretextul că Geneviève se pregăteşte pentru examene, soţia mea nu numai că o lăsa, dar o şi încuraja să citească cărţi socotite primejdioase de abatele Bredel şi împotriva cărora mă ridicam şi eu, manifestîndu-mi astfel dezaprobarea faţă de instrucţiunea ce se dă

azi fetelor şi de care cel mai adesea n-au nici o nevoie. Socot că mintea femeii nu e făcută pentru o asemenea hrană, deoarece ea nu produce în mod natural antidotul necesar pentru ca această otravă să fie neutralizată. Glasul meu a răsunat însă în pustiu şi pînă la urmă m-am dat bătut, mai ales din dorinţa de a păstra cît de cît în căminul nostru o bună învoire, şi aşa grav ameninţată. Rezultatele educaţiei pe care soţia mea a socotit cu cale s-o dea copiilor noştri au justificat, din nefericire, pe deplin temerile mele. Dar deoarece Geneviève a săvîrşit fapte cu totul reprobabile numai după moartea soţiei mele, nu este cazul să le menţionez aici şi, de altfel, mi-ar veni foarte greu să vorbesc despre acest subiect.

Am mai spus-o, dar ţin s-o repet, socot că misiunea femeii, atît în sînul familiei, cît şi în cadrul întregii civilizaţii, este şi trebuie să fie aceea de a păstra tradiţia. Şi numai în clipa cînd femeia devine pe deplin conştientă de misiunea ei, numai atunci bărbatul, descătuşat de această grijă, poate să permită gîndirii sale să se avînte. De nenumărate ori mi-am dat seama că Éveline, situîndu-se pe poziţia de care am amintit, stăvilea de fapt evoluţia concepţiilor sale, silindu-mă să exercit în căsnicia noastră o funcţie care ar fi trebuit să-i revină ei. Pe de altă parte, îi sînt recunoscător ca un bun creştin de-a mă fi determinat, prin purtarea ei, să-mi îndeplinesc cu şi mai multă strictețe îndatoririle de creştin şi de cetăţean, întărindu-mă în credinţa strămoşească. Şi de aceea, martor mi-e Dumnezeu, care vede şi ştie toate, o iert.

Abordez aici un subiect extrem de delicat, dar pe care îl consider de-o importanţă atît de mare încît nădăjdu-

iesc că voi fi iertat că am stăruit asupra lui. Acea curăţenie, acea virginitate, atît trupească cît şi sufletească, pe care orice bărbat care se respectă doreşte s-o afle în aleasa inimii lui, erau calităţile pe care le întruchipa Éveline, fermecîndu-mă. Puteam oare bănui, Éveline ea însăşi putea oare să-şi dea seama de ceea ce zăcea într-adevăr în sufletul ei, de cît avea să se dovedească de îndărătnică în clipa cînd dragostea nu avea să-i mai fie unicul gînd ? Caracterul specific al dragostei este de-a ne face să devenim orbi atît în ceea ce ne priveşte, cît şi faţă de defectele pe care le are fiinţa iubită. Admiram felul de a fi supus al Évelinei, socotindu-l la început (şi aşa credea şi ea pe-atunci) drept o calitate înnăscută, cînd de fapt Éveline nu se arăta ascultătoare decît fiindcă era îndrăgostită. De altfel, nici nu-i ceream să dea altă dovadă de supunere decît aceea de a accepta normele pe care le impusesem eu însumi felului meu de a gîndi. Dar Éveline încetă curînd să aspire la acea „obedienţă spirituală" despre care monseniorul de La Serre spunea mai deunăzi că este o izbîndă mai grea decît cea pe care-o obţii înfrînîndu-ţi pornirile trupeşti, adăugînd, pe drept cuvînt : „Nu te poţi numi creştin fără să dai dovadă de această obedienţă" [1], Éveline încetă, aşa cum am spus, să aspire la această supunere intelectuală ce se cere oricărui bun catolic, ba mai mult încă, începu să susţină sus şi tare că are destulă minte pentru a putea hotărî singură ce trebuie să facă şi ce nu, fără să-şi mai întrebe duhovnicul. În acelaşi timp, tendinţa ei de a cîrti mereu, tendinţă ce pînă atunci zăcuse ascunsă în adîncul sufletului ei, începu să se manifeste prin examinarea critică a

[1] *Études*, 20 iulie 1929 (n. a.).

principiilor ce-mi călăuzeau viața, ceea ce de fapt însemna că le pune la îndoială. Într-o bună zi, mi-a explicat că ea și cu mine nu aveam pesemne aceeași concepție despre Adevăr, căci în vreme ce eu continuam să cred într-un adevăr de ordin divin, în afară de noi, revelat și transmis oamenilor prin voia lui Dumnezeu, întrucît o privea, ea nu mai putea lua drept bune decît acele adevăruri pe care putea să le verifice ea însăși. Éveline n-a dat înapoi nici în fața argumentelor mele, căci i-am spus că, socotind cu putință existența unui adevăr particular, ajungi la individualism, concepție ce deschide drumul anarhiei.

— Dragul meu, numai ție ți se putea întîmpla una ca asta, iată-te însurat cu o anarhistă ! mi-a spus ea surîzînd ; îi venea să glumească cînd erau în joc asemenea lucruri !

N-aș fi zis, poate, nimic, dacă Éveline și-ar fi păstrat părerile pentru sine ! Dar soția mea simțea parcă o aprigă dorință de a semăna sămînța cea rea în mințile copiilor noștri și mai ales în cea a Genevièvei, căci fata ciulea întotdeauna urechile cînd o auzea pe maică-sa vorbind așa, necăutînd, de altfel, în materiile de studiu decît imbolduri spre libera cugetare.

Aceste idei nimicitoare, care-și croiesc încetul cu încetul drumul în mințile necoapte și insuficient lămurite, așa cum era mintea soției mele pe atunci, seamănă, după părerea mea, cu acele termite care în țările tropicale macină și surpă cu o surprinzătoare rapiditate scheletul oricărei clădiri. Văzuți din afară, stîlpii de susținere par să fie tot stîlpi, dar pe dinăuntru sînt mîncați. Nimic nu te

face să crezi că se vor prăbuşi curînd. Şi totuşi, înainte ca cineva să bage de seamă ce se întîmplă, întreaga clădire se prăbuşeşte dintr-o dată.

Pe ce temelie şubredă se înălţase dragostea mea! Dacă mi-aş fi dat seama la timp, aş fi putut lua unele măsuri pentru a stăvili răul, cerîndu-i soţiei mele să-mi dea mai multă ascultare, interzicîndu-i să citească anumite cărţi, de a căror insidioasă influenţă mi-aş fi dat mai bine seama, dacă le-aş fi citit mai înainte ca Éveline să le deschidă. Am socotit însă întotdeauna că cel mai bun mijloc de a nu cădea în păcat este de a fugi de el. Din nefericire, Éveline nu era de aceeaşi părere, căci dorea să ştie tot, pentru ca astfel să poată hotărî ea însăşi ce este bine şi ce este rău. Mă căiesc amarnic de-a mă fi arătat atunci atît de slab. Desigur că nu m-am putut hotărî să fac acel act de autoritate maritală — deşi fusesem sfătuit în acest sens şi de abatele Bredel care considera că orice soţ drept credincios are această datorie — tocmai fiindcă fusesem de prea multă vreme obişnuit să mă supun legilor scrise şi nescrise, şi mai ales învăţăturii propovăduite de Biserică. Fără îndoială că, dacă aş fi ştiut atunci să-mi impun voinţa, aş fi împiedicat-o pe Éveline să alunece pe panta rătăcirilor. Nu am înţeles că acel act de autoritate era necesar decît în momentul în care mi-am dat seama că nu-şi mai avea rostul, cînd orice aş fi spus s-ar fi izbit de îndărătnica necredinţă a Évelinei. Într-o seară îi citeam soţiei mele, deoarece pe atunci nu pierdusem încă nădejdea ca, prin paginile pe care-o sileam să le asculte, să pot stăvili efectele nefaste produse de cărţile pe care, din slăbi-

ciune, nu îndrăznisem să i le interzic. Citeam deci cu voce tare din volumul de opere postume ale contelui Joseph de Maistre frumoasa notă biografică scrisă de fiul său. Éveline nu se simţise tocmai bine şi stătuse în pat cîteva zile. Începuse să se scoale din pat, dar nu ieşea încă din odaie. Stătea întinsă pe sofa şi aceeaşi lampă lumina şi cartea din mîinile mele, şi scutecul pe care-l broda Éveline, căci aşteptam venirea pe lume al celui de-al doilea copil, a lui Gustave. Ceea ce povestesc se întîmpla în 1899. Geneviève avea pe atunci doi ani. Éveline născuse uşor primul copil. Cea de a doua sarcină se dovedea a fi mai grea. Éveline se simţea peste seamă de obosită. Analizele dovediseră că suferea de-o uşoară albuminurie şi fără îndoială că din această cauză era atît de buhăită la faţă şi atît de schimbată.

— Cum poţi să mai iubeşti o urîţenie ca mine ? mă tot întreba Éveline.

Îi răspundeam pe dată că în ochi i se oglindea sufletul, care el nu se putea schimba. Dar în sinea mea eram nevoit să recunosc că privirea ei nu mai era aceeaşi şi că sufletul ei nu-i mai semăna cu cel cunoscut mie. Încercam să caut încă dragoste în inima ei, dar nu mă izbeam decît de-o împotrivire cînd surdă, cînd făţişă, de care mă străduiam să nu ţin seamă. În acea seară însă am fost silit să iau act, căci s-a manifestat într-un fel pe cît de neprevăzut pe-atît de neplăcut. Citeam tocmai un pasaj deosebit de emoţionant din cartea amintită, cînd Éveline, lăsînd să-i scape scutecul pe care-l broda, îşi duse batista la gură şi-şi ascunse faţa în ea. Rîdea. Am pus pe masă cartea şi mi-am pironit privirile asupra ei.

— Iartă-mă, spuse ea, m-am străduit să nu izbucnesc în rîs, dar mi-a fost peste poate...

Era scuturată toată de hohote de rîs, pe care, se vedea bine, nu era în stare să le oprească.

— Nu văd ce poate fi caraghios în... am început să-i spun pe-un ton cît se poate de calm, din care nu lipsea însă o nuanţă de mirare şi de severitate.

Éveline nu m-a lăsat să termin.

— Nu e nimic caraghios în ceea ce citeşti. Dimpotrivă. Dar aerul pătruns cu care citeşti...

Trebuie să transcriu aici fraza care a declanşat ilaritatea intempestivă a soţiei mele :

„În toată perioada pe care tînărul Joseph de Maistre o petrecu la Torino pentru a urma cursurile Facultăţii de drept, nu şi-a îngăduit niciodată să citească o carte fără să fi scris mai înainte părinţilor săi, ce se aflau la Chambéry, pentru a le cere aprobarea".

— Văd bine că ai vrea grozav să mă faci să consider admirabil acest pasaj.

— Şi văd că nu izbutesc de fel, spusei, mai mult dezamăgit decît supărat. Deci, tu eşti de părere că acest pasaj e ridicol.

— De-un ridicol fără margini.

Éveline nu mai rîdea şi mă privea la rîndul ei cu gravitate, aproape cu tristeţe ; şi atunci eu am fost cel care mi-am întors privirea de teama de-a nu descoperi în ochii ei sentimente pe care nu le-aş fi putut aproba. Am vrut să-i arăt că nu am luat în nume de rău cuvintele spuse de ea, ştiind că trebuie să dai dovadă de oarecare

iscusință cînd ai de-a face cu femeile și că, dacă le ceri prea mult, riști să pierzi totul.

— Contele de Maistre ne pune sub ochi ceea ce s-ar putea numi un caz-limită. Tocmai în asta constă de altminteri importanța și măreția lui. Admir intransigența acestui personaj, care se deosebește fundamental de toți ceilalți oameni, mereu gata să facă orice concesie. Prea mulți sînt cei care se resemnează lesne, privind cu nepăsare disoluția moravurilor, ceea ce înseamnă de fapt că și ei contribuie la aceasta. Dar recunosc că nu se poate cere ca și alții să aspire a dobîndi virtuțiile la care năzuiești tu.

— În orice caz, ai vorbit foarte frumos, spuse Éveline rîzînd din nou, dar de data asta sincer și prietenos.

Multă vreme nu mai avea să-mi fie dat să aud acest rîs ce mă fermecase odinioară prin puritatea lui, căci pînă și rîsul Évelinei avea să se încarce cu o notă de ironie și cu o notă pe care mult timp am refuzat s-o consider drept ceea ce era într-adevăr, o notă de dispreț, căci încercam mereu să mă conving că nu era vorba decît de un sentiment de superioritate, destul de jignitor de altfel cînd vine din partea unei femei. Atunci însă rîsul ei cordial m-a liniștit. Dorind să-i dovedesc că nu sînt supărat, i-am spus :

— În ultima vreme ți-ai acordat libertatea de a citi unele cărți. Sper că n-o să îngădui copiilor noștri să-și ia și ei această libertate.

— Sper, îmi răspunse tăios Éveline, că vor ști s-o facă fără să mă mai întrebe.

Vorbise pe-un ton sfidător, care îmi dădu să înțeleg că vorbele ei depășiseră ceea ce voise de fapt să spună.

Eram hotărît să nu văd în ele decît o glumă, dar o glumă pe care m-am socotit îndreptăţit să n-o trec cu vederea.

— Din fericire, sînt şi eu aici, spusei cam aspru. Rolul părinţilor este de a-şi apăra copiii. Ar putea să fie otrăviţi fără să prindă de veste şi să devină prada unei curiozităţi nesănătoase.

Éveline mă întrerupse :

— Ştiu, tu ai socotit întotdeauna lipsa de curiozitate drept un merit.

— Văd prea bine primejdiile la care te expune dorinţa de-a afla uitîndu-mă la tine, spusei. Omul trebuie să dorească să afle nu ceea ce poate să-i zguduie credinţa, ci ceea ce poate să i-o întărească.

Éveline nu rosti cuvintele prin care voia să mi se împotrivească. Închise gura, strîngînd din buze, ca şi cum aşa ar fi putut opri un val ce urca din străfunduri, ca şi cum ar fi vrut să îngroape gînduri pe care de-atunci înainte avea să le ţină ascunse faţă de mine, ca nu cumva să i le dărîm. Am tăcut şi eu, căci în faţa muţeniei Évelinei nu-mi rămînea nimic altceva de făcut decît să mă rog bunùlui Dumnezeu şi sfintei Fecioare Maria, cerîndu-le să ia în paza lor sufletul pe care nu-l mai puteam apăra eu. M-am rugat mult în seara aceea.

Cred, de altfel, că nu aşa s-a sfîrşit convorbirea noastră ; mi-aduc aminte că, referindu-mă la Joseph de Maistre şi la supunerea pe care a arătat-o faţă de părerile exprimate de părinţii săi, i-am spus :

— Omul ascultă întotdeauna de cineva sau de ceva. E mai bine să dăm ascultare lui Dumnezeu decît patimilor sau instinctelor noastre !

Aceste cuvinte îmi fuseseră sugerate de unele cugetări ale abatelui Bredel ; şi poate tocmai fiindcă aceste gînduri nu-mi aparţin întru totul îmi va fi îngăduit să le dau ca exemplu pentru a ilustra pe deplin la ce adîncimi poate ajunge o gîndire cucernică, care ascultă de lege.

Aş vrea să mai adaug încă ceva, un lucru pe care l-am descoperit astă-seară într-un fel de străfulgerare, care se datorează desigur postului şi rugăciunilor din ultimele zile, căci, cu ajutorul Domnului, am postit şi m-am rugat : orice adevărat gînd nu este decît o reflectare, un reflex. A reflecta, aşa cum indică şi numele, înseamnă a reflecta ca o oglindă pe Dumnezeu. De unde decurge că orice adevărată cugetare este supusă Domnului. Omul care crede că poate gîndi fără ajutorul lui Dumnezeu, întorcîndu-şi într-aiurea mintea ce nu este decît o oglindă, începe*ază* propriu-zis să *reflecteze*. Cel mai frumos gînd este acela în care Dumnezeu se poate recunoaşte întocmai cum s-ar privi într-o oglindă.

Din păcate, aceste adevăruri nu-mi apar desluşit decît astăzi ; dacă i le-aş fi putut împărtăşi Évelinei în seara amintită, poate că ar fi putut, prin harul lor, s-o convingă. Cîte cuvinte, pe care ar fi trebuit să le rostim, nu ne vin, vai ! în minte decît atunci cînd e prea tîrziu !

Durerile facerii au început trei zile după convorbirea pe care am relatat-o aici, convorbire pe care nu aveam s-o uit, căci atunci pentru prima oară mi-am dat limpede seama de prăpastia ce începuse să se caşte între noi doi. Simţisem ceva şi mai înainte, ceva nelămurit, dar nu

voisem să zăbovesc asupra acestei impresii, știind prea bine că adesea sentimentele cresc și se întăresc dacă le acorzi prea multă atenție, după cum se risipesc cele pe care nu vrei să le iei în seamă. Mulți dintre romancierii de astăzi au ajuns să aibă asupra publicului o influență atît de pernicioasă tocmai pentru că se dedau acestei analize a ceea ce nu poate fi mărturisit. Prăpastia ce avea să devină în curînd un hău fără fund nu mai putea fi trecută cu vederea, nesocotită... În acea epocă eram foarte ocupat, așa că nu eram acasă în momentul cînd începură primele dureri. Puneam atunci pe roate o nouă afacere a cărei inițiativă o avusesem. Datorită activității pe care am desfășurat-o, afacerea a reușit din plin, așa încît socot necesar să dau cîteva amănunte cu privire la acest subiect. Noul meu proiect se născuse dintr-o idee mai veche, pe care-o dusesem la îndeplinire și de care, de altfel, am avut ocazia să pomenesc aici, și anume aceea de a institui un juriu competent care să recomande cititorilor cele mai bune cărți. Deoarece publicul acceptase să se lase călăuzit în alegerea lecturilor, am considerat că va fi bucuros să fie îndrumat și în alegerea furnizorilor și că, procedînd astfel, aduceam reale servicii atît cumpărătorilor, cît și negustorilor. M-am adresat, deci, acestora din urmă, arătîndu-le ce avantaje ar decurge pentru ei dacă s-ar adresa, în anumite condiții, pe care urma să le fixez eu, unei clientele de elită, care era de altfel gata constituită. Am luat contact, de asemenea, și cu editorii cărților recomandate de juriu, și aceștia și-au luat și ei angajamentul să insereze în volumele respec-

tive prospectele magazinelor demne de a fi recomandate. Această nouă afacere, al cărei succes, aşa cum am spus, a întrecut toate aşteptările, a luat peste puţină vreme asemenea amploare încît am fost nevoit să fac o sumedenie de demersuri.

Cînd m-am întors acasă în seara aceea, durerile facerii începuseră...

PARTEA A DOUA

Mi-am lăsat condeiul să alerge în voie şi iată că de abia acum îmi dau seama că am făcut o ciudată eroare, şi anume că am situat greşit în timp convorbirea pe care însă am relatat-o, fireşte, cu cea mai mare exactitate. Convorbirea noastră nu a avut loc, aşa cum am spus, înainte de venirea pe lume a lui Gustave, ci şapte ani mai tîrziu, cînd Éveline aştepta din nou un copil. Din păcate, soţia mea n-a putut duce cu bine acea sarcină pînă la capăt. Această ciudată eroare se datorează desigur memoriei mele slăbite în urma accidentului de automobil a cărui victimă am fost în luna iulie 1914 ; dar cred că are şi cauze mai adînci. Văzut prin prisma prezentului, trecutul se luminează şi, astfel, fără de voie, am situat mult în trecut prăpastia ce se deschisese între mine şi soţia mea. Nu încape îndoială că ea exista şi atunci, dar pe acea vreme nu ştiam încă s-o văd. Îmi vine, de altfel, foarte greu să descriu evoluţia în timp a unui suflet, căci consider sufletul unul şi veşnic acelaşi ; şi doresc să păstrez numai imaginea sufletului ce nu va muri în veci. Aşa

cum pocăinţa şterge greşeala, făcînd să devină din nou curată ca lacrima viaţa cea mai păcătoasă, tot aşa şi greşeala întunecă pînă şi cea mai neîntinată viaţă, şi întinată va rămîne pînă în ziua Judecăţii de apoi. Cred, ştiu, că în ultimele clipe Éveline şi-a mărturisit greşelile şi că şi-a întors faţa spre Dumnezeu tocmai la timp pentru a putea primi sfînta împărtăşanie. Pot nădăjdui astfel că, prin mila Domnului, o voi putea regăsi în viaţa de dincolo de mormînt pe Éveline aşa cum era la începutul căsniciei noastre, cînd o iubeam nespus, aşa precum este cea pe care-o iubesc şi astăzi, căci de multă vreme am iertat-o pentru tot ce m-a silit să pătimesc.

Altă cugetare legată de constatarea erorii cu privire la date este următoarea : scrisesem aici că Éveline nu pregetase să semene în mintea fiicei noastre sămînţa liberei cugetări. Astăzi, dacă mă gîndesc mai bine, cred, dimpotrivă, că scepticismul Genevièvei, oricît ar fi fost de necoaptă judecata ei de atunci, a fost otrava care a îmbolnăvit sufletul maică-si. Geneviève nu avea pe atunci decît nouă ani, dar de cînd mi-aduc aminte de ea n-o ştiu decît răzvrătită. Ea a fost aceea care, cerînd mereu explicaţii despre orice lucru, a învăţat-o pe Éveline să le caute la rîndul ei pentru a-i putea răspunde, în loc să pună capăt sîcîitorului ei „De ce ?“ prin „Fiindcă îţi spun eu“, aşa cum s-ar fi cuvenit şi cum făceam eu însumi. Trebuie să mai adaug că, în schimb, Gustave s-a arătat de mic deosebit de ascultător şi respectuos, luînd întotdeauna din capul locului vorbele mele drept literă de evanghelie. Cît mă bucuram cînd îmi auzeam băiatul — ori de cîte ori Éveline căuta să-i zgîndăre îndoielile, aţîţîndu-l să pună mereu tot felul de întrebări — răs-

punzîndu-i maică-si cu un glas nevinovat, dar plin de siguranţă : „Fiindcă aşa a spus tata". Îi răspundea Évelinei exact aşa cum făceam şi eu cînd opuneam căutărilor ei neliniştite cuvintele rostite de înalţii slujitori ai Celui de sus, cuvinte mai presus de orice tăgadă.

Dacă se va mira cineva că o copilă atît de necoaptă ca Geneviève a putut avea vreo influenţă asupra maică-si — căci era greu de spus dacă Éveline, care se vedea pe ea însăşi în fiica ei, nu se slujea de firea pornită spre răzvrătire a Genevièvei pentru a prinde curaj ca să se avînte ea însăşi pe acel drum primejdios pe care hotărîse s-o apuce, greu de spus dacă Éveline era aceea care-o tîra pe Geneviève sau se lăsa tîrîtă de ea, într-atît era de mare înţelegerea dintre ele, înţelegere născută parcă, nu făcută — dacă s-ar mira cineva, zic, în schimb nimeni nu va putea nega influenţa pe care au avut-o asupra soţiei mele doctorul Marchant şi pictorul Burgweilsdorf. Am mai vorbit despre acest subiect, dar socot necesar să revin. Pînă acuma am insistat asupra faptului că modul de a gîndi al Évelinei devenise cel al unei liber-cugetătoare, dar trebuie să spun că nu sub această formă s-a manifestat la început răzvrătirea ei, ci luînd, sub oblăduirea lui Burgweilsdorf, o înfăţişare mult mai perfidă, căci pe atunci se ascundea dîndu-se drept o virtute : sinceritatea. De cîte ori deschidea gura, ştiam că acest cuvînt nu avea să lipsească din spusele lui Burgweilsdorf. Se slujea de el ca de-o armă cu care se apăra împotriva oricui i-ar fi spus că felul lui ciudat şi îndrăzneţ de a gîndi nu-şi are rost. Cuvîntul „sinceritate" era în acelaşi timp şi o armă cu care ţintea în tradiţie şi şcoală. Asta nu-l împiedica să respecte cîţiva mari maeştri din trecut şi să le urmeze

învăţătura, fapt pe care eu îl puneam mereu în lumină atît faţă de el, cît şi faţă de Éveline. Dar adesea pictorul confunda cu ipocrizia sau cel puţin cu lipsa de sinceritate orice strădanie de depăşire de sine, orice încercare de a acorda întîietate unui ideal, şi nu senzaţiilor sau emoţiilor trecătoare. Recunosc că pe plan artistic, datorită acestei neobosite căutări a expresiei celei mai adevărate, Burgweilsdorf a putut obţine accentele atît de deosebite şi de originale din pictura sa ; recunosc acest lucru cu atît mai bucuros cu cît m-am numărat printre primii care şi-au dat seama de valoarea artei sale. Dar iată că nu trecu mult şi Éveline strămută noţiunea de sinceritate de pe planul artei pe planul moralei, unde, nu spun că nu-şi are rost, dar poate deveni extrem de primejdioasă, dacă nu e pusă în balanţă cu o noţiune superioară, aceea a datoriei. S-ar fi spus că era de ajuns ca un sentiment să fie sincer pentru a merita să i se dea locul de cinste, ca şi cum omul, cu toate pornirile ce zac în el şi pe care Domnul Nostru Isus Hristos îl numeşte atît de bine „omul vechi", n-ar fi tocmai cel împotriva căruia trebuie să luptăm, cel care trebuie reclădit din temelii. Éveline încetă să mai vadă aceste adevăruri, nemaivoind să înţeleagă că putusem să aleg între cel ce doream să fiu şi mă străduiesc să devin, şi cel care eram de fapt. Fără să mă socotească de-a dreptul ipocrit, începu să considere suspecte toate gesturile şi toate cuvintele prin care mă străduiam să îndrept pe făgaşul binelui fiinţa mea spirituală. Şi cum era din fire mai virtuoasă decît mine şi ca atare nu avea să lupte împotriva unor porniri rele (în afară, poate, de curiozitatea intelectuală de care am mai pomenit), nu izbuteam s-o conving de existenţa primejdiilor ce te pasc

cînd îţi dai frîu liber, mulţumindu-te să fii ceea ce eşti, adică cînd stai să cugeţi, o fiinţă nevrednică. I-aş fi repetat Évelinei, dacă le-aş fi cunoscut pe atunci, frumoasele cuvinte ce se află într-una din *Scrisorile cu privire la viaţa spirituală* ale lui Fénelon, cuvinte pentru care îi sînt recunoscător abatelui Bredel de-a mi le fi semnalat : „Ai nevoie ca cineva să pună stavilă imaginaţiei tale prea sprintene ; orice îţi stîrneşte interesul, te abate din cale, readucîndu-te spre aplecările fireşti !“ Şi totuşi nu de mine, ci de cel care voiam să devin se îndrăgostise pe vremuri Éveline. După cît se pare, îmi reproşa acum totdeodată că nu încetasem să-mi urmăresc scopul şi că nu izbutisem încă să-l ating pe deplin.

Aş dori să adaug că acest cult al sincerităţii ne mînă pe panta unei complexităţi înşelătoare, căci de îndată ce ne lăsăm pradă instinctelor, aflăm că sufletul care nu vrea să ştie de nici o oprelişte, nu poate fi decît inconsecvent şi sfîşiat de tendinţe contradictorii. Simţul datoriei este cel care impune şi izbuteşte să obţină unitatea fără de care sufletul nu poate lua cunoştinţă de sine şi fără de care nu poate fi deci mîntuit. Din clipa cînd toate aceste lucruri îţi apar desluşit, nu mai are însemnătate faptul că sufletul tău de azi nu este chiar aidoma cu cel de ieri şi pe potriva lui ; sufletul nostru poate pluti uneori, dar cu condiţia să se rotească în jurul unei axe bine definite : simţul datoriei. El e cel ce adună într-un întreg sufletul nostru. M-am străduit s-o fac pe Éveline să înţeleagă aceste lucruri, dar vai, totul a fost în zadar.

Deşi de cu totul altă natură, influenţa pe care-o avea asupra Évelinei doctorul Marchant o completa în mod foarte subtil pe cea exercitată de Burgweilsdorf. Nădăj-

duiesc că voi izbuti să explic în ce fel anume. Într-o zi, Marchant a citat această afirmaţie făcută de nu mai ştiu ce doctor celebru : „Nu există boli, ci numai bolnavi". Se înţelege de la sine ce sens atribuiau atît doctorul respectiv, cît şi Marchant, acestei fraze : că aşa cum nici bolile nu pot exista în abstract, în afara omului, tot aşa şi fiecare om, în care şi prin care se manifestă boala, modifică această boală şi, dacă se poate spune aşa, o refractează potrivit dispoziţiilor înnăscute şi stării sale de spirit. Dar Éveline — şi aici apare în mod vădit primejdia pe care o constituie pentru femei instrucţiunea ce li se dă — Éveline, ducînd pînă la absurd această constatare, atît de simplă, în ciuda felului paradoxal în care fusese formulată, a identificat ideile cu bolile şi, ca atare, n-a mai admis că există „adevăr" în afara omului, concepînd deci sufletele omeneşti nu ca nişte potire destinate să primească adevărul, ci drept nişte mici zeităţi care ar avea puterea să-l creeze. Degeaba m-am tot străduit să-i arăt cît de potrivnică credinţei era această înscăunare a propriei sale persoane, amintindu-i cuvintele spuse de diavol : *Et eritis sicut Dii*" [1]. Din păcate, ateismul doctorului Marchant era pentru ea un imbold şi, luînd drept pildă pe acest om, a cărui valoare profesională nu poate fi tăgăduită, Éveline începu să considere orice adevăr în funcţie de om, şi nu omul în funcţie de Dumnezeu.

Într-o seară, totuşi, am avut impresia că o voi putea readuce pe calea cea dreaptă. Ocupîndu-mă de alcătuirea juriului pe care-l instituisem pentru recomandarea celor mai bune cărţi — juriu de care am mai vorbit aici — am

[1] Cuvintele spuse de diavol, ce se înfăţişează Evei drept şarpe : „Veţi fi asemenea lui Dumnezeu".

avut ocazia să cunosc un eminent matematician-filozof, al cărui nume îl voi trece sub tăcere, din discreţie, căci este încă în viaţă şi mă tem că, foarte modest fiind, nu i-ar face plăcere să-şi vadă citat numele. Îl invitasem să cineze la noi împreună cu alţi oameni de seamă, printre care şi doctorul Marchant. La sfîrşitul mesei, conversaţia generală s-a axat pe subiecte în legătură cu relativismul, cu subiectivismul şi trebuie să spun că l-am ascultat cu mult interes pe matematician, care a declarat următoarele : lumea cifrelor şi a formelor geometrice nu există, este adevărat, în afara minţii care o creează ; dar din momentul în care a fost creată de savant, această lume îi scapă, ascultînd de legi proprii şi care nu stă în puterea savantului de-a le modifica, astfel încît acest univers făurit de om se identifică cu absolutul de care depinde omul însuşi. Şi aceasta dovedeşte din plin, am spus după plecarea musafirilor noştri, cînd m-am aflat numai cu Éveline, că mintea este dată omului de Dumnezeu, pentru ca astfel omul să-l poată cunoaşte pe El, aşa cum şi inima ne este dată pentru a-l iubi pe Cel Atotputernic.

Dar creierul Évelinei este astfel făcut încît a ştiut să răstălmăcească pînă şi acest adevăr, încăpăţînîndu-se să meargă pe drumul ei greşit. Îl ascultase pe matematicianul X... cu mare luare-aminte şi putusem citi pe faţa ei că vorbele lui o tulburaseră adînc. Dar chiar a doua zi dimineaţa mi-a spus :

— Dacă Dumnezeu mi-a dat puterea să judec, atunci judecata mea n-are nevoie să ţină seama de alte legi în afară de cele pe care i le-a impus Dumnezeu, creînd-o astfel.

Un raţionalist n-ar fi folosit alte cuvinte.

— În acest caz, nici nu mai e nevoie să vorbim despre Dumnezeu.

— Poate că ar fi mai bine aşa, răspunse Éveline, şi de atunci încolo soţia mea n-a mai rostit numele Domnului, ca şi cum acest cuvînt n-ar mai fi avut nici un sens pentru ea.

Nefericită Éveline! Nu încetasem totuşi s-o iubesc, căci ei îi datoram, ei îi datorasem toată dragostea şi poezia ce înfloriseră vreodată în sufletul meu. Dar se schimbase într-atît încît mă întrebam adesea ce anume mai găseam de iubit la ea. Faţa ei îşi pierduse prospeţimea; şi flacăra care la începutul căsniciei noastre i se aprindea în ochi cînd mă privea, acea flacără care avea puterea să-mi topească sufletul, n-o mai aflam în privirea ei oricît aş fi căutat-o. Vocea i se schimbase; nu mai era temătoare ca înainte, pînă şi mersul ei îţi arăta că devenise mai sigură de ea. Totuşi era soţia mea şi-mi spuneam mereu că ceea ce iubeam eu, nici timpul, nici chiar Éveline ea însăşi nu avea puterea să prefacă într-altceva. Toate acestea mă făceau să înţeleg că schimbările survenite cu timpul, schimbări care cîteodată pot duce la o adevărată degradare, rămîn pînă la urmă exterioare sufletului. Şi eu mă îndrăgostisem de sufletul Évelinei, de acel suflet de care mă unisem prin legături ce nu pot fi rupte. Dar ce chin îngrozitor e acela de a fi silit să vezi cum se înfundă pe zi ce trece în beznă, nevoind să vadă adevărul, femeia pe care ţi-ai ales-o drept tovarăşă de viaţă, cea cu care te-ai însoţit pe veci.

— Ce vrei, dragul meu, îmi spunea Éveline cu dramul de afecţiune pe care-l mai păstrase pentru mine, nu ne îndreptăm spre acelaşi cer.

Îi spuneam indignat că nu puteau exista două ceruri, aşa cum nu puteau exista doi Dumnezei, că nălucirea spre care se îndrepta ea şi căreia îi spunea *cer* nu putea să însemne pentru mine decît un *iad*, iadul.

Este inutil să adaug că toate astea mă apropiau şi mai mult de Dumnezeu, ajutîndu-mă să înţeleg neasemuita frumuseţe a iubirii de Dumnezeu, de dragul lui Dumnezeu, căci El cel puţin nu se poate schimba. Amintindu-mi cuvintele din *Apocalips*: „Fericiţi cei ce mor întru Domnul", îmi spuneam la rîndul meu: „Fericiţi cei ce se iubesc unul pe altul întru Domnul", şi-mi repetam mereu aceste cuvinte care deveniseră acum atît de triste pentru mine, căci această fericire, vai, Évelinei nu-avea să-i mai fie dat s-o cunoască.

Am spus că, datorită unei ciudate confuzii, am pus în legătură cu cea de-a doua sarcină a Évelinei o anumită convorbire ce trebuie situată şapte ani mai tîrziu, atunci cînd nu-i mai rămăseseră Évelinei mulţi paşi de făcut pe drumul răzvrătirii şi necredinţei. Această sarcină, cea de-a treia, i-a pus viaţa în primejdie şi timp de cîteva zile am putut nădăjdui că teama de moarte o va readuce pe Éveline la sentimente creştineşti. Vechiul nostru prieten, abatele Bredel, care nutrea şi el aceleaşi speranţe, era mereu în preajma ei. Éveline se afla în luna a opta cînd se molipsi de-o gripă ce bîntuia pe atunci într-o formă foarte gravă. Boala ei a pus curînd capăt

speranţelor noastre ; Éveline a născut înainte de termen un copil mort. A doua zi după naştere s-a declarat febra puerperală şi timp de opt zile Éveline s-a zbătut între viaţă şi moarte. În ciuda febrei (avea 40 de grade), era perfect lucidă şi, deşi doctorul Marchant păstra convingerea că o va putea salva, Éveline îşi dădea seama că este în primejdie.

— Prima condiţie pentru a te vindeca e să crezi că te vei însănătoşi, spusese Marchant, care, luînd aceste cuvinte drept punct de plecare, se silea să-i ascundă gravitatea situaţiei şi-i alimenta iluziile, socotindu-le salutare

— În asemenea cazuri, cîte femei scapă ? l-am întrebat.

— Una din zece, mi-a răspuns Marchant, adăugînd însă imediat : dar aceea vă fi Éveline.

Rostise ultimele cuvinte cu atîta siguranţă şi cu atîta autoritate în glas încît a izbutit să mă liniştească. Totuşi hotărîi ca abatele Bredel să fie chemat. Éveline, deşi devenise din ce în ce mai necredincioasă, ţinea încă mult la preot şi nu i se împotrivea. Nu-i ascundea cît de diferit începuse să gîndească, dar cum concepţiile ei n-o făcuseră, cel puţin pe acea vreme, să săvîrşească nici o acţiune reprobabilă, abatele Bredel nu se îndoia că Éveline putea încă să se îndrepte şi să-şi recunoască greşeala. Momentul propice sosise, aşa că într-o seară, cînd pe Éveline o părăsiseră complet puterile şi cînd totul arăta că sfîrşitul e aproape, l-am chemat pe abate. Am stat cu el puţin de vorbă în salon şi ne pregăteam să intrăm în odaia bolnavei cu Sfintele Daruri pe care avusese grija să le aducă, cînd Marchant, care tocmai ieşea din

camera Évelinei, închise în urma lui uşa şi, cu acel ton autoritar pe care ştie să-l ia, îi refuză preotului permisiunea de a intra.

— Pînă acum am încercat să-i dau curaj şi să-i întăresc convingerea că se va însănătoşi, spuse el aproape cu asprime. Nu vă duceţi să stricaţi tot ce-am făcut. Dacă Éveline îşi va da seama că o socotiţi pierdută, cred că s-a zis cu ea.

Abatele Bredel tremura din cap pînă în picioare.

— N-aveţi dreptul de-a mă împiedica să mîntui acest suflet, murmură el.

— Pentru a-i mîntui sufletul, vreţi s-o omorîţi ? întrebă Marchant.

— Abatele Bredel ştie ce să facă în asemenea împrejurări, spusei, încercînd să împac lucrurile. Va şti să se poarte aşa ca să n-o sperie pe Éveline. Ar putea să-i spună că a venit s-o împărtăşească nu ca pe o muribundă, ci ca...

Marchant mă întrerupse :

— De cîtă vreme nu s-a mai împărtăşit Éveline ?

Şi cum amîndoi, atît eu cît şi abatele, stam cu capul plecat, neîndrăznind să-i răspundem, Marchant continuă :

— Vedeţi bine că Éveline nu poate privi această împărtăşanie decît drept o dovadă că i se apropie sfîrşitul.

L-am luat de mînă pe Marchant. Tremura şi el din cap pînă în picioare.

— Dragul meu prieten, i-am spus cît am putut mai blînd, în pragul morţii se întîmplă adesea să nu mai gîndim ca mai înainte. N-avem dreptul să-i ascundem Évelinei în ce stare gravă se află. Nu pot suporta ideea că Éveline ar putea să moară nespovedită şi neîmpărtă-

şită. Poate că, fără să-şi dea bine seama, ea însăşi aşteaptă acest ajutor, speră că-l va primi. Poate că nu aşteaptă decît un cuvînt, decît spaima ce-l cuprinde pe om în ultimele clipe, acea spaimă de care vrei s-o cruţi, pentru a se apropia iar de Dumnezeu. Cîţi oameni nu s-au văzut oare cuprinşi de spaimă...

Marchant îmi aruncă o privire care cu greu ar fi putut fi mai dispreţuitoare.

— Foarte bine. Duceţi-vă şi speriaţi-o, spuse, deschizînd el însuşi uşa odăii Évelinei şi lipindu-se de perete pentru a-l lăsa pe abate să intre.

Éveline stătea cu ochii mari deschişi. Zărindu-l pe preot, pe buzele ei flutură un surîs pe care nu-l pot califica decît drept angelic.

— Ai venit, spuse ea cu o voce şoptită. Mă gîndeam eu că o să vii în seara asta. Pe faţa ei se aşternu o expresie de neaşteptată gravitate cînd adăugă : Şi văd că n-ai venit singur.

O rugă apoi pe infirmiera care-o veghea să plece din odaie.

Abatele se apropie de patul ei, la picioarele căruia îngenunchease, şi-o privi cîteva clipe, fără să rostească vreun cuvînt. Într-un tîrziu, cu un glas solemn, dar afectuos totodată, spuse :

— Copila mea. Cel care mă întovărăşeşte se află de multă vreme în preajma ta. Aşteaptă să-l primeşti.

— Marchant caută să-mi dea speranţe, spuse Éveline, dar nu mi-e teamă. De două zile sînt pregătită sufleteşte. Robert, apropie-te, dragul meu.

M-am tîrît în genunchi lîngă ea. Atunci îmi atinse cu mîna-i străvezie fruntea şi începu să mi-o mîngîie :

— Dragul meu, am avut uneori sentimente şi gînduri care te-au putut mîhni ; unele din ele nici nu le cunoşti. Aş vrea să mă ierţi şi, dacă o fi să te părăsesc acum, aş vrea ca...

Éveline se întrerupse o clipă, îşi întoarse capul spre perete şi apoi continuă, vorbind răspicat şi mai tare decît înainte :

— Aş vrea să nu-ţi mai aduci aminte decît de acea Éveline din primele timpuri.

Mă mîngîia uşor pe obraji, aşa că a putut să-şi dea seama că sînt uzi de lacrimi ; dar ea nu plîngea.

— Copila mea, spuse atunci preotul, nu simţi oare nevoia să te împaci şi cu Dumnezeu ?

Éveline şi-a întors atunci din nou faţa spre noi şi a strigat cu înflăcărare :

— Cu Dumnezeu m-am împăcat de mult.

— Dar El, copilă dragă, continuă preotul, El nu s-a împăcat încă cu tine. Împăcarea de care vorbeşti tu, El nu o socoteşte deplină, şi nici tu nu trebuie s-o crezi astfel. Sfînta împărtăşanie o va pecetlui.

Aplecîndu-se asupra patului, abatele şopti :

— Vrei ca Robert să plece din odaie şi să ne lase să stăm singuri de vorbă cîteva clipe ?

— De ce ? N-am nimic deosebit de spus. Nimic de ascuns faţă de el, răspunse Éveline.

— Înţeleg că greşelile de care te căieşti nu sînt fapte, dar pînă şi gîndurile noastre pot fi prilej de pocăinţă. Recunoşti că ai greşit cu gîndul faţă de Dumnezeu ?

— Nu, spuse Éveline cu o voce hotărîtă. Nu-mi cere să mă căiesc de-a fi gîndit aşa cum am gîndit. Pocăinţa mea n-ar fi sinceră.

Abatele Bredel aşteptă cîteva clipe :

— Cel puţin te smereşti în faţa Lui ? Te simţi gata să te înfăţişezi Lui cu o inimă cuvioasă şi cu un cuget smerit ?

Éveline nu răspunse. Atunci abatele continuă :

— Copila mea, sfînta împărtăşanie ne aduce adesea, ar trebui să ne aducă întotdeauna, o pace cerească ; acea pace spre care tînjesc sufletele noastre şi la care nu se pot ridica numai prin propriile lor puteri, fără ajutorul Sfintelor Taine. Îţi aduc o pace „mai presus de orice înţelegere omenească". Vrei s-o primeşti cu o inimă smerită ?

Văzînd că Éveline tace, preotul urmă :

— Copila mea, nu e zis că Domnul vrea să te ia dintre noi. Nu te teme. Pacea pe care-o aduce cu sine sfînta împărtăşanie e atît de mare încît pînă şi nevolnicul nostru trup se pătrunde de ea, astfel că s-au văzut, eu însumi am văzut, mulţi oameni vindecîndu-se după ce-au primit-o, atunci cînd nimeni nu mai păstra nici o nădejde. Copila mea, îţi cer să încuviinţezi ca Domnul să săvîrşească această minune. Acel care a spus ologului : „Ia-ţi patul tău şi umblă", acel care l-a sculat din morţi pe Lazăr, poate să te vindece.

Obrajii Évelinei se surpară ; închise ochii şi am crezut atunci că se apropie sfîrşitul.

— Mă obosesc vorbele dumitale, părinte, scînci Éveline. Ascultă-mă, scumpe prieten ; aş vrea să-ţi fiu pe plac şi pot să te asigur că inima nu mi-e răzvrătită. Mă voi supune. Dar nu-mi place să trişez. Nu cred în viaţa de dincolo de mormînt. Taina pe care vrei să mi-o dai o voi primi, dar fără să cred. Dumneata eşti cel ce poate

să hotărască dacă, în acest caz, sînt sau nu demnă s-o primesc.

Abatele Bredel şovăi o clipă, apoi spuse :

— Îţi mai aduci aminte de cele ce spuneai cînd erai mică tatălui tău ? Cuvintele pe care le-ai rostit atunci ţi le spun eu acum din tot sufletul şi cu toată nădejdea : Dumnezeu te va mîntui şi fără voia ta.

Éveline aţipi de îndată ce se împărtăşi. Mîna pe care i-am ţinut-o într-ale mele cît timp a dormit nu mai ardea. Cînd Marchant s-a reîntors s-o vadă către miezul nopţii, a putut constata o extraordinară ameliorare a stării bolnavei.

— Vezi bine că aveam dreptate să sper, spuse el, refuzînd să recunoască, în ciuda evidenţei, efectul miraculos al Sfintelor Taine, aşa că întîmplarea menită să-l convingă îi dădu temeiuri să cugete ca mai înainte, după cum mă întări şi pe mine în credinţa mea.

Éveline, după o lungă convalescenţă, se însănătoşi. Dar greaua încercare prin care trecuse nu-i deschise ochii, făcînd-o să recunoască mila Domnului. Dimpotrivă, era din ce în ce mai îndărătnică, asemenea celor de care vorbeşte *Scriptura,* care „au ochi ca să nu vadă şi urechi ca să nu audă", astfel încît îmi părea aproape rău că Dumnezeu n-o chemase la el atunci cînd se dovedise mai smerită, atunci cînd, în pofida necredinţei, primise totuşi în inima ei pe Domnul.

Am făcut în legătură cu acest subiect unele reflecţii deosebit de importante, pe care doresc să le însemn aici :

Prima din ele este rodul unei convorbiri pe care am avut-o cu abatele Bredel a doua zi după acea noapte de neuitat : Cum se poate, ne spuneam mereu unul altuia,

uluiţi şi întristaţi totodată, cum e cu putinţă ca în faţa morţii necredinciosul să tremure mai puţin decît cuviosul, atunci cînd ar avea mai multe temeiuri să se îngrozească ? Creştinul, cînd simte că nu e departe clipa în care se va înfăţişa Judecătorului, se pătrunde încă şi mai adînc de toată nevrednicia lui şi, datorită acestui lucru, care-l face să trăiască într-o stare de binevenită spaimă, poate fi mai uşor mîntuit ; iar inconştienţa de care dă dovadă îi permite dimpotrivă necredinciosului să moară cuprins de-o înşelătoare seninătate, şi tocmai asta îl va duce la pierzanie. Căci cel ce se fereşte de Hristos şi refuză să fie mîntuit nu simte, vai, cît i-ar fi de trebuincioasă mîntuirea. Ca atare, liniştea de care crede că este înconjurat şi împăcarea cu care aşteaptă moartea sînt uneltele care-i făuresc pieirea, căci nicicînd nu s-a aflat mai aproape de hăul nesfîrşit decît în aceste clipe cînd nu-l mai zăreşte.

Adaug că, folosind acest cuvînt îngrozitor, pieirea sufletului, nu mă pot gîndi la Éveline, care, aşa precum am mai spus, cred că s-a împăcat cu Dumnezeu în ultimele clipe ce i-a fost dat să trăiască şi a putut muri, nădăjduiesc, creştineşte, căci Éveline primise în inima ei pe Domnul în clipa cînd ne-am temut cu toţii că ne va părăsi. Totuşi, atît eu cît şi abatele Bredel ne-am întrebat mai apoi dacă n-ar fi fost nimerit s-o speriem atunci ceva mai tare, căci poate spaima i-ar fi fost mai de folos decît cuvintele de îmbărbătare spuse de Marchant, dat fiind că doctorul avea mai multă grijă să salveze viaţa decît sufletul, neînţelegînd că pieirea sufletului putea fi pricinuită chiar de însănătoşirea trupului.

Cea de a doua concluzie la care am ajuns în acelaşi timp cu abatele Bredel se referă la efectul funest al împărtăşaniei în cazul cînd cel ce-o primeşte nu a dorit-o îndeajuns şi ca atare nu a meritat-o, dacă se poate spune aşa (căci care dintre noi, sărmani păcătoşi, merită într-adevăr acest dar negrăit de mare ?). Se pare că această lumină primită fără dragoste întunecă sufletul care, chiar în clipa cînd Dumnezeu se apleacă spre el, nu-şi dă şi el silinţa să se înalţe către Domnul. Cert este că, după întîmplarea pe care am povestit-o, Éveline părea să se cufunde din ce în ce mai mult în beznă. Cînd am revăzut-o după ce s-a întors de la Arcachon, unde şi-a petrecut convalescenţa şi unde n-am putut s-o întovărăşesc, reţinut fiind la Paris de ocupaţiile mele, am simţit că devenise şi mai înrăită, şi mai refractară decît fusese înainte, neprimind nici un sfat, nevoind să se lase înrîurită de cuvintele mele, menite s-o readucă pe calea cea bună. Citeam în cuta verticală ce începuse să i se adîncească între sprîncene o încăpăţînare din ce în ce mai mare, un refuz de a primi nu numai adevărurile sfinte, dar orice lucru care venea de la mine. Căutătura ei ironică arunca, pînă şi asupra celor mai cucernice gesturi pe care le făceam, o umbră în care ele apăreau premeditate, afectate, nefireşti. Mai bine zis, privirea ei acţiona asupra mea ca un bisturiu, desprinzînd acţiunea, vorba sau gestul respectiv, aşa încît nu mai păreau a-şi avea obîrşia în mine, ci gesturi şi vorbe de pripas. Nici vorbă că nu mă mai puteam ruga Cerului împreună cu Éveline şi că, deci, nu mai puteam năzui să ne înălţăm împreună sufletele, aşa cum s-ar fi cuvenit. Eu însumi nu mai îndrăzneam să mă rog cînd era ea de faţă. Dacă stă-

ruiam totuşi, în nădejdea că sufletul ei îl va urma pe al meu, rugăciunea mea chiar nerostită nu se mai ridica spre Cel de sus, ci se întorcea jalnic asupra mea, asemenea fumului făcut de-o jertfă neprimită. La fel se întîmpla cînd întindeam mîna să dau unui cerşetor de pomană. Privirea Évelinei, zîmbetul ei, îmi secătuia pe dată sufletul de orice sentiment şi ca atare acel gest, ce nu mai pornea din inimă, devenea, din cauza soţiei mele, asemănător celui făcut de fariseul de care vorbeşte *Scriptura*, şi inima mea nu se mai putea scălda în bucuria ce răsplăteşte pe cel milostiv.

Faptul că Éveline se fereca în necredinţă mă întărea — am mai spus-o — în convingerile mele religioase. Dar ceea ce nu voi admite nici în ruptul capului este că virtuţile mele, oricît de nedesăvîrşite ar fi fost ele, au putut-o îndepărta pe Éveline de Dumnezeu, aşa cum dă să înţeleagă jurnalul ei. Resping cu toată puterea această îngrozitoare acuzaţie prin care Éveline încearcă să arunce asupra mea vina şi să mă facă răspunzător de rătăcirile ei. Un credincios nedestoinic rămîne totuşi un credincios, şi chiar dacă vocea lui ar suna fals cîntînd osanale, Dumnezeu nu se poate mînia pe dînsul şi nu înseamnă că oglindirea Lui în mintea altuia este prin aceasta tulburată.

N-aş vrea totuşi s-o acuz prea mult pe Éveline. Cred într-adevăr că era din fire mai bună decît mine. Dar aşa stînd lucrurile, era oare îndreptăţită să considere nesincere toate elanurile inimii mele, care poate nu erau totdeauna spontane ? Éveline se născuse virtuoasă ; eu mă străduiam să devin. Nu aceasta este oare calea pe care trebuie să-şi îndrepte paşii fiecare din noi ? Greşeam

oare nevoind să rămîn ceea ce eram, greşeam oare dorind să devin mai bun ? Cît preţuieşte omul, dacă nu năzuieşte în fiece clipă la aceasta ? Cînd cădem pradă propriei noastre fiinţe, nu ne cuprinde oare cea mai adîncă jale ? Eveline dispreţuia în mine tocmai această străduinţă spre bine, singurul lucru ce nu-i merita dispreţul. Fără îndoială că la început se înşelase asupra mea, dar ce eram eu de vină ? În primii ani, dragostea ce mi-o purta o orbea, împiedicînd-o să-mi vadă cusururile, lipsurile, dar trebuia oare să-mi poarte pică mai apoi fiindcă eram mai puţin inteligent, mai puţin bun, mai puţin virtuos, mai lipsit de merite decît mă văzuse ea la început ? Cu cît eram mai nevolnic, cu atît simţeam mai multă nevoie de dragostea ei. Am crezut întotdeauna că „oamenii de seamă" n-au atîta nevoie de a fi iubiţi ca noi ceilalţi. Şi dorinţa de a semăna cu acea fiinţă mai bună decît mine drept care Eveline mă luase la început, zelul meu, silinţa pe care mi-o dădeam, nu meritau oare dragostea soţiei mele ?

Noua experienţă pe care am făcut-o după moartea Evelinei cu ajutorul Domnului şi astfel fiind sfătuit de El, mi-a arătat din plin de ce mare ajutor poate fi iubirea între soţi. Ce n-aş fi izbutit să fac din viaţa mea, dacă aş fi fost mai bine înţeles, dacă aş fi fost sprijinit şi încurajat de prima mea soţie ? Dar parcă fusese anume făcută să mă tragă mereu în jos, aducîndu-mă la nivelul acelei fiinţe lăsată de natură pe care voiam s-o depăşesc. Am mai spus : nu voia să vadă în mine decît pe cel pe care Domnul nostru Isus Hristos îl numeşte „omul vechi" şi de care, pentru a ne dezrobi, a pogorît din ceruri.

Biată Éveline ! Tu care nu năzuiai spre nici un cer, cum ai fi putut oare să ajuţi pe cineva să se ridice spre cel pe care, datorită religiei, orice om îl poate zări încă din timpul vieţii sale pămînteşti ? Cum mai puteam oare nădăjdui să te regăsesc vreodată ? Cugetînd astfel, şi ajutat fiind de bunul Dumnezeu, am ajuns la concluzia că trebuie să mă recăsătoresc, lucru pe care l-am şi făcut după ce-am lăsat să se scurgă timpul cuvenit pentru doliu. Domnul a voit să se îndure de mine, văzînd cîtă nevoie aveam de o tovarăşă de viaţă care să-mi stea alături în puţinele zile ce-mi rămîn de trăit în această lume, precum şi în viaţa veşnică ce ne aşteaptă, dacă atunci Dumnezeu, care trebuie să ne umple sufletele, nu va voi să îndrepte numai asupra Lui toată dragostea de care sufletele noastre sînt în stare.

POSTFAŢĂ

În secolul nostru asistăm la un fenomen curios : din ce în ce mai mulţi prozatori şi poeţi simt nevoia să vorbească despre operele lor, fie dînd amănunte asupra genezei romanelor sau poeziilor lor, fie indicînd în ce fel anume trebuiesc înţelese şi, adesea, expunîndu-şi pe larg concepţiile asupra genului literar abordat, precum şi asupra fenomenului literar luat în ansamblu.

În această categorie de scriitori exegeţi ai propriei lor opere şi în acelaşi timp teoreticieni ai literaturii un loc de frunte îi revine lui André Gide.

Numeroasele scrisori pe care le adresează timp de mai bine de o jumătate de secol prietenilor săi, printre care se numără Paul Valéry, Charles Du Bos, Francis Jammes, Rainer Maria Rilke, Paul Claudel, Roger Martin du Gard şi atîţia alţi confraţi mai tineri, voluminosul său *Jurnal*, început în 1889 şi care ia sfîrşit numai cu puţin timp înainte de moartea scriitorului (1951), precum şi nenumăratele conferinţe, prefeţe, eseuri sau studii critice, ce se succed între 1908 şi 1950, pun

în lumină concepţiile lui André Gide, dînd uneori şi preţioase indicaţii asupra creaţiei sale literare.

Deosebit de semnificativă în acest ultim sens ni se pare afirmaţia făcută de Gide într-unul din binecunoscutele *Bilete* adresate unei prietene, reale sau imaginare, pe nume Angèle, cu care scriitorul stă adesea bucuros de vorbă despre problemele ce-l preocupă.

„Mi se pare că scriind *simfonia Pastorală* n-am făcut nimic altceva decît să achit o datorie contractată odinioară faţă de mine însumi ; că pînă în clipa de faţă n-am scris nici o carte care să nu fi fost concepută înainte de-a fi împlinit treizeci de ani, aşa că fiecare din ele mă trăgea înapoi, nemairăspunzînd de fel tendinţelor mele de acum." [1]

În 1924, cînd face această declaraţie, André Gide trecuse de cincizeci de ani. Nu mai era deci tînăr, dar nu era nici bătrîn, aşa cum mărturisesc toţi cei care l-au cunoscut şi cum o dovedeşte întreaga sa operă, căci Gide n-a fost niciodată bătrîn, dacă prin bătrîneţe se înţelege acea anchilozare morală şi spirituală care te împiedică să receptezi noul, îmbiindu-te să te instalezi confortabil la adăpostul unor concepţii tocite de o prea lungă şi convenţională întrebuinţare. Fără a fi deci bătrîn, scriitorul încheiase definitiv, în 1924, socotelile cu sine însuşi, plătise toate datoriile contractate în cursul unei anormal de prelungite tinereţi, sfîşiate de tendinţe contradictorii, pe care numai tîrziu şi cu greu avea să izbutească să le integreze într-un ansamblu în care să capete valori complementare.

[1] André Gide, *Incidences*, Gallimard, 1924. p. 55.

Una din tendinţele majore revelate de operele ce apar înainte de 1925 este cea spre puritate trupească şi sufletească, spre asceză, tendinţă explicabilă prin educaţia puritană pe care Gide o primeşte în casa părintească.

Acestei năzuinţe, prea devreme sădită în sufletul său pentru a nu se fi implîntat adînc în toate celulele fiinţei sale, i se opune din ce în ce mai puternic apriga dorinţă de a rupe toate cătuşele ce-l ţineau prizonierul unei morale burgheze, neîngăduindu-i să se avînte pe drumul larg unde nădăjduia să se desfete, înfruptîndu-se din toate bucatele pămînteşti, din toate acele fructe, mai îmbietoare încă de vreme ce erau oprite.

Nu fără dureroase ezitări, căci Gide nu va izbuti decît să-şi întoarcă privirile, dar nu şi să uite imputarea mută pe care o va citi mereu în ochii soţiei sale — acea blîndă, dar neînduplecată Madeleine, aleasă tocmai fiindcă întruchipa desăvîrşirea morală la care tovarăşul ei de viaţă va aspira neîncetat — tînărul ce nu împlinise încă treizeci de ani se hotărăşte să nesocotească toate tabu-urile morale şi sociale şi, mai mult încă, să justifice în ochii săi, precum şi în ochii tuturor, calea aleasă, publicînd în 1897 *Les Nourritures Terrestres (Bucatele Pămîntului)*, în al cărui titlu adjectivul „terestru" surprinde cu atît mai mult cu cît de atîtea secole expresiile „hrană spirituală" sau „hrană intelectuală" înfloreau pe buzele tuturor.

Hotărîrea lui Gide nu este, desigur, străină de sentimentul de frustrare pe care-l încercase de-a lungul chinuitei sale adolescenţe, dar faptul că această hotărîre este luată în ultima decadă a secolului al XIX-lea este simptomatic.

Într-adevăr, în pragul acelui început de veac, ştiinţa pozitivistă, idolul ce luase de multă vreme locul religiei, se prăvăleşte la rîndul său de pe piedestalul unde fusese înălţată cu aceiaşi fervoare cu care se zidiseră altădată imense catedrale, simbolului mitic, care îngăduise oamenilor să creadă că din hăţişul unde bîjbîiau porneşte o potecă spre însorite luminişuri, fie ele aflate şi pe alte tărîmuri.

„De la Bacon de Verulam, de patru secole deci, se născuse ideea că inteligenţa omenească, datorită numai propriilor sale lumini, va reuşi să ajungă la cucerirea unui adevăr total şi unificat, care să permită o raţionalizare definitivă a raporturilor dintre univers şi om, scrie R. M. Albérès. Dar, explodînd sub implusul forţei conţinute de noile descoperiri care, o dată cu principiul indeterminării, teoria cuantelor şi teoria relativităţii, o făceau să devină ininteligibilă şi ilogică, ştiinţa înceta să mai aibă vreun sens raportată la scara umană, părînd să nu mai însemne în evoluţia sa progresivă decît un lung şir de iluzii pierdute." [1]

Omul se trezeşte dintr-o dată singur, fără zei care să-l apere, fără duşmani ştiuţi care să i se opună pe faţă, singur într-o lume fără noimă, pîndit mereu de forţe obscure.

Deruta spirituală ia proporţii din ce în ce mai mari. Brunetière proclamă încă din 1896 eşecul ştiinţei pozitiviste. Nu peste multă vreme, Bergson va afirma că intuiţia dezvăluie o realitate diferită şi superioară celei

[1] R. M. Albérès, *L'Aventure spirituelle du XX-ème siècle*, Albin Michel, 1959, p. 55.

ce poate fi captată pe căile raţiunii, Le Roy va atribui ştiinţei misiunea de a crea însuşi adevărul pe care-l caută, iar Henri Poincaré va lua poziţie împotriva imuabilităţii geometrice.

„Printr-un fenomen pe care nimeni încă nu s-a străduit să-l explice, sensibilitatea literară a precedat în secolul nostru evenimentele ce aveau s-o confirme“ [1], spune R. M. Albérès în concluzie.

Mai sensibil şi, poate, mai descumpănit decît contemporanii săi, André Gide se află printre primii ce declanşează lupta împotriva intelectualismului, luptă la care se vor ralia mai tîrziu, proclamînd, fiecare cu alte mijloace, imperativul de a restabili contactul cu realitatea imanentă, purul şi himericul Charles Péguy, vijeliosul Claudel, Miguel de Unamuno, Giovanni Papini şi în Anglia, veşnicul optimist Chesterton, precum şi mult şi pe nedrept hulitul D. H. Lawrence.

Cît de aşteptat era îndemnul lui Gide de a arde toate cărţile şi de a trăi cu fervoare în prezent, gustînd din tot ce îţi putea oferi viaţa şi nesocotind principiile şi tabu-urile impuse *a priori*, ne-o arată Roger Martin du Gard în cronica sa *Familia Thibault*.

Rugat de fratele său mai vîrstnic să spună numele autorului din care recita mereu, Jacques Thibault exclamă :

„Sînt fraze dintr-o carte care a pus totul în discuţie. Daniel a găsit acolo scuze pentru orice atitudine, mai mult încă, glorificarea oricărui cinism. O carte pe care o ştie pe dinafară şi pe care eu... Nu, nu pot spune că

[1] R. M. Albérès, op. cit., p. 9.

o urăsc, dar, vezi Antoine, e o carte care-ţi arde degetele cînd o iei în mîini." [1]

Jacques Thibault îşi însuşeşte concepţiile eroului gidian numai în măsura în care acestea îl vor ajuta să evadeze din „căminurile închise", să spargă uşile zăvorite şi să iasă din camerele unde se simţea paralizat de morala burgheză, dar va arunca din mîini cartea ce-l sfătuia să privească totul în treacăt, fără a se opri nicăieri. Jacques Thibault îşi va găsi un rost pe acest pămînt punîndu-şi viaţa în slujba eliberării politice şi sociale a semenilor săi, dar tînărul său prieten, Daniel de Fontain, şi mulţi alţii ca el, vor reţine din *Bucatele Pămîntului* numai acele argumente ce par să justifice orice atitudine extrem individualistă. Ignorînd, cu voie sau fără voie, coordonata esenţială a mesajului gidian: „A asuma cît mai multă umanitate, iată adevărata formulă, Nathanael!", o serie de tineri discipoli, recrutaţi din rîndurile celor ce nu găseau nicăieri un răspuns pe potriva neliniştii lor, se aruncă asupra paginilor febril scrise, hotărîţi să ia ca îndreptar numai acele fraze care, izolate din context, pledează pentru o trăire imediată, eliberată de orice constrîngere, pentru o totală neangajare.

În vreme ce Gide îşi căuta mai departe, cu înfrigurare, drumul, mulţi dintre neofiţii care luaseră strigătul patetic izbucnit din pieptul unui tînăr firav şi ros de îndoieli drept chiotul voios al unei călăuze ce ştie calea spre culmile trăirii armonioase şi depline, îşi vor însuşi într-atît doctrina expusă în *Bucatele pămîntului*, identificîndu-l pe Gide cu Ménalque — „propovădui-

[1] R. M. du Gard, *Les Thibault*, Gallimard, 1955, vol. I, p. 260.

torul noii legi" în cartea amintită — încît vor striga sus şi tare că Gide îi trădează de vreme ce, prin cărţile ce continuă să le dea la iveală, se abate de la calea pe care-o indicase.

Prăpastia dintre intenţiile autorului şi felul în care este receptată opera se adînceşte pe zi ce trece. Ceea ce fusese pentru Gide o etapă necesară devine în ochii multor emuli nedoriţi un popas definitiv, iar complexa personalitate a autorului este redusă la o imagine deformată, acea a *Imoralistului,* imagine amplificată mereu atît de mult prea entuziaştii săi adepţi, cît şi de înverşunaţii săi detractori, în fruntea cărora se află tenacele Henri Massis.

„Cînd oare voi izbuti să conving pe cineva că această carte *(Poarta îngustă)* este geamănă cu *Imoralistul* şi că ambele subiecte au crescut simultan în mintea mea, excesul fiecăreia din ele găsind în excesul celeilalte o îngăduinţă secretă, astfel încît cele două cărţi să se poată menţine în echilibru ?" notează André Gide încă din 1912 în *Jurnalul* său. [1]

În ciuda evidenţei, căci, dacă pe un taler al balanţei se află eroi „imorali" ca Ménalque şi Michel, nu se poate nega că pe celălalt taler atîrnă greu eroina din *Poarta îngustă,* care renunţă la toate bucuriile pămînteşti, în ciuda evidenţei, deci, legenda se impune din ce în ce mai mult.

Văzîndu-şi mesajul astfel răstălmăcit, André Gide, care a declarat în repetate rînduri că, dacă n-ar fi fost scriitor, ar fi dorit să fie profesor, se crede dator să scrie în 1927, cînd apare o nouă ediţie a cărţii *Bucatele Pămîntului,* o

[1] André Gide, *Journal,* Bibliothèque de la Pléiade, 1941, p. 365.

prefață în care își avertizează cititorii că „manualul de eliberare" pe care-l prezintă trebuie să fie mai ales socotit drept o apologie a renunțării, și nu o glorificare a trăirii instinctuale.

Opt ani mai tîrziu, vede lumina tiparului o nouă operă, *Noile Bucate*, în care Gide subliniază ideile ce trecuseră neobservate în prima carte-manifest, completîndu-le cu acel adevăr pe care-l descoperise, urcînd mereu pe drumul ce izbutise, în fine, să și-l desluşească, și anume că fericirea omului constă nu dintr-o libertate totală, ci din asumarea lucidă a unei datorii.

Cel ce-și îndemnase odinioară cititorii să făurească din ei înșiși ființe rare, de neînlocuit, ajunsese la concluzia că fericirea fiecăruia din noi este indisolubil legată de fericirea celorlalți, că numai străduindu-ne să înălțăm o lume nouă, din care să fie alungate nedreptatea și minciuna, putem fi fericiți.

Tînărul firav cu ochi visători și plete romantice ce scrisese în 1897 *Bucatele Pămîntului* devenise în 1935 un om matur, cu fața severă, ale cărei trăsături evocau, după cum spune André Maurois, pe cele ale unor anumite măști japoneze.

Poetul simbolist, aplecat la început, ca Narcis, asupra propriei sale personalități, se transformă într-unul din cei mai lucizi martori ai epocii sale, căci Gide este mereu gata să-i demaște pe toți cei ce împiedică oamenii să se bucure de viață, considerîndu-i „dușmanii săi personali".

Fie că se află în calitate de jurat la Tribunalul din Rouen (*Amintiri de la Curtea cu Juri*, 1912), fie că străbate, ca simplu turist, Africa (*Călătorie în Congo*, 1926),

fie că citeşte în ziar un fapt divers (*Sechestrata din Poitiers*, 1930), Gide ştie să descopere germenii răului şi nu pregetă să dea în vileag tarele morale, sociale şi politice ale lumii vechi. În lupta înverşunată dusă împotriva „duşmanilor săi personali" : forţa brutală, nedreptatea şi minciuna — Gide îşi găseşte noi şi tineri fraţi de arme.

În prefaţa pe care o scrie în 1931 la *Zbor de noapte*, Gide îi mulţumeşte lui Antoine de Saint-Exupéry de a fi pus în plină lumină măreţia solidarităţii umane, iar în 1935, alături de André Malraux, prezidează primul Congres internaţional al scriitorilor pentru apărarea culturii.

Dacă lupta dusă de André Gide pe plan politic şi social poate fi uneori pusă sub semnul întrebării — căci nu întotdeauna Gide a ştiut să desprindă elementul esenţial de contingenţe — activitatea sa pe plan cultural nu poate fi tăgăduită.

Cel care încă din 1891, în prima sa operă, scrisese : „Trăim pentru a manifesta. Regulile morale şi cele estetice sînt aceleaşi. Orice operă care nu manifestă este inutilă şi prin însuşi acest fapt pernicioasă. Orice om care nu manifestă este inutil şi rău" [1], va lua mereu poziţie în cursul lungii sale vieţi.

Prezent la întîlnirile de la Pontigny, fondator şi animator al celei mai importante reviste literare din prima jumătate a secolului XX, *La Nouvelle Revue Française*, traducător al unora din cele mai semnificative opere ale literaturii moderne (Tagore, William Blake, Joseph

[1] André Gide, *Traité du Narcisse*, Bibliothèque de la Pléiade, 1964, p. 8.

Conrad), comentator subtil al operelor lui Dostoievski, a căror covîrşitoare importanţă o relevă publicului francez, exeget pătrunzător al lui Michel de Montaigne, conferenţiar neobosit, autor a numeroase studii şi eseuri publicate în *Incidenţe, Pretexte, Noi pretexte, File* etc., André Gide se află în centrul vieţii culturale din Franţa, spunînd mereu „*adsum*" ori de cîte ori simte pulsînd un fior de viaţă nouă.

Cel pe care detractorii săi ţinuseră cu tot dinadinsul să-l identifice cu unul din personajele create de el, nevoind să vadă în André Gide decît un „imoralist", se bucură de stima contemporanilor, Paul Valéry, Marcel Proust, Roger Martin du Gard, Ernst Robert Curtius, Rainer Maria Rilke, precum şi de admiraţia scriitorilor mai tineri, ca Antoine de Saint-Exupéry, Jean Cocteau, Albert Camus şi André Malraux.

Premiul Nobel ce i se decerne în 1947 consacră activitatea literară şi culturală a „moralistului", a umanistului André Gide, care, la sfîrşitul vieţii sale, va putea declara ca şi Tezeu, eroul din ultima carte pe care a scris-o : „Mă alină gîndul că după mine, datorită mie, oamenii îşi vor da seama că sînt mai fericiţi, mai buni şi mai liberi. Pentru binele omenirii de mîine mi-am făurit opera, am trăit." [1]

Imaginile succesive ale acelui veşnic hoinar, care a apucat pe atîtea drumuri înainte de a găsi calea ce ducea spre această deplină seninătate, au început să se şteargă. Prietenii care i-au stat aproape au dispărut rînd pe rînd. Fotografiile se îngălbenesc şi însuşi glasul lui Gide, înregistrat pe discuri, pare îndepărtat şi stins.

[1] André Gide, *Thésée*, Gallimard, 1946, p. 113.

Gide nu mai poate interveni pentru a preciza în ce măsură personajele create de el l-au ajutat să se găsească pe sine însuşi, nu mai poate tălmăci sensul spuselor sale cititorilor de azi, aşa cum a făcut-o adesea şi pentru contemporanii săi.

Şi poate că e mai bine aşa, poate că e mai bine ca operele sale să fie lăsate să răspundă singure întrebărilor ce li se pun astăzi, căci Gide, asemenea multor creatori, a spus uneori mai mult decît intenţionase să spună.

După cum se ştie, fiecare generaţie priveşte cu alţi ochi decît cele precedente o operă de artă, judecînd-o după noi criterii, şi astfel se întîmplă adesea ca elementele care au uimit în trecut prin noutatea lor să treacă în umbră, pentru a pune în plină lumină tocmai pe cele ce trecuseră neobservate în momentul apariţiei operei.

Dacă pentru cei care, ca Jacques Thibault, împlineau douăzeci de ani în pragul noului secol, preceptele lui Ménalque răspundeau unor înfrigurate întrebări, pentru tinerii din generaţiile următoare invitaţia la neangajare a devenit tot atît de desuetă ca şi cealaltă soluţie propusă simultan de Gide în *Poarta Îngustă*, şi anume totala renunţare la bucuriile vieţii.

Pledoaria lirică din prima carte rămîne azi tot atît de fără ecou ca şi predicile severe din cea de a doua.

Operele scrise pe un ton patetic au încetat să mai emoţioneze astăzi. În schimb, trei mici volume denumite *soties*, în care, reînviind un gen de satiră folosit în evul mediu, Gide ridică în treacăt şi aproape în glumă unele din problemele ce aveau să fie reluate şi tratate în profunzime de scriitorii ce i-au urmat, se bucură as-

tăzi de un interes mult mai mare decît cel pe care l-au stîrnit în momentul apariţiei lor.

Contemporanii lui Gide nu au văzut în prima carte intitulată *Paludes* decît o savuroasă satiră a cenaclurilor literare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

Fără îndoială că *Paludes* prezintă şi acel interes documentar relevat de Paul Claudel, deoarece autorul zugrăveşte cu o fină ironie atmosfera înăbuşitoare ce se respira în saloanele literare ale epocii ; fără îndoială că în eroul cărţii se puteau recunoaşte mulţi dintre scriitorii care criticau apatia generală, ducînd ei înşişi acelaşi fel de viaţă, justificîndu-se însă în proprii lor ochi prin faptul de a scrie, sau mai exact prin faptul de a dori să scrie o carte.

Dar Tityre nu este numai un scriitor ratat.

Cel care doreşte să scrie *Paludes* fără a izbuti, după cum nu izbuteşte nici să evadeze din viaţa mediocră pe care-o duce, este unul din primii anti-eroi ce apar în literatura secolului XX.

Creînd însă pe acest nou Sancho Panza, care dă o replică burlescă pateticului Ménalque — căci Tityre pleacă şi el cu o umbrelă subsuoară în căutarea aventurii, fără să poată depăşi cartierele mărginaşe ale oraşului în care s-a obişnuit să trăiască — Gide a dat la iveală „acel teren neutru ce există în fiecare din noi, care aparţine tuturor... şi care nu moare o dată cu noi“ [1], teren ce avea să fie explorat în adîncime abia mai tîrziu de Robert Musil în romanul intitulat *Omul fără calităţi.*

[1] André Gide, *Paludes*, Gallimard, 1964, p. 60.

Patru ani după publicarea primei *sotie*, apare, în 1899, *Prometeu prost înlănțuit*, în care, pe același ton strengăresc inaugurat în *Paludes*, Gide face satira morală a contemporanilor săi. Dîndu-și, într-o bună zi, seama că „lanțurile, cătușele, zăgazurile și toate celelalte scrupule nu aveau pînă la urmă alt rost decît acela de a-l anchiloza“ [1], Prometeu se hotărăște să coboare de pe culmile Caucazului și să facă o mică plimbare pe marile bulevarde pariziene pentru a-și dezmorți membrele înțepenite.

Ca și Huronul lui Voltaire, sau Persanul lui Montesquieu, Prometeu se tot miră văzînd cum trăiesc parizienii în 1899. Într-adevăr, cei pentru care s-a jertfit nu-i mai știu nici numele, fiind cu totul absorbiți de căutarea propriei lor personalități, de achiziționarea unei calități sau, eventual, a unui defect care să-i deosebească de ceilalți.

În zadar va încerca Prometeu să-i convingă pe acești parizieni, în care nu e greu să ghicim tot atîți discipoli ai lui Ménalque, învățătorul din *Bucatele Pămîntului*, că fiecare om trebuie să trăiască pentru un ideal, pentru un vultur, după cum se exprimă zeul.

„Domnilor, istoria omenirii este istoria vulturilor“, strigă Prometeu pe un ton patetic, avînd totodată grija de a lansa în sală focuri de artificii pentru a menține trează atenția ascultătorilor.

Glasul lui Prometeu va răsuna în pustiu, și eroul ce nu putuse fi doborît de zei, va fi, pînă la urmă, învins de frivolii parizieni și va sfîrși prin a ucide iubitul său vultur, pe care-l va servi drept friptură la un praznic.

[1] André Gide, *Le Prométhée mal enchaîné*, Gallimard, 1925, p. 15.

Satira socială din *Paludes* a fost înlocuită cu o satiră morală tot atît de virulentă şi de spirituală ca cele scrise de celălalt „copil teribil" al literaturii franceze, pe nume Voltaire.

Dar pe bulevardele pariziene nu trec numai semizei îndrăgostiţi de vulturi şi intelectuali rafinaţi preocupaţi să-şi alcătuiască o personalitate, ci şi un personaj ce apare şi dispare ca un vîrtej, semănînd în urma lui, cu o egală indiferenţă, şi binele, şi răul. Acest personaj misterios se adresează amabil primului venit, rugîndu-l să scrie pe un plic numele şi adresa unui prieten căruia ar dori să-i facă un serviciu. Bucuros de a se dovedi folositor, Cocles scrie pe plic numele şi adresa prietenului său Damocles.

Fapta bună va fi răsplătită printr-o răsunătoare pereche de palme, în vreme ce destinatarul scrisorii va primi o importantă sumă de bani şi va muri ros de dorinţa de a afla sensul acţiunii al cărui beneficiar a fost.

Ciudatul personaj, cunoscut sub numele de „Milionarul", uşor de identificat cu Zeus, săvîrşeşte o faptă a cărei motivare este, poate, cunoscută celorlalţi locuitori ai Olimpului, dar care pare arbitrară muritorilor de rînd.

Actul gratuit, apanaj al zeilor, în cartea amintită, va fi raportat la scara umană, cincisprezece ani mai tîrziu, într-o nouă *sotie* intitulată *Pivniţele Vaticanului.*

Tînărul Lafcadio va comite o crimă, ucigînd cu sînge rece şi fără să aibă vreun mobil pe inofensivul bătrînel cu care se afla din întîmplare în acelaşi compartiment de tren.

Bătrînelul nu-i este nici simpatic, nici antipatic. Mai curînd simpatic, judecînd după faptul că, numai cu cîteva clipe înainte de a-l ucide, Lafcadio aprinsese lumina pentru ca tovarăşul său de călătorie să-şi poată încheia paltonul.

Deplin stăpîn pe sine însuşi, capabil în egală măsură să-şi rişte viaţa pentru a-i salva pe semenii săi, sau pentru a-i pierde, ca şi strămoşul său spiritual Nikolai Stavroghin, din *Posedaţii* lui Dostoievski, dar complet dezbărat de „prostul obicei" de a acorda atenţie unor noţiuni „perimate" ca cele de bine şi rău, Lafcadio lasă întîmplarea să hotărască dacă va ucide sau nu, aşa cum alţii aruncă în aer o monedă, aşteptînd să iasă capul sau pajura, pentru a decide dacă se vor duce la cinema sau la Operă.

„Dacă pot număra pînă la doisprezece fără să mă grăbesc, înainte de a vedea o lumină pe cîmp, tapirul scapă teafăr. Încep : unu ; doi ; trei ; patru (număr prea repede) ; cinci ; şase ; şapte ; opt ; nouă... zece ! O lumină..." [1]

Oamenii au luat locul zeilor, şi deplina lor eliberare n-are drept rezultat decît o crimă derizorie ce apare, ca şi fapta săvîrşită de Zeus, complet nemotivată în ochii celorlalţi.

Treizeci de ani mai tîrziu, un alt asasinat gratuit avea să fie comis într-o zi toridă de vară, pe o plajă africană, de Meursault, eroul lui Albert Camus.

Ca şi Lafcadio, Meursault nu împărtăşeşte nici una din credinţele oamenilor în mijlocul cărora trăieşte,

[1] André Gide, *Les Caves du Vatican*, Gallimard, 1922, p. 235.

înstrăinat de toţi şi de toate. Ca şi Lafcadio, Meursault are latitudinea de a ucide sau nu.

„M-am gîndit că nu aveam decît să mă întorc din drum ca totul să ia sfîrşit. Dar în spatele meu năvălea întreaga plajă, vibrînd de soare. Am făcut cîţiva paşi spre izvor. Arabul nu se mişcase... Am aşteptat." [1]

Lafcadio lasă întîmplarea să hotărască ; Meursault aşteaptă ca viaţa absurdă să-şi continue cursul şi amîndoi sfîrşesc prin a ucide oameni cu care n-au nimic de împărţit şi care le sînt cu totul indiferenţi.

Dar dacă cele două asasinate sînt nemotivate, criminalii sînt motivaţi, psihologic în opera lui Gide, social în cea a lui Camus.

Eroul gidian este curios să afle nu atît consecinţele faptei sale, ci mai ales propriile sale reacţii, simţindu-se aproape obligat să comită un act gratuit ce apare în proprii săi ochi drept dovada unei depline libertăţi.

Meursault, eroul lui Camus, nu acordă nici un fel de importanţă actului pe care-l săvîrşeşte aproape inconştient, năucit de lumină şi orbit de sclipirea cuţitului din mîna arabului, dar crima înfăptuită fără mobil va fi motivată *a posteriori*, dînd la iveală profunda revoltă ce mocnea în sufletul lui Meursault, şi care-l făcuse să devină un străin printre oameni.

Dezinvoltul Lafcadio, ce evoluează cu eleganţă printre celelalte personaje tîrîte într-o aventură rocambolescă, avea să aibă drept urmaş pe sumbrul Meursault, stăpînit de un sentiment pe care nici Lafcadio, nici creatorul său, nu l-au încercat niciodată, sentimentul că totul este absurd.

[1] Albert Camus, *L'Etranger*, Gallimard, 1947, p. 87.

Ciclul operelor concepute în tinereţe şi realizate în plină maturitate se sfîrşeşte cu *Pivniţele Vaticanului*.

„Pînă acum, aşa cum se cuvine, gusturile mele, sentimentele, experienţele mele personale, alimentau tot ceea ce scriam ; în frazele cele mai bine construite simţeam încă bătăile inimii mele. Dar acum, între ceea ce gîndesc şi ceea ce simt, legătura s-a rupt“ [1], scrie Gide în 1925.

În cele două opere romaneşti pe care le va mai scrie — *Falsificatorii de bani* (1925) şi tripticul compus din *Şcoala femeilor* (1929), *Robert* (1930) şi *Geneviève* (1936) — personajele se impun din afară autorului, deosebindu-se fundamental de cele din operele precedente, ivite dintr-o lume interioară, neexistînd decît în funcţie de întrebările şi îndoielile creatorului lor, căci fie că este vorba de liricul Ménalque, de mistica Alissa, de amoralul Lafcadio sau de nevolnicul Tityre, toate personajele create în prima perioadă întreţin cu André Gide raporturi necesare şi esenţiale, hotărîtoare atît pentru evoluţia omului cît şi a scriitorului.

În 1925 însă legătura este ruptă. Gide devine, în sfîrşit, liber să continue sau să înceteze de a mai scrie. Creaţia artistică nu va mai avea de acum înainte funcţia de catharsis pe care o îndeplinise pînă atunci, creatorul distanţîndu-se de operele pe care le scrie chiar în timpul elaborării lor.

Romanul *Falsificatorii de bani* este rodul unei îndelungate meditaţii asupra romanului, nefiind de fapt decît romanul unui roman. Şi această carte, ce narează istoria făuririi unui roman, nu putea fi scrisă decît de

[1] André Gide, *Les Faux Monnayeurs*, Gallimard, 1925, p. 119.

Gide, căci nimeni altul nu reflectase atît de îndelung asupra posibilităţilor de reînnoire ale acestui gen literar, ce risca să moară sufocat de formula convenţională unanim adoptată în secolul al XIX-lea şi la care se opriseră, cel puţin aşa credea Gide, şi scriitorii de la începutul secolului XX.

După cum se ştie, romanul francez, conceput la origine drept o povestire destinată să pună în plină lumină un adevăr psihologic etern valabil, îşi lărgise treptat domeniul, anexînd pamflete, povestiri cu caracter filozofic, confesiuni, memorii, descrieri poetice şi aventuri picareşti.

Reacţionînd împotriva acestui „imperialism" al romanului, scriitorii realişti din secolul al XIX-lea simt nevoia să stabilească riguros graniţele teritoriului lor şi să precizeze scopul pe care-l urmăresc.

Romanul redevine, sub pana lor, o naraţiune ce relatează aventurile anumitor personaje care evoluează într-o lume dată şi a căror existenţă obiectivă nu e pusă la îndoială de nimeni. Naratorul, exterior operei, dar în acelaşi timp omniprezent şi atoateştiutor, alege cu grijă, între diversele modele existente în realitate, personaje tipice, prezentîndu-le în situaţii semnificative, pentru edificarea cititorilor.

Convinşi că, redînd cu fidelitate mediul în care trăiesc personajele lor, vor prinde în plasa pe care-o aruncă asupra realităţii acele adevăruri de ordin general pe care le conţine orice caz particular, dar semnificativ, scriitorii din secolul trecut ne vorbesc, îndelung, despre casele în care trăiesc eroii lor, despre hainele pe care le poartă,

haine croite parcă mai mult pe măsura mentalității decît a trupurilor lor.

Balzac, Stendhal, Flaubert sînt scriitori pentru care lumea exterioară există, și eroii lor, după cum s-a spus pe drept cuvînt, fac concurență stării civile.

„Fiindcă Balzac era un geniu și fiindcă orice geniu pare să aducă o soluție definitivă și exclusivă, s-a decretat că misiunea romanului este aceea de a face concurență stării civile", exclamă Edouard, purtătorul de cuvînt al lui Gide în *Falsificatorii de bani.* [1]

Năzuind să capteze esențialul prin alte mijloace decît cele folosite de înaintașii săi, Gide cere purificarea romanului de toate elementele pe care scriitorii realiști le considerau necesare, indispensabile acestui gen literar, și anume intriga și descrierea personajului.

„Descrierea fidelă a mediului înconjurător, a înfățișării personajelor, precum și evenimentele exterioare, accidentale, traumatismele, aparțin cinematografului, declară Edouard. Se cuvine ca romanul să i le lase." [2]

Astfel purificat, romanul va putea să-și îndeplinească noua sa misiune, ce constă nu din reflectarea fotografică a realității, ci din explorarea ei în adîncime.

Pentru realizarea acestui scop, Gide revendică pentru autorii de romane dreptul de a tăia „o felie de viață" nu numai în lungime, în sensul scurgerii timpului, ci și în lărgime sau în profunzime.

Desfășurarea evenimentelor într-un timp riguros cronologic va fi înlocuită prin relatarea evenimentelor trecute, văzute prin prisma prezentului, iar „subiectul" unic,

[1] André Gide, *Les Faux Monnayeurs*, Gallimard, 1925, p. 237.
[2] André Gide, *op. cit.*, p. 97.

printr-o serie de episoade în aparență fără legătură unele cu altele, asemănîndu-se cu diversele instrumente dintr-o orchestră care interpretează pe registre diferite teme ce se integrează însă în armonia finală sub bagheta dirijorului.

Noua formulă, aceea a romanului polifonic, propusă și ilustrată de André Gide în romanul amintit, avea să cîștige adeziunea unui mare număr de scriitori contemporani, așa cum o atestă vasta serie de romane contrapunctice scrise de la Aldous Huxley pînă la Jean-Paul Sartre.

O altă inovație de ordin tehnic, și anume faptul de a așeza în centrul operei un romancier, actor și totdeodată narator al evenimentelor relatate, permite lui Gide să arunce asupra personajelor sale lumini care, de vreme ce provin dintr-un proiector ce se poate oricînd deplasa în spațiu, dau la iveală aspecte insolite.

O dată cu dezagregarea subiectului în diverse episoade aparent disparate, dar a căror coeziune interioară ne este explicată de naratorul-actor, asistăm și la dezagregarea „personajului" din romanele tradiționale, pe care ne obișnuisem să-l vedem evoluînd în sensul indicat la începutul cărții, sens impus de evenimentele exterioare.

Spre deosebire de autorii din trecut, care selecționau întîmplările, oprindu-se asupra acelora ce aveau să justifice evoluția eroului, Gide pornește pe urmele personajelor sale, mirîndu-se cînd le vede apucînd pe cărări nebănuite, căutînd să deslușească sensul cuvintelor și acțiunilor lor.

Soluțiile lui Gide, fundate pe o pătrunzătoare analiză a cauzelor ce duseseră la închistarea romanului realist în formula naturalistă, vor fi fermenți necesari evoluției

acestui gen literar, aşa cum o dovedesc numeroasele opere ce se înscriu, începînd din 1925, în orbita romanului *Falsificatorii de bani*. Dar dacă inovaţiile propuse de Gide, mai ales cele formale, vor fi reluate, experimentate şi perfecţionate, opera în care ele apăruseră pentru prima oară nu avea decît pentru scurt timp să fie considerată drept prototipul romanului modern.

„Habent sua fata libelli..."

Nu lucidul şi cerebralul Gide, care expune clar premisele problemei şi trage riguros concluziile, avea să revoluţioneze romanul modern, ci Marcel Proust, James Joyce şi Kafka, scriitori ce trăiesc în aceeaşi epocă, dar claustraţi fiecare într-o lume a lor, ignorîndu-se unul pe altul.

Gide nu l-a citit pe Joyce, aşa cum reiese din voluminosul *Jurnal*, unde îşi notează toate lecturile şi în care Joyce nu este pomenit. Pe Kafka l-a cunoscut tîrziu, după publicarea romanului *Falsificatorii de bani* (adaptarea pentru scenă a romanului *Procesul* datează din 1930 şi i se datorează chiar lui Gide), iar în ceea ce îl priveşte pe Proust, clarvăzătorul critic ce a fost André Gide a dat dovadă de-o ciudată miopie.

Spunînd aceasta, nu ne referim numai la refuzul din 1912 de a publica manuscrisul trimis de Proust, gafă pe care Gide a regretat-o şi a recunoscut-o cu onestitatea ce l-a caracterizat întotdeauna, ci şi la articolul scris ulterior, în care Gide îl elogiază pe Proust văzînd în autorul lui *Swann* numai un fin analist „a cărui privire este infinit mai subtilă şi mai atentă decît a noastră". [1]

[1] André Gide, *Incidences*, Gallimard, 1924, p. 47.

Fie că nu i-a cunoscut, fie că i-a citit prea tîrziu, fie că nu le-a înțeles mesajul, cert este că Gide nu a fost conștient de adîncile prefaceri pe care avea să le determine apariția operelor lui Proust, Joyce și Kafka, nebănuind că romanul imaginat de el, acel roman care trebuie să reprezinte nu numai o reflectare a realității, ci și o explorare a posibilului, se realizase sau era pe cale să se realizeze în *În căutarea timpului pierdut*, în *Ulise* și în *Procesul*, exact în perioada în care Edouard, purtătorul de cuvînt al lui Gide, teoretiza cu privire la misiunea noului roman, definindu-i în același timp structura.

Dacă romanul inovator al lui Gide avea să fie curînd pus în umbră de operele concepute simultan, dar al căror mesaj a fost de abia mai tîrziu deslușit, în schimb ultima creație romanescă a scriitorului avea să aibă cu totul altă soartă.

Într-adevăr, pe măsură ce anii trec, *Școala femeilor* capătă o importanță din ce în ce mai mare în istoria romanului francez, deoarece Gide a izbutit în această carte să reînnoade firul unei tradiții de mult rupte, aceea a clasicismului francez.

„Nu oricine dorește să devină clasic izbutește" [1], scrie Gide, și aceste cuvinte, care la prima vedere pot părea doar o simplă butadă, se încarcă cu o profundă semnificație, dacă ne amintim ceea ce spunea scriitorul englez T. S. Eliot :

„Tradiția nu poate fi moștenită ; dimpotrivă, dacă o urmărești, trebuie să o cucerești cu mare trudă. Ea implică în primul rînd simț istoric... La rîndul său, simțul istoric implică o percepție a trecutului, nu numai ca trecut, ci

[1] André Gide, *op. cit.*, p. 219.

ca prezent... Acest simţ istoric, care este un timp al atemporalului, ca şi al temporalului şi al unităţii între temporal şi atemporal, este cel care-l face pe scriitor să fie tradiţional. Acest simţ istoric îi dă scriitorului cea mai acută conştiinţă a locului său în timp, a propriei sale contemporaneităţi." [1]

După cum se vede, atît André Gide cît şi T. S. Eliot consideră că o tradiţie culturală — în cazul de faţă clasicismul — nu este un bun ce poate fi transmis cuiva fără ca moştenitorul său să se fi străduit să-l merite. Nici dorinţa de a căpăta acest dar nu este suficientă, căci, pentru a izbuti să faci din nou să fuzioneze temporalul cu atemporalul, nu te poţi mărgini să imiţi mecanic modele din trecut, ci trebuie să selectezi atent elementele perene, capabile să rodească în clipa cînd vor fi transplantate în pămînt nou.

Tradiţia impune deci nu numai cunoaşterea trecutului, ci şi a prezentului şi, în ultimă instanţă, nu exclude, ci implică inovaţia.

Printre numeroasele articole, scrisori adresate confraţilor săi, studii şi eseuri despre proza şi poezia modernă, se află inserat în volumul *Incidenţe* şi un interviu real sau imaginar, în care Gide, expunîndu-şi părerile despre romanul francez, indică exact ceea ce constituie în ochii lui aportul esenţial al culturii franceze :

„Franţa este o ţară care a dat moralişti, incomparabili artişti, compozitori, arhitecţi şi oratori. Ce pot pune

[1] T. S. Eliot, *Eseuri literare*, E.L.U., 1966, p. 222.

celelalte popoare alături de Montaigne, Pascal, Molière, Bossuet şi Racine ? Dimpotrivă, mă întreb : cît cîntăreşte un Lesage pus în balanţă cu un Fielding sau cu un Cervantes ? Cît abatele Prévost faţă de Defoë ? Şi chiar : cît preţuieşte Balzac dacă-l compari cu Dostoievski ? Sau, dacă vreţi : cît valorează *Principesa de Clèves* faţă de *Britannicus* ?" [1]

Din pasajul citat reiese limpede că, plasat în contextul literaturii europene, romanul francez nu este — după părerea lui Gide — genul literar în care să fi excelat vreodată Franţa. Ultima frază interogativă în care, în mod cu totul neaşteptat, nu se mai compară un roman francez cu un alt roman aparţinînd altei culturi, ci un roman clasic francez cu o piesă din teatrul clasic francez, arată în mod neîndoielnic că, în ochii lui Gide, dramaturgia veacului al XVII-lea reprezintă forma cea mai pură a clasicismului, a acelui clasicism despre care Gide spunea : „Clasicismul mi se pare în asemenea măsură o invenţie franceză încît m-aş lăsa îmbiat să consider drept sinonime aceste două cuvinte : clasic şi francez, dacă primul termen ar putea pretinde să epuizeze geniul francez şi dacă romantismul n-ar fi ştiut să devină francez." [2]

Rîndurile citate sînt scrise în 1921, aşa că nu ne putem mira auzindu-l pe Edouard declarînd în romanul *Falsificatorii de bani :*

„Aş dori să scriu un roman care să fie deopotrivă de adevărat şi de îndepărtat de realitate, pe cît de ge-

[1] André Gide, *Incidences*, ed. cit., p. 155.
[2] André Gide, *op. cit.*, p. 42.

neral pe atît de particular, uman şi fictiv totdeodată, aşa cum sînt piesele *Athalie*, *Tartuffe* sau *Cinna*." [1]

Năzuinţa romancierului ne surprinde, deoarece ne obişnuisem să-l vedem căutînd soluţii noi, neexperimentate încă. Cuvintele sale îşi pierd caracterul insolit, dacă ne amintim că scopul urmărit de Edouard prin toate formulele noi pe care le propune este tocmai purificarea romanului de toate aluviunile ce se adunaseră în cursul celor trei secole de cînd se constituise ca gen literar de sine stătător.

Cerînd cinematografului să preia descrierile fizicului personajelor, precum şi al mediului în care trăiesc, Edouard, alias Gide, speră că romancierii vor fi astfel în măsură, întocmai ca dramaturgii clasici, să redea esenţa purificată de contingenţe.

Elementul ce va fi deci transplantat din teatrul clasic în romanul modern va fi conflictul psihologic, conflict determinat nu „de evenimente exterioare, accidente sau traumatisme", ci de jocul forţelor lăuntrice. Şi acest conflict va fi cu atît mai intens, crede Gide, cu cît personajele nu vor mai fi solicitate de întîmplările vieţii cotidiene.

Eroii acestui roman, conceput în spiritul tragediei clasice, nu vor mai face concurenţă stării civile, ci se vor impune numai prin realitatea lor psihologică.

Subiectul acestui roman clasic şi modern totdeodată este schiţat în *Falsificatorii de bani*.

[1] André Gide, *Les Faux Monnayeurs*, ed. cit., p. 238.

„Ce admirabil subiect de roman. După cincisprezece-douăzeci de ani de viaţă conjugală, decristalizarea progresivă şi reciprocă a celor doi soţi. Atît cît iubeşte şi doreşte să fie iubit, îndrăgostitul nu se poate arăta aşa precum este el în realitate. Mai mult încă, nici nu-l vede pe celălalt, ci numai idolul pe care şi l-a creat şi pe care îl divinizează, împodobindu-l cu virtuţi." [1]

Subiectul romanului pur avea să fie găsit de Edouard, romancierul din *Falsificatorii de bani* şi realizat de André Gide, patru ani mai tîrziu, prin *Şcoala femeilor*, ce apare în 1929, roman urmat în curînd de *Robert* (1930) şi de *Geneviève* (1936).

Din această trilogie nu se mai retipăresc astăzi decît primele două volume, dat fiind că *Geneviève* roman scris şase ani după apariţia primelor două volume, nu se integrează organic în seria respectivă şi, trebuie s-o spunem, este un roman neizbutit, aşa cum de altfel afirmă şi Gide :

„Am rupt tot ceea ce făcusem la Saint-Louis, după cum rupsesem la Siracuza tot ce scrisesem. Trebuie să recunosc că cel de al treilea capitol din *Geneviève* nu are nici o valoare. E mai rău decît dacă ar fi prost : e mediocru. Nu are nici un sens să-l refac. De-aş sta luni întregi să-l scriu din nou, nu l-aş putea îmbunătăţi. E preferabil să las cartea neterminată." [2]

Tripticul iniţial se va reduce la primele două cărţi : *Şcoala femeilor* şi *Robert*, în care ni se va nara drama conjugală a doi oameni ce ajung să nu se mai iubească.

[1] André Gide, *op. cit.*, p. 95.
[2] André Gide, *Journal*, ed. cit., p. 1251.

Spre deosebire de majoritatea romanelor ce tratează subiecte similare, drama nu este provocată de nici un eveniment exterior. În căsnicia Évelinei nu intervine nimeni şi nimic dinafară. Nici o altă pasiune nu va pune stăpînire pe sufletul soţiei şi nici Robert nu se va îndrăgosti de vreo altă femeie.

Drama nu se desfăşoară pe plan sentimental, ci numai pe plan moral, căci Robert nu o dezamăgeşte pe Éveline ca amant, ci ca om.

Fetiţa încrezătoare care-l iubise pe Robert, convinsă că frumoasele cuvinte pe care logodnicul ei le rostea corespund unor sentimente nobile, se transformă cu vremea într-o femeie matură, care descoperă că frazele sonore spuse de soţul ei n-au fost niciodată decît nişte poliţe fără acoperire.

La rugămintea logodnicului ei, Éveline, care după propria ei mărturisire nu luase niciodată condeiul în mînă decît pentru a trimite scrisori prietenilor săi, începe să-şi noteze gîndurile într-un jurnal.

Străduindu-se să alcătuiască fraze care să exprime cît mai exact sentimentele care-i umplu sufletul, Éveline învaţă să se analizeze pe sine însăşi şi în acelaşi timp să privească cu ochi din ce în ce mai critici lumea din jur. Frazele retorice ale lui Robert vor fi supuse unui examen din ce în ce mai sever, cum demonstrează următorul fragment din jurnalul Évelinei:

„Cred că bănuielile mele au început să se înfiripe, curînd după nuntă, în ziua cînd l-am auzit pe Robert vorbind cu tata despre sistemul de clasare al fişelor. Tata nu mai contenea cu laudele şi a sfîrşit prin a-l întreba pe Robert:

— Zău, tu ai inventat sistemul ăsta ?

Robert a răspuns pe un ton pe care cu greu îl pot defini, superior şi totodată modest, pe un ton pătruns, dar care voia să dea totuşi impresia că nu acordă cine ştie ce importanţă acestui lucru :

— Da... Tot căutînd, am găsit...

...M-a străfulgerat gîndul că unui savant, care a făcut o adevărată descoperire, nu i-ar trece niciodată prin minte să spună : «tot căutînd am găsit», căci căutarea este implicată de descoperire." [1]

După cum se vede „bănuielile" Évelinei se nasc dintr-o analiză pur stilistică. Robert nu a folosit, după părerea ei, cuvîntul just, şi aceste bănuieli vor fi pe deplin confirmate. La scurt timp după întîmplarea narată, Éveline găseşte într-o papetărie un clasor perfecţionat de tipul celui pe care Robert dăduse să se înţeleagă că-l inventase.

Cuvîntul ambiguu nu avusese alt rost decît acela de a ascunde realitatea, şi anume faptul că Robert nu inventase nimic.

Prin prisma acestei descoperiri, Éveline reconsideră trecutul :

„De ce mă exasperează acum atît de mult defectele lui Robert ? Să fie oare fiindcă din pricina lor am căzut în capcană ? Căci tocmai ceea ce consider astăzi drept defecte, am luat altădată drept calităţi fermecătoare şi demne de toată lauda. Trebuie să recunosc că nu Robert s-a schimbat, şi că eu am devenit alta. Altfel judec acum. Şi ca atare pînă şi cele mai frumoase amintiri se spulberă

[1] André Gide, *L'Ecole des Femmes*, Gallimard, 1944, p. 59.

cînd proiectez asupra lor felul meu de a gîndi. Doamne, de pe ce culmi m-am prăvălit! Pentru ca să-mi dau seama de această profundă prefacere, am recitit ceea ce scrisesem în acest caiet acum douăzeci de ani. Cît îmi vine de greu să mă recunosc în copila nevinovată, încrezătoare şi cam prostuţă de altădată. Frazele lui Robert, pe care le citam şi le scriam cu bucurie, cu dragoste şi cu mîndrie, îmi sună încă în urechi, dar înseamnă acum altceva pentru mine." [1]

Frazele lui Robert nu vor mai fi pentru Éveline decît aparenţe înşelătoare, curse întinse celorlalţi, şi mulţi se vor lăsa prinşi, crezînd sau străduindu-se să creadă că sentimentele afişate de Robert sînt reale.

Singura fiinţă care nu se mulţumeşte numai cu vorbe este Éveline. Despicînd mereu firul în patru, va ajunge să constate că Robert declară că „a găsit" tocmai pentru a ascunde faptul că n-a inventat nimic, că vorbeşte de altruism pentru a acoperi motivele meschine care l-au determinat să procedeze într-un anumit fel, că Robert îi minte într-una pe toţi cei din jur.

Într-o bună zi, Éveline va descoperi că minciunile pe care le debitează Robert nu sînt numai destinate să înşele pe alţii, ci că Robert minte mai ales ca să se înşele pe sine însuşi, că, dacă n-ar minţi, Robert ar înceta să existe.

În explicaţia finală dintre cei doi soţi, Robert exclamă :

„Problema constă în a şti dacă, prin simplul fapt de a fi fost exprimată, o emoţie se risipeşte, sau dacă, dimpotrivă, exprimînd-o, ajungi s-o crezi". [2]

[1] André Gide, *op. cit.*, pp. 58—59.
[2] André Gide, *op. cit.*, p. 95.

Străduindu-se să alcătuiască fraze sonore după toate regulile retoricii învăţate în liceu, Robert speră că tiparele sintactice vor ordona lumea sa interioară cumplit de deficitară, nădăjduieşte într-una că emoţiile şi sentimentele nobile pe care le revendică drept ale lui vor sosi, chemate de cuvinte, pentru a se instala în sufletul său.

Robert se află deci la antipodul soţiei sale, care se exprimă în fraze simple, avînd mereu grija de a elimina orice cuvînt de prisos şi orice expresii stereotipe, fiind din acest punct de vedere întruchiparea preocupărilor stilistice ale creatorului ei, a cărui proză se epurează treptat pînă ajunge la puritatea clasică, ce implică renunţarea la culoare în favoarea liniei perfecte.

În vreme ce Robert se complace într-un vag emoţional şi afectiv, pe care nu-şi dă niciodată silinţa să-l analizeze, Éveline trece prin prisma raţiunii atît sentimentele celorlalţi, cît şi pe cele care îi umplu sufletul, neconsiderîndu-le adevărate decît pe cele confirmate de gesturi, atitudini şi fapte.

Conflictul între două personaje atît de diferite nu putea să întîrzie şi, într-adevăr, el izbucneşte puţin timp după căsătorie, cînd Éveline începe să-şi dea seama de distanţa ce separă vorbele lui Robert de faptele sale.

Idolul făurit de dragostea ei începe să se clatine de îndată ce frazele „înălţătoare" rostite de Robert vor deveni în ochii soţiei sale afirmaţii gratuite.

Din ce în ce mai lucidă, Éveline va supune fiecare frază rostită de Robert unui riguros examen stilistic. Atenta analistă în care s-a transformat entuziasta şi în-

crezătoarea îndrăgostită din primele timpuri va avea din ce în ce mai des prilejul să constate că orice confuzie pe planul expresiei atrage după sine confuzii pe planul conținutului, atît cel al ideilor, cît și cel al sentimentelor.

Ca și autorul ei, Éveline ar putea declara că „regulile morale și cele estetice sînt aceleași", de vreme ce, exprimîndu-se greșit, Robert ajunge să gîndească confuz și să proclame drept adevărate sentimente neautentice.

Cei doi protagoniști din *Școala femeilor*, cărora autorul le dă pe rînd cuvîntul, par să întruchipeze o perfectă antinomie, atît pe plan estetic, cît și pe plan intelectual și moral.

Pe plan estetic — și pe acest plan antinomia va fi aparentă la început — retorismului lui Robert i se opune conciziunea și eleganta naturalețe a felului de a se exprima al Évelinei, care a învățat să vorbească și să scrie la aceeași școală unde a învățat și Gide, școala marilor clasici francezi.

„Acolo unde altădată nu știam să văd decît fraze pompoase și retorice dau de voci ce-mi vorbesc în taină, așa că mă îndrept adesea spre marii clasici ca spre niște sfătuitori, ca spre niște prieteni" [1], notează Éveline în jurnalul ei, după douăzeci de ani de căsnicie.

Ca și André Gide, Éveline se întoarce spre autorii ale căror versuri le recitase, pe vremuri la școală cu o voce cu totul inexpresivă și descoperă că acei alexandrini, ce-i păruseră altădată pe veci înghețați în absoluta lor perfecțiune, conțin sentimente cu atît mai răscolitoare cu cît sînt exprimate mai discret.

[1] André Gide, *op. cit.*, p. 88.

„Clasicismul, şi prin acest cuvînt înţeleg clasicismul francez, tinde, prin toate operele pe care le-a creat, spre litotă. Este arta de a exprima cît mai mult, spunînd cît mai puţin. Este o artă a pudorii şi a modestiei“ [1], spune André Gide, definind acest curent literar nu numai prin figura de stil, ce îi este caracteristică, ci şi prin două virtuţi morale : pudoarea şi modestia.

Graniţele dintre planul estetic şi cel moral, abolite în definirea clasicismului, vor fi abolite şi în construirea personajelor din romanul *Şcoala femeilor*.

Emfaticul Robert, care vrea mereu să pară mai emoţionat decît este în realitate, folosind cuvinte sonore pe care le înşiră mai mult sau mai puţin logic în fraze interminabile, va fi trufaş şi făţarnic, după cum Éveline, care se străduieşte mereu să găsească cuvîntul just, cel care va putea exprima în întregime, fără să-i exagereze sau să-i minimalizeze, gîndurile şi sentimentele, va fi pudică şi va da întotdeauna dovadă de o înaltă probitate morală.

Modesta Éveline stă în balanţă cu orgoliosul Robert şi lupta dintre cei doi protagonişti se va ridica de la particular la general, devenind lupta dintre aparenţă şi realitate, dintre adevăr şi minciună.

În vreme ce Éveline s-ar putea defini ca fiinţă ontologică, aşa cum a făcut pe vremuri Descartes : „Gîndesc, aşadar exist“, Robert ar putea spune despre el însuşi : „Vorbesc, aşadar exist“, căci vorbele lui sînt destinate să-i facă pe cei din jur, şi mai ales pe el însuşi, să creadă în existenţa omului cinstit, generos şi nobil, ce n-a fost şi nu va fi niciînd Robert. Revelator în acest sens este următorul fragment din lunga scrisoare în care Robert

[1] André Gide, *Incidences*, ed. cit., p. 42.

se disculpă de acuzaţiile formulate de Éveline împotriva lui :

„Deoarece publicul acceptase să se lase călăuzit în alegerea lecturilor, am considerat că va fi bucuros să fie îndrumat şi în alegerea furnizorilor şi că, procedînd astfel, aducem reale servicii atît cumpărătorilor, cît şi negustorilor... M-am adresat, deci, acestora din urmă, arătîndu-le ce avantaje ar decurge pentru ei dacă s-ar adresa, în anumite condiţii pe care urma să le fixez eu, unei clientele de elită... Această nouă afacere, al cărei succes, aşa cum am mai spus, a întrecut toate aşteptările, a luat peste puţină vreme o asemenea amploare încît am fost nevoit să fac o sumedenie de demersuri..." [1]

„Realele servicii" pe care Robert se simte dator să le aducă negustorilor şi cumpărătorilor înseamnă de fapt o campanie publicitară, o afacere deci, o afacere comercială de cea mai pură speţă, de reuşita căreia Robert nu se sfieşte să se arate mîndru.

Acţionînd întotdeauna sub imboldul unor asemenea principii morale, Robert nu va întîrzia să se impună în societatea burgheză prin „serviciile" pe care le aduce întregii naţiuni.

Robert se bucură de stima tuturor şi continuă să se ridice pe scara socială.

Cine se poate îndoi de patriotismul şi de curajul lui Robert, cînd toată lumea vede strălucind pe pieptul lui cea mai înaltă decoraţie militară ? Cine se poate îndoi de mărinimia lui, cînd Robert a trîmbiţat pe toate cărările ajutorul pe care l-a dat pictorului Burgweilsdorf pe

[1] André Gide, *Robert*, Gallimard, 1944, pp. 131—132.

vremea cînd nimeni nu-i cumpăra tablourile ? Cine poate nega că Robert a dat o şansă de afirmare tinerilor critici de artă, invitîndu-i să colaboreze la revista pe care o conducea ?

Nimeni, desigur, în afară de Éveline, care descoperă că „altruistul" Robert are întotdeauna în primul rînd grijă de propriile sale interese, că „patriotul" Robert a cerut să se înroleze pentru a se putea „aranja" în timpul războiului, că „mărinimosul" prieten al pictorului Burgweilsdorf făcuse un excelent plasament cumpărîndu-i tablourile pe vremea cînd nu erau la mare preţ, că directorul revistei se arătase atît de doritor să-i ajute pe tinerii talentaţi numai fiindcă articolele scrise de ei aveau să apară sub semnătura sa.

Faptele narate de Éveline şi confirmate de scrisoarea lui Robert, în care zadarnic încearcă să se disculpe, sînt suficiente pentru a contura profilul moral şi social al lui Robert.

Căunosul Robert, cel care devine consistent numai prin cuvintele pe care le rosteşte, nu o va putea înşela pe Éveline, dar va izbuti să-i orbească pe ceilalţi ce nu ştiu sau nu vor să vadă ce se ascunde sub cuvintele sale şi, asemenea multor demagogi din toate timpurile, va avea de partea lui pe toţi oamenii care flutură cu ostentaţie flamuri pe care înscriu nobile idealuri numai pentru a-şi acoperi micile şi meschinele lor manevre.

Desluşindu-şi cu greu calea, căci Éveline nu se va elibera decît în urma unor lungi şi sfîşietoare lupte de toate prejudecăţile impuse de mediul social în care trăise, dezgustată de făţărnicie mincinoasă şi vorbe goale, Éveline îl va părăsi pe Robert.

În ciuda silei pe care i-o produce purtarea lui Robert, Éveline nu se va putea hotărî niciodată să se despartă de copiii ei, de căminul ei, rămînînd deci pînă la urmă soţia lui Robert.

Dar femeia care nu a putut niciodată să se mulţumească cu vorbe sau gesturi spectaculoase simte din ce în ce mai mult nevoia să-şi pună viaţa în slujba unui ideal care să merite sacrificiile pe care este gata să le facă.

În timpul războiului, Éveline îl va lăsa pe Robert să se plimbe la Paris cu decoraţii militare atîrnîndu-i pe piept şi va pleca să îngrijească bolnavi într-un spital din spatele frontului. Numai fiica ei şi doctorul Marchant ştiu ce fel de bolnavi se află în acel spital, numai ei bănuiesc că Éveline pleacă cu gîndul de-a nu se mai întoarce niciodată.

Şcoala femeilor începe şi se sfîrşeşte cu moartea eroinei. În partea a doua a ciclului, *Robert*, Éveline reînvie mai pură şi mai fermecătoare decît ne apăruse în jurnalul ei, cu atît mai pură cu cît soţul ei se străduieşte să ne convingă de „greşelile" şi „rătăcirile" ei. Argumentele lui Robert, departe de a putea arunca o umbră pe luminoasa figură a Évelinei, conferă şi mai multă măreţie acestei femei care nu poate accepta „adevărurile" convenţionale, căreia adevărul găsit de ea, în urma unei febrile dar lucide căutări, îi este tot atît de necesar ca luminile ochilor.

Drama conjugală a celor doi soţi este narată în cadrul unui roman care, în aparenţă, se înscrie pe linia romanelor tradiţionaliste, căci Gide utilizează aproape osten-

tativ procedeul „manuscrisului găsit" (în cazul de faţă trimis autorului de fiica eroinei).

Dar acest procedeu, care-i permite să înlăture naratorul omniprezent şi atoateştiutor şi să prezinte evenimentele dintr-un unghi particular, este singurul aspect comun pe care-l are romanul semnat de Gide cu cele scrise după formula adoptată de majoritatea contemporanilor săi.

Conform teoriilor expuse în romanul-manifest *Falsificatorii de bani,* întîmplările vor fi privite printr-o optică diferită, cele două personaje luînd pe rînd cuvîntul pentru a le povesti, fiecare în felul lui. Mai mult încă, atît Éveline cît şi Robert vor considera evenimentele trecute prin prisma experienţelor acumulate ulterior şi în lumina proiectată de prezent asupra trecutului, majoritatea valorilor ce le apăruseră pozitive se vor transforma în valori negative.

Spre deosebire de romanele scrise în secolul al XIX-lea şi întocmai ca în piesele clasice, decorul este inexistent. Nu ni se dau amănunte nici despre hainele pe care le poartă personajele şi nici despre aspectul lor fizic.

Éveline şi Robert pot fi imaginaţi continuînd dialogul lor mut pe o scenă goală, îmbrăcaţi după voia noastră, în haine de epocă sau în costume moderne.

Frumuseţea, farmecul fizic ce contribuie în realitate într-o atît de mare măsură ca doi tineri să se apropie unul de altul, pare să nu aibă nici o importanţă pentru eroii lui Gide.

Éveline îl iubeşte la început pe Robert *fiindcă* crede că este inteligent, distins, demn şi mărinimos, *fiindcă*

vede în el întruchiparea idealului ei moral. De asemenea, Robert se îndrăgostește de Éveline *fiindcă* e blîndă, supusă și curată trupește și sufletește, *fiindcă* e convins că Éveline posedă toate calitățile necesare pentru a deveni o bună soție și mamă.

În momentul cînd vor constata că ființa reală nu se identifică cu ființa imaginată de ei, neavînd virtuțile pe care i le atribuiseră, cei doi soți se îndepărtează unul de altul. Vor fi fost, poate, momente cînd rîsul cristalin al Évelinei a avut puterea să șteargă în ochii lui Robert greșelile pe care i le impută, reînviind sau stîrnind sentimente ce nu pot fi zăgăzuite de rațiune, dar despre aceste clipe nu ni se spune nimic.

Cei doi protagoniști evoluează într-o lume abstractă, în care elementele iraționale nu intervin niciodată, așa cum nu intervin nici întîmplările sau oamenii din afară.

Dar dacă drama pe care-o trăiesc eroii este redusă la esențial întocmai ca în tragediile clasice, problematica romanului este modernă, căci în acest roman asistăm la lupta mereu actuală a noului împotriva a tot ce este vechi, prăfuit, perimat, vocația Évelinei fiind însăși vocația lui Cide, aceea de a spune mereu adevărul, oricît de greu ar fi, oricîte jertfe ar implica.

„Credem că nu există decît un singur fel de adevărat realism, cum nu poate să existe decît o singură artă care să fie clasică și că în ambele cazuri criteriul este cel al integrității intelectuale și emotive... Credem că măsura și armonia sînt numai moduri de existență și că sarcina impusă de epoca noastră constă în instaurarea unei noi

ordini care să ne aparţină, o ordine în care să se poată integra toate elementele ce clocotesc în lumea modernă." [1]

Rolul unei opere nu este întotdeauna cel de a indica soluţii, sau de a instaura o nouă ordine, dar orice operă de artă care să-şi merite cu adevărat numele va ridica explicit sau implicit o problemă esenţială care nu fusese pusă înainte, sau care fusese pusă în alţi termeni.

Făcîndu-ne părtaşi la lunga şi lucida căutare a Évelinei, Gide ne-a silit să reluăm în dezbatere o problemă veche de cînd lumea, dar care nu-şi va pierde niciodată actualitatea, aceea a minciunii faţă de noi înşine.

IRINA ELIADE

[1] André Gide, *Incidences*, ed. cit., p. 44.

CUPRINSUL

ŞCOALA FEMEILOR 5
ROBERT 99
Postfaţă 150

Redactor responsabil : MARCEL ADERCA
Tehnoredactor : AURICA IONESCU

Dat la cules 29.01.1968. Bun de tipar 29.05.1968. Apărut 1968. Tiraj 70.180 ex. broşate. Hîrtie tipar înalt tip B de 63 g/m². Format 500×800/16. Coli ed. 7,43. Coli tipar 12. A. nr. 20.824. C.Z. pentru bibliotecile mari şi mici 84—31—59

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România, comanda nr. 80 113

Lei 3,75